

საქართველოს ისტორიის საბანძური

წ ი ზ ნ ი I

ვიქტორ ნოზაძე

**საქართველოს აღდგენისათვის
ბრძოლა მესხეთის გარეშე**

საქართველოს თეატრის მოღვაწეთა კავშირი

თბილდსი

1989

პარიზში 1875 წელს გარდაცვლილი ქართველი მეცნიერის ვიქტორ ნოზაძის წიგნი „საქართველოს აღდგენისათვის“ ეძღვნება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ისტორიას 1918—1921 წლებში. საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საგარეო პოლიტიკის ისტორიას ვიქტორ ნოზაძე აწვავს უცხოეთში გამოცემულ მანამდე უცნობი მასალების მიხედვით, რაც ამ ნაშრომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს ქართულ ისტორიოგრაფიაში. წინამდებარე წიგნი ქართულ საისტორიო კლასიკას მიეკუთვნება და საქართველოში პირველად იბეჭდება.

ამ წიგნის შემოსავლიდან
შეისყიდება სახლები მრავალშვილიან
ტართული ოჯახების ძველ ქართლში
დასასახლებლად

Ⓒ საქართველოს თეატრის მოღვაწეთა კავშირი,

ისტორიის მთელ სივრცეზე მესხეთის პოლიტიკური ამბავი არის სამხრეთ მეზობლებთან საქართველოს ურთიერთობის ქვაკუთხედი. ამ შვირე ნარკვევიდანაც სჩანს, თუ როგორი მნიშვნელობა ჰქონდა და აქვს მესხეთს საქართველოს სახელმწიფოებრივი ცხოვრებისათვის და რაოდენი მსხვერპლი გაუღია ქართველ ერს მესხეთისათვის ბრძოლაში. ამ ნარკვევის ავტორმა თავისი ყურადღება შეაჩერა მესხეთის უკანასკნელი ეამის ამბებზე და მათ გასარკვევად ისარგებლა მხოლოდ გამოქვეყნებულით, რადგან არქივებში მდებარე მასალები მისთვის მიუწვდომელი იყო. ავტორი ფიქრობს, მესხეთის ისტორიის სრული სურათის აღბეჭდვა ჭერჯერობით ნაადრევია. ეს ნარკვევი გვაჩვენებს მხოლოდ საერთო ხედს, რომელზეც საკმაო სიციხადით მოსჩანს მესხეთის სახე და საქართველოს ბედი.

* * *

ნუ იპოვებთან კურკელსა შენსა ხასწორი ერთი დიდი და ერთი კინი, ნუ იყოფინ ხახლსა შენსა ორი საწყაული, ერთი დიდი და ერთი კინი, არამედ... საწყაული კეშმარიტი და მართალი.

(II შკული, XXV. 18)

ხასწორი მართალი და საწყაო მართალი და კაბიწი მართალი იყავნ თქვენდა.

(ეწეკიელი 45. 10)

1. ძველი მესხეთი და საქართველო

ზემო ქართლი ანუ მესხეთი შესდგებოდა შემდეგი ნაწილებისაგან:

შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირზე:

1) აჭარა, 2) ქობულეთი, 3) ლივანა, 4) კანეთი ანუ ლაზიკა (ლაზისტანი).

კოროხის ხეობაში:

5) შავშეთი, 6) კლარჯეთი, 7) ტაო, 8) ბასიანი, 9) ისპირი.
10) თორთომი.

მტკვარის ხეობაში:

11) სამცხე, 12) ჭავჭავთი, 13) არტანი (არდაგანი), 14) კოლა, 15) აბოცი (ანუ პალაკაციო, ანუ ყაიყული, ანუ ჩილდირი).

ისპირი და ლაზისტანი უძველეს დროში ხალიბებს ანუ ლაზებს ეკუთვნოდა. მეორე საუკუნეში ქრისტეს წინ სომხებმა დაიკავეს ტაო და გაქრისტიანების დროს (IV საუკუნე) ეს მხარე თითქოს სომხების ხელში უნდა ყოფილიყო, მაგრამ მალე ისევ ქართველთ ანუ იბერიელთ განუწრციათ აქ თავისი ხელისუფლება და, როგორც პროკოფი კეისარიელი, ცნობილი ბერძენი ისტორიკოსი, რომელიც გარდაიცვალა დაახლოებით 562 წელს, წერს: — მესხები „ძველითგანვე იბერთა ქვეშევრდომი“ არიან (ანუ პოლიტიკურად ქართლს ეკუთვნიან) და მათ „მთებში აქვთ საბინადრო ადგილები“-ო.

მეექვსე საუკუნეში და შემდეგ, ომებისა და მძაფრი სენის შედეგად, თითქმის მთელ ზემო ქართლში, განსაკუთრებით კი სამცხეში, შავშეთ-კლარჯეთში და ტაოში მოსახლეობა სრულებით მოსპობილა. მხოლოდ მეცხრე საუკუნიდან იწყება ამ მხარეში ქართველების ხელახალი დასახლება და მეთერთმეტე საუკუნეში იქ უკვე წმინდა ქართული მოსახლეობაა და იგი ქართული სახელმწიფოებრივი და კულტურული აკვანია.

ზემო ქართლი ანუ მესხეთი სამცხე-ჯავახეთითგან მოყოლებული ტაო-ისპირამდე ერთს საგამგეო ერთეულს, საერისთავთ-ერისთავოს და სამთავროს შეადგენდა. მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში მესხეთის მთავრის განსაგებელი იწყებოდა ბორჯომის ხეობითგან, ტაშისკართგან და კარნუქალაქამდის აღწევდა. მეცამეტე საუკუნის დამდეგს თამარ მეფის მიერ დაარსებულ ტრაპიზონის იმპერიაში მოექცა ლაზისტანი, ანუ ჭანეთი, მაგრამ შემდეგ იგი გურჯელს ექირა, ხოლო 1511 წელს სამცხის მთავრის, ათაბაგის ხელში გადავიდა.

ათაბაგის ანუ ათაბეგის სახელწოდება პირველად იხმარეს თამარ მეფის (1184-1214) დროს, როდესაც მესხეთში გამგედ დანიშნეს ივანე მხარგრძელი. გიორგი მეხუთემ (1314-1346) ათაბაგობა უბოძა ყვარყვარე ჭაყელს (1334 წელს), ხოლო გიორგი მერვეს დროს ყვარყვარე მეორემ 1463 წელს თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა და ამას შემდეგ ამ მხარეს დაერქვა სამცხე-საათაბაგო, რო-

მელიც ხან მტრულ და ხან მეგობრულ დამოკიდებულებაში იყო დანარჩენ ქართულ სამეფოებთან.

ოსმალეთის მიერ კონსტანტინოპოლის დაპყრობის შემდეგ და 1453 წელს ბიზანტიის იმპერიის მოსპობის მერმე, აგრეთვე ტრაპიზონის იმპერიის განადგურების შედეგად (1461 წელს) ოსმალეთი ზშირად ესხმოდა მესხეთს ანუ სამცხე-საათაბაგოს და საუკუნეთა მანძილზე მათ შორის მუდმივი ომი ხდებოდა. ოსმალეთის იმპერიის ძლიერებით ქედმოხრილი ათაბაგები ბოლოს იძულებული გახდნენ სულთანის უზენაესი ხელისუფლება ელიარებინათ, მაგრამ ეს ათაბაგები ქართველ მეფეებთან ჯერ კიდევ კავშირს არ წყვეტდნენ და ქართული ქრისტიანული კულტურის ფარგალში იმყოფებოდნენ.

სამცხის უკანასკნელი ქრისტიანი ათაბაგი იყო მანუჩარი (1614-1624), რომელმაც ცნობილ და განთქმულ მარაბდის ომში სპარსეთის წინააღმდეგ დანარჩენ ქართველ მეფეებთან ერთად მონაწილეობა მიიღო. მან აღიარა ოსმალეთის უზენაესი ხელისუფლება, მაგრამ მისმა ბიძამ მოწამლა იგი, თვით წავიდა სტამბოლს, მიიღო მამადიანობა და სულთანის ანუ ხონთქარის მიერ იგი დანიშნულ იქნა ახალციხის ფაშად, საფარ ფაშის სახელით.

საფარ ფაშამ მესხეთში შემოიღო ოსმალური წესები, ანუ როგორც აგვიწერს ბატონიშვილი ვახუშტი (1696-1772): „და დაჯდა ესე საფარ-ფაშა და დაიპყრა სრულიად საათაბაგო... და მართვიდა, ვითარცა წესი არს ოსმალთა: ამან აღწერა ქვეყანა და შექკვეთეს ხარკი ქრისტიანეთა სულზე დრაჰკანი და ყოველსა მოსავალსა ზედა ხილითურთ შეიღის-თავი, ცხვარზედ ორი შაური, ზროხაზედ აბაზი, ცხენსა და კამბეჩზედ ექვსი შაური; ხოლო საფაშოდ ხარკი დრაჰკანის მესამედი, რომელი არს ათი შაური წესისამებრ ოსმალთა: არამედ ეპისკოპოსნი და მონასტერნი წინათვე შლილობათა ამათ შინა ათაბეგთათა და უმორჩილებითა ქართლისა კათალიკოზისათა შემცირდებოდნენ ურწმუნოებითა მესხთათა, რამეთუ ჰუხუმიდნენ (ართმევდენ) მამულ-შეწირულებათა, შემცირდებოდნენ და მოიშლებოდნენ მთავართაგან და შემდგომად უმეტეს დაპყრობისა ტაო-კლარჯეთისა და შავშეთ-არტანუჯისა ოსმალთაგან, არღარა მოიპოვებოდა მუნ, ვინადგან მიუხევენს ოსმალთა სრულიად მამულ-შეწირულებანი და არღარავინ იყო მეტრფე მონაზონებისა... ვინადგან რისხვითა ლუთისათა გამაჰმადიანდებოდნენ ყოველნი წარჩინე-

ბულნი ამ ქვეყნისანი და დაიწყეს მიერით თათრობა... ხოლო მორწმუნენი ჰფარვიდნენ და მალვიდნენ ხატთა, ჭუართა და ნაწილთა წმიდათათ და სხუთა წარაქუნდათ პირველსაებრ იმერეთს და ქართლს ივლტოდიანცა წარჩინებულნი, რომელნი სძულობდნენ მაჰმადიანობასა, რამეთუ განაგებდა საფარ-ფაშა ნებითა ოსმალთათა ყოველსავე.“

როგორც ვხედავთ, ოსმალთა გავლენით საფარ ფაშამ დაიწყო ადმინისტრაციული და ფისკალური ზომებით ქრისტიანობის ანუ ქართველობის წინააღმდეგ ბრძოლა და ქართული კულტურის აღმოფხვრა. ეს ძველი, ნაცადი, მაჰმადიანური ბრძოლის მეთოდია, ქართველობის წინააღმდეგ არაერთხელ ნახმარი, და ეს ბრძოლა გაგრძელდა ორ საუკუნეზე მეტს. ამ ბრძოლაში ქართველობა დამარცხდა, თუმცა აქა-იქ გადარჩნენ ქრისტიანული კერანი, ხოლო ქართული ენა დიდხანს კიდევ გაბატონებულად ითვლებოდა, ვინაიდან თვით ახალციხის ფაშებიც ქართულ სამეფოებთან ქართულ ენაზე აწარმოებდნენ მიწერ-მოწერას, ოღონდ მესხთა ზნე-ჩვეულებაში ნელ-ნელა ფეხს იკიდებდა თურქული, და ეს ბრძოლა იმდენად მწვავე და მწარე უნდა ყოფილიყო, რომ მასში საქრისტიანო საქართველოს ქალებიც კი ჩაერივნენ. ეს მკვერამეტყველურად ჩანს იმ ლექსიდან, რომელიც დღემდე სიმღერად არის დარჩენილი აჭარაში. ძველი გადმოცემით, ეს ლექსი ქართულ ქალებს მიუწერიათ. მესხი ქალებისათვის:

„თქვენც ქალები, ჩვენც ქალები,
მაგრამ არ ვგავართ სრულებით.
მზის ნამზგავს სახეს იფარავთ,
გაქვან ფარული ჩადრები,
რაც კაცმა მაგი გასწავლა,
ნურას გზით ნუ ეთანხმებით“...

ქართველი ქალი, რომელიც იყო ქრისტიანობისა და კულტურის დამცველი, შემნახველი და გადამცემი, ლიტერატურულ ომს უტეხს მესხ ქალებს და, ალბათ, დროთა განმავლობაში კილომეცვლილი ამ პოლიტიკური ლექსით, რომელიც სიმღერად იქცა აჭარაში, ბრძოლას ქართველობის შესანარჩუნებლად აგრძელებდა... ოღონდ უამი იყო მეტად მძიმე და უხეშობით დატვირთული... და ამას ნათლად

ადასტურებს ბატონიშვილი ვახუშტი, რომელიც ქართველი ერის-ტომთა დახასიათების დროს, მესხთა შესახებ წერს: „ხოლო კაცნი და ქალნი არიან მზგავსნი ქართველთანი, არამედ უმეტეს ნელიად და ენა-ტკბილად მოუბარნი, ტან-ახოვანნი, მხნენი, შემმართველ-ნი, შვენიერნი, ცოდნა-ხელოვნების მოყვარენი, არამედ აწ, მაჰმადიანობისა გამო, არღარა“...

მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი მეოთხედიდან დაწყებული „გათათრების“ პროცესი მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდე გრძელდებოდა. ამ ხნის განმავლობაში ქართლი, იმერეთი, გურია მუდამ-ჟამს ცდილობდნენ მესხეთის დაბრუნებას და ხელში ჩაგდებას, მაგრამ ამაოდ. ახალციხის ფაშას ზურგს უმაგრებდა სტამბოლის ხონ-თქარი და ხშირად ახალციხის ფაშა ოსმალეთზე დაყრდნობით და უფრო ხშირად ოსმალეთის კარნახითა და ჯარითაც ქართულ სამე-ფოთა საქმეებში ერეოდა და ოსმალურ პოლიტიკას ატარებდა.

დაბოლოს, ოსმალეთმა მოიწადინა მესხეთის ავტონომიური არ-სებობის მოსპობაც და ათაბაგ უსუფ მესამის შემდეგ (1737-1744) სამცხის ათაბაგობა აღკვეთილ იქმნა (1744 წ.) და მთელი სამცხე თურქულ ადმინისტრაციას დაუმორჩილეს.

ქართველი მეფეები იმედს მაინც არ კარგავდნენ მესხეთის სა-ქართველოს წიაღში დაბრუნებაზე და ერეკლე მეორე, რუსეთთან ხელშეკრულების დადებისას (1783 წ.) მოითხოვდა, მომავლისათ-ვის მესხეთის შემოერთებას, მაგრამ რუსეთმა პირველად ყოვლისა თვით საქართველო „შეიერთა.“

2. მესხეთი რუსეთის იმპერიაში

პირველად 1828 წლის რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად რუ-სეთის იმპერიის ფარგლებში შევიდა და „საქართველოს“ „შეუერთ-და“ ძველი მესხეთის ნაწილები: ქობლანნი, ოძრხე (აბასთუმანი), ახალციხე, აწყვერი, ასპინძა, ხერთვისი, ახალქალაქი, ჯარაქი, ფო-ცხოვი და აბოცი (ჩილდირი); ანუ ძველი სამცხე, ჯავახეთი, პალა-კაციი (აბოცი) და ერუშეთი.

შემდეგ, 1877-78 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის შედეგად, პა-რიზის ზავით (მუხ. 58), შემოერთებულ იქმნა მესხეთის მეორე ნაწი-ლიც: აჭარა-ქობულეთი, შავშეთი, კლარჯეთი, კოლა-არტაანი და ტაოს ჩრდილო ნაწილი — ოლთისი.

მთელი ეს მხარე რუსეთის იმპერიის დროს მოქცეული იყო შემდეგ ადმინისტრაციულ ერთეულებში:

1) ახალციხის მაზრა (სამცხე), 2) ახალქალაქის მაზრა (ჯავახეთი), ბათუმის ოლქი (აჭარა, ქობულეთი, შავშეთი), ყარსის ოლქი (ერუშეთი, ფოცხოვის უბანი, არტანის ანუ არდაგანი და ოლთისი).

რუსეთის დროს შემოერთებული ტერიტორია შემდეგი სივრცისა იყო:

ახალციხის მაზრა — 2 706 კვადრატული კილომეტრი; ახალქალაქის მაზრა — 2 793; ბათუმის ოლქი — 3 779; ართვინის ოლქი — 3 339; ფოცხოვის უბანი — 588; არდაგანის ოლქი — 5 137; ოლთისის ოლქი — 3 051.

სულ მესხეთის ტერიტორია უდრიდა 21 393 კვადრატულ კილომეტრს ანუ მთელი საქართველოს მესამედზე მეტს!

ძველი მესხეთის ნაწილებიდან ოსმალეთის საზღვარში დარჩა ქანეთი ანუ ლაზისტანი და ზემო ქოროხზე მდებარე ნაწილი.

„ადგილები, რომელნიც ერგო რუსეთს ოსმალეთისაგან ბერლინის ტრაქტატის ძალით 1878 წელს,“ გვამცნობს ჩვენი მსცოვანი მეცნიერი პროფ. ექ. თაყაიშვილი, „რუსის მთავრობამ გაჰყო ორ ადმინისტრაციულ ოლქად, ყარსისა და ბათუმისა.* ყარსის ოლქს შეადგენდა ოკრუგები ყარსისა, ყალიზმანისა, არდაგანისა და ოლთისისა. ისტორიულად და ეთნოგრაფიულად ყარსის და ყალიზმანის ოკრუგები ეკუთვნოდა სომხეთს, არდაგანისა და ოლთისის საქართველოს. ოლთისის ოკრუგი ხელოვნურად იყო მიწერილი ყარსის ოლქზე, გეოგრაფიულად ის უნდა შესულიყო ბათუმის ოლქში, ვი-

*) ბათუმის შესახებ შემდეგი ცნობაც არსებობს: 1828 წელს, როდესაც იწერებოდა ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულება რუსეთსა და ოსმალეთს შორის, რუსეთმა მოითხოვა და ოსმალეთმა დაუთმო მას მთელი ტერიტორია მდინარე ქოროხამდე (ძველად აკამფსისის), რომელიც შეერთვის შავ ზღვას ბათუმის იქით, დასავლეთით. ამ დათმობის მიხედვით, ბათუმი უკვე 1828 წელს უნდა შეერთებოდა რუსეთს, მაგრამ ხელშეკრულებაში და საზავო რუკის შედგენას დროს, საზღვარი გაყვანილ იქნა მდინარეთა სახელწოდების შერევის გამო არა მდინარე ქოროხთან, არამედ მდინარე ჩოლოქთან, რომელიც შეედინება ზღვას ბათუმის აქეთ, ჩრდილო-დასავლეთით. ამ ხაზის მიხედვით, ბათუმი დარჩა ოსმალეთს. შეცდომა შემჩნეულ იქნა ხელშეკრულებაზე ხელმოწერისა და დამტკიცების შემდეგ, მაგრამ უკვე გვიან იყო ამ საკითხის ხელახლა აღძვრა, და ამ შეცდომის შედეგად ბათუმი ოსმალეთს შერჩა. (იხ. ჟ. ბრაისისა და ფონ-ტილმანის შრომები).

ნაიდან ის მოქცეულია კოროხის შემდინარე ოლთისის წყლის არე-
მარეში, და კოროხი ეკუთვნის შავი ზღვის ბასეინს, ხოლო ყარსის
სხვა ოკრუგები ეკუთვნიან კასპიის ზღვის ბასეინს. არდაგანის ოკ-
რუგი, რომელიც მდებარეობით წარმოადგენს ზეგანის პლატოს,
გაყოფილი იყო უჩასტკებად: ჩილდირისა, არდაგანისა, გელისა და
ფოცხოვისა. პირველი სამი უჩასტკა მდებარეობს მტკვრის ზემო
წელზე, ხოლო ფოცხოვის უჩასტკა ფოცხოვის წყალზე. ეს უჩასტ-
კაც ხელოვნურად იყო მიწერილი არდაგანის ოკრუგზე, ვინაიდან
გეოგრაფიულად ფოცხოვი სრულიად არ შეადგენს არდაგანის ზე-
განის პლატოს ნაწილს, არამედ ეკუთვნის ახალციხის ტერასას და
შეიცავს ფოცხოვის წყლის ბასეინის ნაწილს.“

ამ ადმინისტრაციულმა პოლიტიკამ მერმედ გამოიღო ნაყოფი
და საქართველოს ტერიტორიული საზღვრების საკითხი მეტად გა-
ართულა. ამას ჩვენ ხშირად შევხვდებით ხოლმე.

თვით შემოერთებულ მესხეთში, ომის გამო, მოსახლეობის ნო-
რაობა მოხდა, გადასვლ-გადმოსვლა დაიწყო. მაჰმადიანი ქართვე-
ლები არ შეურიგდნენ ქრისტიანული რუსეთის მოსვლას, ათასო-
ბით აიყარნენ მესხეთიდან და ოსმალეთს მიაშურეს. პირველი ასე-
თი დიდი აყრა მოხდა 1828 წელს, განსაკუთრებით ჯავახეთიდან
(ახალქალაქის მაზრა), ხოლო 1878 წელს მარტო არდაგანის რაიონ-
იდან ოსმალეთში გადასახლდა 22 743 ქართველი მაჰმადიანი. სა-
მაგიეროდ ამ მხარეებს მოაწყდნენ სომეხები, რომელნიც ქრისტიან-
ულ რუსეთში თავშესაფარს ეძებდნენ. რუსეთის მთავრობაც მათ
დახმარებას უწევდა და ქართულ მიწა-წყალზე ასახლებდა. ახალ-
ციხის აღების შემდეგ, მაშინდელ კავკასიის მთავარმართებელს
ქართველი თავად-აზნაურები წარუდგნენ და მას ქართველ მეფეთა
წყალობის წიგნები მიართვეს, რომლითაც მტკიცდებოდა ქართველ-
თა უფლება ახლად შემოერთებულ სამცხე-ჯავახეთზე, მაგრამ
მთხოვნელებს პასკევიჩმა ცივი უარი სტკიცა და გაურისხდა, ხოლო
გადმოსახლებულ თითოეულ სომეხს 25 მანეთი დახმარება ნისცა
და ექვსი წლის განმავლობაში გადასახლებიდან გაანთავისუფლა.
მარტო ახალციხე-ახალქალაქის (სამცხე-ჯავახეთში) მაზრებში ჩა-
სახლებული იქმნა 30 000-მდე სომეხი. აი, ამ გზით გაჩნდნენ სომ-
ხები მესხეთში და ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა მიეცა, რო-
ცა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრების მოხაზვის საკითხი
წამოიჭრა.

რუსეთის ბატონობის დროს საზღვრების საკითხი საიმპერიო იყო, რასაკვირველია, და თუ ქართველობას პირდაპირ ეხებოდა იგი, მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ოსმალეთთან ომი ხდებოდა. ამ ომში ქართველობას შეჰქონდა თავისი განსაკუთრებული ალტყინება და თავგანწირულობასაც იჩენდა. ამისი მთავარი მიზეზი იყო დროთა განმავლობაში ოსმალეთის მიერ საქართველოსადმი მუდმივი მტრობა და ქართული საკუთარი მიწა-წყლის წაგლეჯა და ამ ნიადაგზეც შურისძიების სურვილიც.

ოსმალეთმა ქართველ ერს უდიდესი და აღურიცხველი ზიანი და ზარალი მიაყენა და მით წარუშლელი დალი დააქლო ქართულ შეგნებას და სულს. ამიტომაც ოსმალეთთან ომის დროს ფიცხლავ და ზეიმით ირახმებოდა ქართველობა და, რეგულარული ჯარის გარდა, მილიციაც დგებოდა ხოლმე. ყოველი გამარჯვება რუსის იარაღისა ქართველობას სიხარულს ჰფენდა და თითოეული ნაჰერი მიწა, უკან მიღებული, ახლა უკვე გამაჰმადიანებული სამკვიდრებელისა, დაკარგული ძმისა და მამულის დაბრუნებას უდრიდა. ამიტომ დღესასწაულობდა და ზეიმობდა ქართველობა და გრიგოლ ორბელიანის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, ნიკო ნიკოლაძის პირით ამ ზეიმს მთელს საქართველოს ამცნობდა. საზეიმოც იყო: თუმცა რუსეთის ფარგლებში, მაგრამ მაინც საქართველოს უბრუნდებოდა ძველი მესხეთი, მრავალი ნაჰირნახულევი და საკუთარ კერას მოწყვეტილი ძმათა სამკვიდრებელი და ქართული კულტურის სავანე. და ქართველობა რუსული ადმინისტრაციის ხელისშეშლისა და დატუჰსვის მიუხედავად, მესხეთზე შეძლებისდაგვარად ზრუნვას შეუდგა. რუსული ადმინისტრაცია თავის მხრივ მესხეთში გამარუსებელ პოლიტიკას მისდევდა და სკოლებში შემოიღო რუსული და თურჰული. დიახ, თურჰული ენა. ქართული განდევნილი იყო! და ამის გამო ქართული ენა, გუშინ კიდევ მოსახლეობის მიერ ხმარებული, რუსულმა და თურჰულმა შესცვალა; ხოლო თუ გავითვალისწინებთ, რომ რუსული ენა ეჰავრებოდათ და მას ადგილობრივი გარემოცვაც არა ჰქონდა, ცხადია, თურჰულმა იწყო ბატონობა, მაგრამ ამის მიუხედავად, ქართული ელემენტი მესხეთში მაინც სჰარბობდა და 1917 წლისათვის მესხეთის მცხოვრებთა საერთო რიცხვში — 419 000 — ქართველთა რიცხვი უდრიდა 268 000, ანუ 64 %-ს.

და ეს გასაკვირია, რადგან რუსეთის მთავრობა ხელოვნურ ზომებს მიმართავდა მესხეთში დარჩენილ ქართველ მაჰმადიანთა გადასაგვარებლად. ქართულ ენას ხომ უსპობდა მათ, მაგრამ ამასთანავე იქ სხვადასხვა ეროვნებებს ასახლებდა (სომხებს, თურქებს, ქურთებს, ბერძნებს და რუსებს). მაინც მესხეთის მოსახლეობის სურათი 1917 წელს ამგვარი იყო:

ახალციხის მაზრა — მთელი მოსახლეობა იყო 72 000 სული;
ქართველები — 66 000.

ახალქალაქის მაზრა — მთელი მოსახლეობა იყო 101 000 სული;
ქართველები — 22 000.

ბათუმის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 82 000 სული;
ქართველები — 74 000.

ართვინის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 61 000;
ქართველები — 56 000.

ფოცხოვის უბანი — მთელი მოსახლეობა — 15 000;
ქართველები — 15 000.

არდაგანის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 56 000;
ქართველები — 15 000.

ოლთისის ოლქი — მთელი მოსახლეობა — 32 000;
ქართველები — 20 000.

სულ მთელს მესხეთში მოსახლეობის რიცხვი უდრიდა — 419 000; ქართველების რიცხვი — 268 000 სულს ანუ 64 პროცენტს, რაც ეთნოგრაფიულადაც ჭარბი არის.

მსოფლიო ომის დროს (1914-1918) ნაციონალისტ ქართველების ზოგი წრე ლაზისტანის შემოერთებაზეც ზრუნავდა და ამ მიზნისათვის ქადაგობდა, რუსეთს გამარჯვებას უსურვებდა; მაგრამ რუსეთის იმპერია დაემხო ამ ომში, რევოლუციამ კი სრულიად ახალი ვითარებანი შექმნა და 1918 წლის მაისის 26-ს თვით საქართველომ გამოაცხადა თავისი სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობა.

ა. საზღვრების საკითხი კავკასიაში

საქართველოს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადებას, ბუნებრივად, თან დაჰყვა საზღვრების გამიჯვნის საკითხიც. საქართველო იმიჯნებოდა არა მარტო რუსეთისაგან, არამედ ოსმალეთისაგან და სომხეთ-აზერბაიჯანისგანაც.

რევოლუციამდე შინაკავკასიური საზღვრების საკითხი არც არსებობდა. კავკასია დაყოფილი იყო ადმინისტრაციულ ნაწილებად: გუბერნიებად, მაზრებად, სოფელთა საზოგადოებებად. თითოეულ ადმინისტრაციულ ერთეულს განაგებდა სათანადო მოხელე, რომელთა თავში იდგა ნამესტნიკი და ეს უკანასკნელი ცენტრალურ ხელისუფლებას მორჩილებდა.

პირველად შინაკავკასიური გამიჯვნის საკითხი წარმოსდგა კავკასიაში ერობის („ზემსტო“) შემოღების გეგმასთან დაკავშირებით და ამ შემთხვევისათვის საჭირო გახდა რაიმე საერთო დებულების მიღება ტერიტორიების გასანაწილებლად. მაშინ არსებულმა პოლიტიკურმა პარტიებმა, დიდი დავის შემდეგ, აღიარეს რეალური მოსახლეობის პრინციპი. ეს იმას ნიშნავდა, რომ საერო ტერიტორიების შემოხაზვის დროს ყურადღება მიექცეოდა არა ეროვნულ-ისტორიულ, ეკონომიურ-სტრატეგიულ და სხვა რომელიმე მოსაზრებას, არამედ მხოლოდ მოსახლეობის ეროვნობის უმრავლესობას. სადაც, მაგალითად, სომხობა იყო მეტი, მიუხედავად იმისა, რომ ეს მხარე ქართული იყო ისტორიულად და შეხედულებითაც, იგი სომხურ ერობას უნდა მიკუთვნებოდა. ერობისათვის ამ პრინციპის დადება შესაძლოდ ხდიდა უმტკივნეულოდ კავკასიაში ერობის ადმინისტრაციული დანაწილების მოხდენას, მაგრამ ერობის შემოღებას ომმა მოუსწრო და კავკასიის ადმინისტრაციული გადამიჯვნის საკითხი გამოურკვევი დარჩა, ხოლო როდესაც კავკასიის ხალხებმა თავისი სახელმწიფოებრივი განცალკევება შეჰქმნეს, რასაკვირველია, საზღვრების საკითხი პირველ რიგში წამოიჭრა და გადაწყვეტის წინაშე დადგა. საზღვრების საკითხი ერთბაშად წამოიჭრა ჯერ ოსმალეთის მხარედან და შემდეგ შინაკავკასიურ ასპარეზზეც.

რა დებულებით უნდა ეხელმძღვანელა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას საზღვრების დადგენის საკითხში? შეეძლო აღნიშნულ მთავრობას, იმის მიუხედავად, რომ იგი დემოკრატიული და სოციალისტური იყო, რეალური მოსახლეობის პრინციპით ანუ ეთნოგრაფიული დებულების მიხედვით ეხელმძღვანელა და მით შემოესაზღვრა საქართველო? თუ საზღვრის საკითხი არის მოსახლეობის გარდა ისტორიის, პოლიტიკის, სტრატეგიის, ეკონომიკის, თავდაცვის საკითხიც? ეს უბრალოდ თეორიული საკითხი აღარ იყო, და დღეს, როდესაც ვიხსენებთ ამის გამო ქარიშხალივით მოხეტყე-

ბულ დავასა და ომს, დადებითად უნდა დაეაფასოთ ის ბრძოლა, რომელიც საქართველოს მთავრობამ გასწია საზღვრების დადგენის საქმეში.

ჩვენ აქ მოკლედ და ზოგადად შევეხებით შინაკავკასიურ საზღვრებს, რადგან ამჟამად უმთავრესად ოსმალური საზღვრების ამბავი გვინტერესებს.

რას მოითხოვდა სომხეთი? რა მოიწადინა აზერბაიჯანმა? ჩვენმა მეზობლებმა?

სახელმწიფოებრივი საზღვრების დადგენისათვის უეცრად ყველამ მოიგონა პარტიათაშორისო შეთანხმება ერობის შემოღების საკითხში რეალური მოსახლეობის პრინციპის გატარების შესახებ. მაშასადამე, სახელმწიფოებრივი საზღვრები უნდა გატარებულყო ეთნოგრაფიის თუ მოსახლეობის მიხედვით, და კიდევ მეტიც: რელიგიის მიხედვითაც, მუსულმანობის საფუძველზე!

სომხებმა გაამზადეს სომხეთის რუკა პარიზის საზავო კონფერენციისათვის წარსადგენად: და ამ რუკაზე, როგორც სომხეთში შეშავალი ტერიტორიები, აღნიშნული იყო — თბილისი, ბორჩალოს მაზრა, ახალციხის მაზრა, ახალქალაქის მაზრა, მცხეთა, გორი, ბათუმი და ბათუმის ოლქი!

მოსახლეობის პრინციპის მიხედვით სომხეთი მოითხოვდა, მაშასადამე, საქართველოს უუძველეს დედაქალაქს — მცხეთას, საქართველოს ძველ დედაქალაქს — თბილისს, საქართველოს მუდმივსა და განუყოფელ ნაწილს — ბორჩალოს და მთელს მესხეთს! ასეთი იყო სომხური გეგმა.

რას მოითხოვდა აზერბაიჯანი?

აზერბაიჯანმაც არ გამოიჩინა ნაკლები მადა, ვინემ სომხეთმა. პარიზის საზავო კონფერენციისათვის აზერბაიჯანლებმაც განამზადეს მოთხოვნილებანი, რომელთა მიხედვით, აზერბაიჯანის საზღვრებში უნდა მოქცეულიყო: საინგილო (ზაქათალა), ბორჩალოს მაზრა, ახალციხის მაზრა, ბათუმის ოლქი. მაშასადამე, უძველეს ქართულ ტერიტორიების გარდა, აზერბაიჯანი მოითხოვდა, აგრეთვე, მესხეთს ბათუმითურთ!

ეს მოთხოვნილება უკვე ემყარებოდა რელიგიურ პრინციპს, ვინაიდან ცნობილია, რომ ეთნოგრაფიულად არც ერთ მხარეს არავითარი საერთო არა აქვს აზერბაიჯანულ მოდგმასთან.

ამგვარად, ყველა მეზობელი საქართველოს მიწა-წყალს მოისურვებდა და მის გაგლეჯას ლაშობდა.

საქართველომ თავისი დამოუკიდებლობა გამოაცხადა 1918 წლის მაისის 26-ს, და იმავე წლის 11 ივნისს, ნოე ჟორდანიას წინადადებით, დაარსებულ იქმნა საზღვრების გამომრკვევი კომისია, რომელსაც სომხეთთან და აზერბაიჯანთან საზღვრების საკითხი უნდა გაგსინჯა, ესე იგი, საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრები დაედგინა. დასახელებულ კომისიაში შედიოდნენ: ირაკლი (ჯაკი) წერეთელი (სოც. დემ.), დავით ონიაშვილი (სოც. დემ.), პავლე ინგოროყვა და გენერალი ოდიშელიძე. კომისიამ გამოიმუშავა საქართველოს საზღვრები, რომელიც ამნაირი უნდა ყოფილიყო:

საქართველოს სახელმწიფოს საზღვარი სამხრეთიდან გადის მცირე კავკასიის ქედზე, მიდის ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ საზღვართან, გადადის გოქჩის ტბის ჩრდილო ნაპირამდე, უხვევს ჩრდილოეთით მდინარე აღსტაფაზე, მიდის სადგურ ძეგამამდე, შეიცავს საინგილოს და თავდება სილავათის მთით. ესე იგი, ყველა ის მხარენი, რომელნიც მეზობლებმა თავის საკუთრებად და თავისად გამოაცხადეს, საქართველომ თავისად ადიარა.

განსაკუთრებულად ბრძოლა ასტეხეს სომხებმა, რომელთაც უცხოეთის პრესაშიც კი საქართველოს მთავრობას განგაში დაუწყეს და იმპერიალისტობაში, დემოკრატიისა და სოციალიზმის ლატში ბრალსა სდებდნენ. ეს ხომ დიდი ცოდვა უნდა ყოფილიყო სოციალ-დემოკრატიული ქართული მთავრობისათვის! საკითხი მუშათა სოციალისტურ ინტერნაციონალშიც კი დაისვა!

მაინც სოციალ-დემოკრატმა ირაკლი წერეთელმა ასეთი „იმპერიალისტობა“ გამოიჩინა და სომხებს უმტკიცებდა, რომ ახალქალაქის მაზრა, ბორჩალოს მაზრა ყოველთვის საქართველოს ეკუთვნოდა და იყო მუდამ მისი ბეღელი, ურომლისოდ ქართველ ხალხს ცხოვრება არ შეუძლია, ხოლო ბამბაკისა და ყაზახის რაიონები საქართველოსათვის თავდაცვითი სტრატეგიული მნიშვნელობის არიანო, და საერთოდ, სახელმწიფოს აშენების დროს, ქართველ ხალხს არ შეუძლია უბრალო ეთნოგრაფიული, მცხოვრებთა მოსახლეობის პრინციპით იხელმძღვანელოსო; ხოლო ნოე რამიშვილი, საქართველოს მთავრობის სახელით, 1918 წლის 17 ივნისს, აზერბაიჯანის მთავრობას სწერდა, რომ საინგილო და ბორჩალო მუდამყამს საქარ-

თველოს ეკუთვნოდა და ეს სადავო არასოდეს არ ყოფილა, თუმცა იქ შერეული მოსახლეობა ყოველთვის იყო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დღეს ჩვენ შინაკავკასიურ საზღვრების საკითხს არ ვეხებით. პირველ რიგში გვინტერესებს მხოლოდ მესხეთის ამბავი და ამგვარად ოსმალეთთან დამოკიდებულებათა და ურთიერთობათა საკითხი, რომლის გამო საქართველოს ომები და აჯანყებანი დაატყდა თავზე.

4. ამიერკავკასიის სიმი და საზღვრების საკითხი

ცენტრალურ სახელმწიფოთა მხარეზე და ანტანტის წინააღმდეგ მსოფლიო ომში ჩარევის შემდეგ, ოსმალეთმა გაუქმებულად გამოაცხადა 1916 წლის ნოემბრის 1-ს პარიზის (1856 წ.) და ბერლინის (1878 წ.) ხელშეკრულებანი, და, მასადაამე, ამ ხელშეკრულებათა გაუქმებით, სხვათა შორის, კვლავ დასმულ იქმნა კავკასიისა და კერძოდ, საქართველოს საზღვრების გადასინჯვის საკითხიც, და როდესაც მსოფლიო ომის მძიმე ტექნიკურ-ეკონომიურ და მორალურ პირობებში რუსეთის იმპერია ასხლტა და წაიქცა. რევოლუციამ იგი შთანთქა. გამარჯვებულმა ცენტრალურ სახელმწიფოთა კავშირმა, გერმანიის მეთაურობით, ბრესტიტოვსკში ბოლშევიკურ ხელისუფლებასთან საზავო მოლაპარაკება გამართა.

რევოლუციით რუსეთს მოწყვეტილმა ამიერკავკასიამ შექმნა ამიერკავკასიის კომისარიატი 28 ნოემბერს 1917 წელს, ევგენი გეგეკორის თავმჯდომარეობით. დასახელებული კომისარიატი თავის თავს აღგილობრივ დროებით ხელისუფლებად თვლიდა, რადგან ბოლშევიკების დაცემასა და დემოკრატიული რუსეთის აღდგენას სულ მოკლე ხანში მოელოდა. ეს იყო ყალბი რწმენა და საზიანო მიმართულება, რომელზეც დაშენდა ამიერკავკასიის კომისარიატის პოლიტიკა, რის მიხედვითაც ამიერკავკასია კვლავ რუსეთის იმპერიის ნაწილად ითვლებოდა. ამ პოლიტიკის წყალობით, როგორც ეს ჩვენ უკვე ერთჯერ დავახასიათეთ (იხილ. „ორნატი,“ კრებული მესამე, მაისი, 1934 წ.), „ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობის გამოცხადება მოხდა მეტად გვიან, როცა ამიერკავკასიის საქმე უკვე წაგებული იყო და მადაგახსნილი ოსმალეთის სარდლობას კავკასიის მკერდზე ბებუთი მობჯენილი ჰქონდა;“ მაგრამ, როგორც არ უნდა ვფიქრა ევგენი გეგეკორის კომისარიატს, იგი მაინც იძულებულ

ბული ხდებოდა ოსმალეთთან დამოუკიდებელი დიპლომატიური ურთიერთობა ეწარმოებინა ან ომი განეგრძო.

ომის გაგრძელება კავკასიას არ შეეძლო და, მაშასადამე, ისმებოდა ოსმალეთთან ზავის საკითხი. მარტლაც, 4 დეკემბერს 1917 წელს ამიერკავკასიის კომისარიატმა გამოიტანა დადგენილება ოსმალეთთან დროებითი ზავის ჩამოგდების შესახებ. 18 დეკემბერს 1917 წელს დაიღო ამ დროებითი ზავის ხელშეკრულებაც, რომლის მიხედვით არც ოსმალეთს და არც ამიერკავკასიას უფლება არა ჰქონდათ სტრატეგიული გადასვლა თუ გადაჭრუფება მოეხდინათ. ცოტა ხნის შემდეგ ოსმალეთის მთავრობამ ამიერკავკასიის კომისარიატი მიიწვია (16 იანვალს 1918 წ.) ბრესტლიტოვსკში საზავო მოლაპარაკებაზე და ამასთანავე, ალბათ ზეგავლენის მიზნით, 22 იანვარს 1918 წელს დაარღვია დროებითი ზავის პირობები. ოსმალეთის მთავრობას ამიერკავკასიის კომისარიატის პასუხი ბრესტლიტოვსკში წასვლა არ წასვლის შესახებ ჯერ კიდევ არ მიეღო, რომ 1918 წლის 12 თებერვალს ოსმალეთის ჯარი კავკასიის საზღვრებისაკენ დაიძრა. ვინაიდან 1918 წლის დეკემბერ-იანვარის განმავლობაში რუსეთის ჯარი დაიშალა, დაინგრა და გაშიშვლდა კავკასიის ფრონტი, ოსმალებმა დაიწყეს წინსვლა და ადვილად დაამარცხეს სომხური ახლად შედგენილი ნაწილები და 30 დეკემბერს 1917 წელს დაიბრუნეს ერძიჯანი, 4 თებერვალს 1918 წელს ბაიბურთი, 8 თებერვალს — მამახათუნი, 12 მარტს — ერზერუმში (არზრუმში, კარნუქალაქი). ამის საპასუხოდ ამიერკავკასიის კომისარიატმა დაადგინა ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკების დაწყება, რაც ევგ. გეგეკორმა ოსმალეთის სარდალს — ვეხიბ ფაშას აცნობა. იწყებოდნენ პეტად რთული და პასუხსაგები მოვლენანი, რომელთა გარკვევა არც იოლი იყო, და ისმებოდა საზღვრების საკითხიც.

1 მარტს 1918 წელს საზავო კომისიის სახელით ამიერკავკასიის სეიმში ნოე რამიშვილმა წინასწარმეტყველური განცდით განაცხადა:

„როგორც უწყით, მოქალაქენო, ამიერკავკასიის სეიმის წევრნო, ჩვენ, რევოლუციური პარტიების წარმომადგენლნი, სრულებითაც არა ვართ იმის თაყვანისმცემელი, რომ რადაც არ უნდა დაგვიჯდეს, უსათუოდ დავიცვათ ძველი სახელმწიფოებრივი საზღვრები... ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ერთი მხრით ამიერკავკასია და მეორე მხრით ოსმალეთის იმპერია, იმ საზღვრებში, რომელშიაც ისინი არსებობდნენ ომამდე, 1914 წელში, წარმოადგენდნენ გან-

საზღვრულ მთლიანობას და ამ მხრით ყოველგვარი დარღვევა საზღვრულმწიფობებრივი საზღვრებისა მიგვიყვანდა ისეთ გართულებამდე, რომლის შედეგები გამოჩნდება მრავალი წლის განმავლობაში. ეს იქნება მეტად სავალალო, როგორც ჩვენთვის, ისე, ალბათ, ოსმალეთის იმპერიისთვისაც. ჩვენ ვფიქრობთ, ამიერკავკასიის ხალხები ისე შეზრდილი არიან თავისი სასიცოცხლო ინტერესებით, რომ ყოველგვარი ჩამოჭრა, თუგინდ უმცირესი ნაწილისა, გამოიწვევდა ისეთ არევ-დარევას, რომელიც მოიტანდა მეტად არასასურველ შედეგებს ამიერკავკასიის ხალხების მშვიდობიანი ცხოვრებისათვის... კომისია ფიქრობდა, რომ მომავალ საზავო ხელშეკრულებას საფუძვლად უნდა დაედოს ის სახელმწიფო საზღვრები, რომელიც არსებობდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომის გამოცხადების დროს 1914 წელში.“

ამნაირად, ამიერკავკასიამ თავიდანვე გამოარკვია თავისი შეხედულება საზღვრების შესახებ და 1 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის სეიმმა ერთხმად და ერთხლოვნად დაადგინა: ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულებას საფუძვლად დაედოს ის სახელმწიფო საზღვრები, რომელიც არსებობდა რუსეთსა და ოსმალეთს შორის ომის გამოცხადების დროს, 1914 წელს.

ამ დავალებით არჩეულ იქმნა საზავო დელეგაცია აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით.

ამავე დროს, პარალელურად, ბრესტლიტოვსკში გრძელდებოდა საზავო მოლაპარაკება და კავკასიის საკითხიც იქ იჭრებოდა. ოსმალეთს სურდა, ფორმალურად რუსეთისაგანაც მიეღო ზავი და ამავე დროს ამიერკავკასიის ფაქტიურ მთავრობასთანაც ეწარმოებინა მოლაპარაკება, — ოსმალეთი მოიგებდა ან ბრესტლიტოვსკში, ან თბილისში. ამგვარი გზით ერთ-ერთ ხაზზე მოსალოდნელი იყო მისი გამარჯვება, და როგორც ვიცით, ამ გამარჯვებას ოსმალეთმა მიადგინა სწორედ ბრესტლიტოვსკში.

6. საზავო მოლაპარაკება ბრესტლიტოვსკში და მისხეთის პილი

როგორ მოხდა ბრესტლიტოვსკის ზავის ხელშეკრულება და რა მოხდა იქვე მესხეთის შესახებ?

როგორც ცნობილია, ფრონტის მოშლის შემდეგ, ბოლშევიკურმა მთავრობამ გადაწყვიტა გერმანიასთან საზავო მოლაპარაკებას დაწყება და ცენტრალურ სახელმწიფოების (ანუ გერმანიის, ავსტრო-უნგრეთის, ბულგარეთის და ოსმალეთის) წარმომადგენლები ბრესტიტოვსკში საბჭოთა რუსეთის წარმომადგენლებს შეხვდნენ. საზავო მოლაპარაკება დაიწყო 22 დეკემბერს 1917 წელს და ენებოდა უმთავრესად საერთო პრინციპებს, რომელზეც ზავი უნდა აგებულყო. ეს მოლაპარაკება შეწყდა და ცხრა იანვარს 1918 წელს განახლდა.

კავკასიური სახლვრების საკითხი ამ პირველ ხანაში არ წამოჭრილა, ხოლო მეორე ხანაში, 18 იანვარს 1918 წელს, პოლიტიკური კომისიის სხდომაზე გერმანიის საზავო დელეგაციის წარმომადგენელი, სტატსეკრეტარი ფონ-კულოვი შეეკითხა ბოლშევიკური დელეგაციის წარმომადგენელს ლეონ ტროცკის: არის თუ არა კავკასიის არმია პოლშევიკური ხელისუფლების ანუ პეტროგრაძის მთავრობის განკარგულებაში? ფონ-კულოვმა ისიც დაუმატა, რომ ტროცკის შეუძლია ამაზე პასუხის არგაცემაო. მაგრამ ტრაბანა და მკვებარა ტროცკიმ, რომელიც მაშინ მსოფლიო რევოლუციას სასწრაფოდ შოელოდა, მას განუცხადა, რომ კავკასიის არმია არის სახალხო კომისართა ბრძანებულებაშიო.

ამით გადაწყდა ფორმალურად კავკასიის საკითხი, ვინაიდან: რალი ტროცკიმ განაცხადა, რომ კავკასიის ჯარი მის განკარგულებაშია, მაშასადამე, კავკასიური ჯარის მიერ დაკავებული ოსმალური უბრთო ტერიტორიების დაცლასაც მასვე მოსთხოვდნენ.

სწორედ ასეც მოხდა. 9 თებერვლის 1918 წლის სხდომაზე ფონ-კულმანმა განაცხადა, რომ მიუღებელი იქნება ისეთი საზავო ხელშეკრულება, რომელშიაც აღნიშნული არ იქნება გარანტიები. რომლის მიხედვით პეტროგრაძის მთავრობა გერმანიის მოკავშირის (ესე იგი, ოსმალეთის) ტერიტორიებს არ დასცლისო. კულმანმა დასძინა: ტროცკის მიერ წინად ნათქვამი, რომ პეტროგრაძის მთავრობის განკარგულებაში იმყოფებიან ჯარები, რომელთაც ოსმალური ტერიტორიები აქვთ დაკავებული; ექვს არ იწვევსო. ტროცკიმ უპასუხა: ჩვენ ისე დავცლით ანატოლიის ადგილებს და სომხეთს, როგორც სპარსეთსო.

აი, ამ სიყალბით და სიცრუით ჩაეყარა საფუძველი ფორმალურ მოლაპარაკებას და დაეკარგა კავკასიის საქმეების შესახებ, — ამ სიყალბითა

და ტყუილით, ვინაიდან 1918 წლის იანვარ-თებერვალში და მაშინ არც ერთ დროს, საბჭოთა ხელისუფლება ამიერკავკასიაში და კავკასიის ფრონტზე არ არსებულა. ამ ტყუილით გერმანიისა და ოსმალეთის დელეგაციას მიეცა ფორმალური საბუთი: მოეთხოვათ ტროცკიან-გან არამც თუ რუსეთის მიერ დაკავებული ადგილების დაცლა ოსმალეთში, არამედ მეტიც; ის მეტიც, რომელმაც კავკასიაში დიდი უბედურება გამოიწვია, ესაა — ბრესტლიტოვსკის ზავის მეორე მუხლი, რომელიც კავკასიას ეხება.

ბრესტლიტოვსკის საზავო მოლაპარაკების მეორე ხანა უშედეგოდ დასრულდა. გერმანელებმა ომი განაახლეს ბოლშევიკური რუსეთის წინააღმდეგ და თან წარუდგინეს ულტიმატუმი 21 თებერვალს 1918 წელს, რომლის მეხუთე მუხლის მიხედვით, რუსეთს საწრაფოდ უნდა დაებრუნებინა ოსმალეთისათვის „ანატოლიის პროვინციები“; თუ რა იყო ეს „ანატოლიის პროვინციები,“ რუსეთის დელეგაციამ კარგად გაიგო, როცა ეს ულტიმატუმი მიღებულ იქნა და საზავო მოლაპარაკება მესამეჯერ განახლდა, ახლა უკვე ხიშტივის მფარველობის ქვეშ, ვინაიდან ომი ზავის დასრულებამდე არაწყდება და ზავზე ხელი სამი დღის განმავლობაში უნდა მოეწერათ.

და აი, 1 მარტს 1918 წელს გერმანიის დელეგაციის წარმომადგენელმა, ელჩმა როზენბერგმა წაიკითხა ის საზავო ტექსტი. რომელიც რუსეთს უნდა მიეღო და ულტიმატუმში ზემოთხსენებულ მეხუთე მუხლის შესახებ შემდეგი განმარტება გააკეთა:

რუსეთის დელეგაციის წარმომადგენლებს შეეძლოთ დარწმუნებულიყვნენ, რომ მეხუთე მუხლში ჩვენ ვლაპარაკობდით არა ამ ოსმალურ ოლქებზე, რომელნიც რუსულ ჯარებს ჰქონდათ დაკავებული, არამედ, სახელდობრ, აღმოსავლეთ ანატოლიის პროვინციებზე. ეს გარემოება გამოწვეულია იმით, რომ ჩვენ ანგარიში გავუწიეთ არდაგანის, ყარსისა და ბათუმის ოლქთა მცხოვრებლებს სურვილს, იმ ოლქებისა. რომელიც 1878 წელს ოსმალეთმა რუსეთს იძულებით დაუთმო. ადგილობრივმა მუსულმანურმა მოსახლეობამ ჩვენ მოგვმართა თხოვნით. მივეშველოთ მას და ვიხსნათ იგი იმ ძალადობისაგან, რომელსაც ხმარობენ მასზე რუსული ჯარები. ეს მუსულმანური მოსახლეობა დაჟინებით თხოვს ოსმალეთისა და ბერლინის მთავრობას: მიეცეს მას საშუალება ხელახლა ოსმალეთს

შეუერთდეს, მაგრამ ჩვენ ამას დაჟინებით არ მოვითხოვთ, რომ არ დაჯვარდნა აღნიშნული მისწრაფებები. ამგვარად, მეოთხე მუხლის მეორე ქვემუხლი განისაზღვრება ჩვენ მოთხოვნათა მინიმუმით, ესე იგი: არდაგანისა, ყარსისა და ბათუმის ოლქები დაუყოვნებლივ უნდა დაცილი იქმნენ რუსული ჯარებისაგან; რუსეთი არ ჩაერგვას აღნიშნული ოლქების შინაურ ცხოვრებაში და საერთაშორისო ჰდგომარეობაში და მისცემს უფლებას მოაწყონ მათ თავისუფალი სახელმწიფოებრივი მშენებლობა მეზობელ სახელმწიფოებთან. განსაკუთრებით ოსმალეთთან, შეთანხმების გზით. პირველ პირობას მიზნად აქვს შეძლებისგვარად უზრუნველყოფილ იქნეს მოსახლეობა შემდგომი ძალადობისაგან; მეორე პირობა კი, რუსეთის მთავრობის მიერ განცხადებული პრინციპის თანახმად, ხალხთა თვითგამორკვევის შესახებ, მიზნად ისახავს აღნიშნული ოლქების მცხოვრებლებს მიეცეს საშუალება, გაშოსტყვან აწრი თავისი მოკავალი ბედის შესახებ...

ამგვარად იქმნა დასაბუთებული გერმანული დელეგაციის წარმომადგენლის მიერ ბათუმ-ყარს-არდაგანის საკითხი, ხოლო 3 მარტის 1918 წლის სხდომაზე რუსული დელეგაციის წარმომადგენელმა, სოკოლნიკოვმა, ფორმალურად უარყო გერმანული დასაბუთება და ვანაცხადა:

გერმანიის მთავრობის მიერ 21 თებერვლის ულტიმატუმში წარმოკვენილი პირობები ახლა დარღვეულია. გერმანიის მთავრობა არაკითარ ყურადღებას არ აქცევს ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქების მცხოვრებთა ნამდვილ ნებისყოფას და გერმანია გვართმევს ამ ოლქებს ოსმალეთის სასარგებლოდ, რომელიც ოსმალებს არც კი დაუპყრიათ. ოსმალეთის ხელში ყარსის გადასვლა ნიშნავს თბილისის დაცვის შესუსტებას, და ბათუმის დაკარგვა კი წყვეტს ნორმალურ ურთიერთობას თბილისთან და ბათუმი გახდება სამხედრო ოპერაციების ბაზად კავკასიის წინააღმდეგ, რიონისა და მტკვარის ხეობებზე თავდასასხმელადო და სხვა.

თავისთავად იგულისხმება, რომ აღძრულ საკითხზე სოკოლნიკოვს პასუხი გასცა ოსმალეთის დელეგაციის წარმომადგენელმა ხაკი ჟაშამ. იგი იხსენებს, რომ ყარს-არდაგან-ბათუმის ოლქები ოსმალეთს ეკუთვნოდა ოთხი საუკუნის განმავლობაში; ყარსი არასოდეს არ ემუქრებოდა რუსეთს. იგი იყო თავდაცვითი სიმაგრე რუსეთის წინააღმდეგ, რუსეთმა მას ანექსია მოუხდინა. ოთხი საუკუნის

განმავლობაში ოსმალეთს არ უსარგებლია ბათუმით კავკასიაზე თავდასასხმელად. რაც შესანიშნავია, ეს ის, რომ ისეთი დიდი ინიჰერია, რომელსაც ხელთ ჰქონდა პორტი ბათუმი, არასოდეს თავს არ დასხმია პატარა სახელმწიფო საქართველოს. რუსეთს აქვს კავკასიაში საკმაო პორტები, მაგალითად, ფოთი, რომელიც მოხერხებულია თბილისთან ვაკრული ურთიერთობისათვის. ბათუმი დაეუთმეთ რუსეთს 1877-1878 წლის ბერლინის ტრაქტატით, როგორც სამხედრო კონტრიბუციის ნაწილი, რომელსაც დღევანდელი პრინციპები, საზავო კონფერენციის მიერ აღიარებული, აღარ ცნობს. ჩვენ ამ ოლქებს ანექსიას არ ვუხდენთ, რაც შეეხება არდაგან-ყარს-ბათუმის მოსახლეობის ინტერესებს, მე ვკითხულობ: რომელ სახელმწიფოს აქვს მეტი უფლება ამ მხარეზე, ვინემ ოსმალეთს, რომელსაც ოთხი საუკუნის განმავლობაში ეჭირა იგი და თავის წინააღმდეგ არავითარი რევოლუციური მოძრაობა არ გამოუწვევია? ამას გარდა, ბევრი რამ აკავშირებს ოსმალეთს ამ ოლქებთან. მაგალითად, საერთო ეროვნება. რუსეთმა ძალით მოუხდინა ანექსია ამ სამ ოლქს ვალში, რომლის გადახდა ჩვენ არა გვსურს. ამ ოლქების მცხოვრებთათვის რუსეთის ხალხი უცხოა ყოველი მხრივ: თუ მათ უნდა მოახდინონ შეთანხმება, მგონია, მხოლოდ ოსმალეთთან.

კამათში ერევა გერმანიის დელეგაციის წარმომადგენელი, როზენბერგი, და საკითხს ასე განმარტავს: მეოთხე მუხლის პირობები არ ლაპარაკობს ოსმალურ პროტექტორატზე, არ ლაპარაკობს არც ამ აღნიშნული ოლქების ოსმალეთისათვის შეერთებაზე, — იქაა ლაპარაკი მოსახლეობის უფლებაზე დამოუკიდებლად გადაწყვიტოს საკითხები სახელმწიფოებრივ-უფლებრივ და საერთაშორისო-უფლებრივ დამოკიდებულებით. რაც შეეხება იმ შიშს, თბილისისა და სამხრეთ კავკასიის შესახებ, რომელიც გამოთქვა რუსული დელეგაციის თავმჯდომარემ, ეს შიში უსაფუძვლო მგონია, რადგან ჩვენი წინადადების პირობები ზუსტად მიუთითებს, რომ ახალი წესრიგი დამყარდება აღნიშნული ოლქების მოსახლეობასთან შეთანხმებით, და შაშასადამე, მოსახლეობას საშუალება ექნება თავისუფალი ნებისყოფის გამოჩინებისაო.

აი, მთელი ის კამათი, რომელიც კავკასიას შეეხებოდა, და ვინაჰდან საზავო ხელშეკრულებაზე ულტიმატუმის ძალით ბოლშევიკურ რუსეთს ხელი უნდა მოეწერა სამი დღის განმავლობაში, დაიბადა

3 მარტს 1918 წელს ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება.

უკვე ორ მარტს 1918 წელს კარახანი იტყობინებოდა, რომ რუსეთს ჩამოეჭრა ყარსის, არდაგანის და ბათუმის მხარენი თვითგამორკვევის უფლებითურთ.

რასაკვირველია, თბილისში ამაზე პასუხი არ დააყოვნეს და იმავე დღეს, 2 მარტს 1918 წელს, ეგვნი გეგეპკორმა და ნ. ჩხეიძემ პროტესტი განაცხადეს ბრესტლიტოვსკის ზავის გამო, უარყვეს იგი და ეს პროტესტი ყველა სახელმწიფოს შეატყობინეს.

როგორც ჩანს ბრესტლიტოვსკის საზავო მოლაპარაკებათა ანგარიშებიდან, თავიდანვე არ იდგა კავკასიის საზღვრების საკითხი და ეგეპკორმა მხოლოდ 18 იანვარს 1918 წელს ოსმალეთის მოთხოვნებით. ამ მოთხოვნებს გერმანიამ, როგორც მოკავშირემ, მხარი დაუჭირა და დაეთანხმა.

კავკასიის სახელმწიფოების საკითხი მაშინ არ არსებობდა. ბოლშევიკური რუსეთი კავკასიას თავისად თვლიდა, პასუხიც მას მოსთხოვეს, თუმცა იმავე დროს, როგორც მოვიხსენიეთ, ოსმალეთმა მიიწვია ამიერკავკასიის კომისარიატი ბრესტლიტოვსკში საზავო მოლაპარაკებაზე, რაც უკანასკნელისაგან მიღებული არ იქმნა. ასე რომ, გერმანიის მიერ ოსმალეთისათვის მხარის მიცემა გასაკვირვებელი იყო, არამედ ბუნებრივიც. ასეთი გაგება ჩანს თვით ლუდენფორტის მოგონებებიდანაც, სადაც ამ საკითხის შესახებ იგი ამბობს: „უიურქებმა მოითხოვეს ბათუმი და ყარსი. ორივე ძალიან დიდი ხანა განწავლობაში ეკუთვნოდა ოსმალურ სახელმწიფოს. ჩვენთვის (ოსმალთა) სურვილები უმნიშვნელო იყო. მათი განხორციელება შეეფერებოდა ჩვენ საკავშირო ურთიერთობასაც“-ო.

ამნაირად, ამიერკავკასიის ერების დაუკითხავად, ამ ერთა სურვილისა და დასტურის გარეშე, დაიდო ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება (3 მარტს 1918 წ.), რომლის მეოთხე მუხლის ძალით ყარსის, არდაგანის და ბათუმის მხარენი რუსეთს დაუყოვნებლივ უნდა დაეცალა და ამ მხარეთა ბედი თვითგამორკვევის სახით უნდა გარკვეულიყო.

ამ დადგენილებით აღჭურვილი და თოფ-ზარბაზნებით შეიარაღებული ოსმალეთი მოადგა ამიერკავკასიის მთავრობას და 10 მარტს 1918 წელს ვეზირ ფაშამ მოითხოვა ყარსის, არდაგანისა და ბათუმის მხარეთა დაცლა-პროტოვება.

ოში ოსმალეთთან

ამიერკავკასიის საზავო დელეგაცია აკაკი ჩხენკელის თავმჯდომარეობით უკვე ტრაპიზონში იმყოფებოდა და 10 მარტსვე 1918 წელს ევგ. გეგემკორი მას აცნობებს, რომ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება, რაც დადებულია იმ მთავრობის (ბოლშევიკების) მიერ, რომელსაც ჩვენ არა ვსცნობთ, ჩვენთვის სავალდებულო არაა და რომ ამიერკავკასია, როგორც თვითმყოფი ერთეული, მზად არის აწარმოოს საზავო მოლაპარაკება ოსმალეთთან.

ამიერკავკასიის სეიმმა 11 მარტს 1918 წელს იმსჯელა ბრესტის ზავის შესახებ და ერთხმად უარყო ოსმალეთის მოთხოვნებიანი, ხოლო 13 მარტს 1918 წელს გაიხსნა ტრაპიზონის საზავო კონფერენცია. სადაც წარმოდგენილი იყო როგორც ოსმალეთი, ისე ამიერკავკასია.

ამიერკავკასიის რესპუბლიკა ყალბ მდგომარეობაში იმყოფებოდა იმ მხრით, რომ მას დღემდე ფორმალურად არ ჰქონდა დამოუკიდებლობა გამოცხადებული, თუმცა ფაქტიურად იგი ასეთი იყო. მაგრამ ოსმალეთი დაინტერესებული იყო ბოლშევიკური რუსეთის მიერ ხელმოწერილი ბრესტლიტოვსკის ზავი თვით ამიერკავკასიასაც დაედასტურებინა და ამიტომ ტრაპიზონის საზავო კონფერენციაზე ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარე რაუფ-ბეიმ მოითხოვა: 16 მარტს 1918 წელს ყარს-არდაგან-ბათუმიდან ამიერკავკასიის გასვლა.

ამავე დროს ოსმალის აგენტები შეესივნენ მესხეთს და შეადგინეს მუსულმანური რაზმები, რომელთაც ხელთ იგდეს 19 მარტს 1918 წელს არდაგანი, — დაიწყო საერთო აღრევა და ქრისტიან ნაცხერებთა ლტოლვილება.

ამიერკავკასიის დელეგაციამ რაუფ-ბეის საპასუხოდ განუცხადა, რომ მისთვის ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება ფორმალურად სავალდებულო არ არის და არც არსებითადაა იგი მისაღებიო, მაგრამ გამარჯვებული ოსმალეთი ამ განცხადებას ყურად არ იღებს და მამავე 20 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის დელეგაციისაგან ხელშეკრულების მიღებას მოითხოვს.

მეორე დღეს, 21 მარტს 1918 წელს, აკ. ჩხენკელი არდგენს საზავო გეგმას, რომლის მიხედვით, საზავო ხელშეკრულებას საფუ-

ქვლად უნდა დაედოს 1914 წლის საზღვრები. თავის მხრით ოსმალეთის დელეგაცია უპასუხებს, რომ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება ხავალდებულა ამიერკავკასიის მთავრობისათვისაცო.

ეს საკითხი განმეორებით იქმნა დასმული თბილისში და 25 მარტს 1918 წელს ამიერკავკასიის სეიმის პრეზიდიუმის, მთავრობის და ფრაქციათა წარმომადგენლების გაერთიანებული კრება ერთხმად ადგენს: დაცულ იქმნას 1914 წლის საზღვრებიო. იგივე დადასტურებულ იქმნა სეიმის სხდომის გადაწყვეტილებით 25 მარტს 1918 წელს, მაგრამ ამავე დროს აკაკი ჩხენკელს მიეცა სრული, არაჩვეულებრივი რწმუნება, აწარმოოს ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკება.

შექმნილ მძიმე პირობებში, ხიშტის წინაშე, ხდება ერთგვარი დანხვა და ამიერკავკასიის დელეგაცია 5 აპრილს 1918 წელს ოსმალეთს ატყობინებს საზღვრების ახალ ხაზს, რომლის მიხედვით ოსმალეთის ხელში გადავა: ოლთისის მხარე, არდაგანის ოლქის სამხრეთი ნაწილი, ყარსის ოლქის სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი და ყალიზმანის დასავლეთი ნაწილი.

ეს მცირე დათმობა ოსმალეთს არ ეკუთმნიკება და 7 აპრილს 1918 წელს რაუფ-ბეი აკ. ჩხენკელს ულტიმატუმს ურდგენს: 48 საათის განმავლობაში პასუხი გასცეს, ლებულობს იგი თუ არა ბრესტლიტოვსკის ზავს.

იმავე 7 აპრილს 1918 წელს ჩხენკელი თხოვს ევგ. გეგეჭკორს: დაუსვას მან საკითხი სეიმს პირდაპირ — შეუძლია თუ არა მას დაცვას იარაღით ბათუმში, არდაგანი, ყარსი? მაგრამ ოსმალეთმა უკვე გადადგა სათანადო ნაბიჯი და მისი ჯარები უკვე შემოიჭრნენ ამიერკავკასიის საზღვრებში. ამგვარად, ოსმალეთმა მოისურვა ამიერკავკასიის ფაქტის წინაშე დაყენება.

ამ მოვლენისა და ულტიმატუმის შედეგად, 8 აპრილს 1918 წელს თბილისში მთავრობის, სეიმის პრეზიდიუმისა და სეიმის ყველა ფრაქციების თავმჯდომარეთა სხდომამ დაადგინა, ოსმალეთს დაეთმოს ის საზღვრები, რაც აღნიშნულია თვით აკ. ჩხენკელის ლებეშუში. ესე იგი: ყარსის ოლქი ყარსითურთ და ართვინის მაზრის გამოკლებით, ხოლო სომხები თხოვენ აკ. ჩხენკელს: როგორმე შესძლებთ ქალაქ ყარსის დატოვება ამიერკავკასიის ფარგლებში.

მაგრამ იმავე 8 აპრილს 1918 წელს ოსმალეებმა მიიღეს ბრძანება, ჯარებმა წასწიონ ამიერკავკასიის საზღვრებს შიგნით, და ამიტომ

ა. ჩხენკელი ევგ. გეგეჭკორისაგან მოითხოვს: მთავრობამ ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი მიიღოს.

შემოსეულ ოსმალურ ჯარებს წინ დახვდა არარეგულიარული სომხური და ქართული რაზმები და ომი დაიწყო. ამავე დროს დიპლომატიური მოლაპარაკება გრძელდება და 10 აპრილს 1918 წელს ა. ჩხენკელი ატყობინებს ოსმალეთის დელეგაციას, რომ იგი აღიარებს და ცნობს ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებას; ხოლო საზავო დელეგაციის წევრი სომხები: ა. ხატისოვი და კაჩაზნუნი ატყობინებენ ტრაპიზონიდან მთავრობის თავმჯდომარე ევგ. გეგეჭკორს. რომ შექმნილ პირობებში ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მიღება ერთადერთი გამოსავალია და ნაკლები უბედურებაა. ამიტომ ა. ჩხენკელი თავის მხრით 12 აპრილს 1918 წელს თხოვს ევგ. გეგეჭკორს: შეაჩეროს სამხედრო მოქმედება ოსმალეთის წინააღმდეგ. ამავე დღეს, 12 აპრილს 1918 წელს ოსმალეთის მთავარსარდალი ულტიმატუმს ურდგენს ბათუმის კომენდანტს და მოითხოვს დაუყოვნებლივ დასცალოს ბათუმი.

ასეთ უმძიმეს მდგომარეობაში, 13 აპრილს 1918 წელს თბილისში მოხდა ამიერკავკასიის მთავრობის, სეიმის პრეზიდენტის და სეიმის ფრაქციათა წარმომადგენლების გაერთიანებული კრება, რომელზეც ერთხმად იქნა მიღებული ირაკლი წერეთელის რეზოლუცია — გამოწვეულ იქმნას ტრაპიზონიდან საზავო დელეგაცია.

იმავე დღეს იგივე დადგენილება მიიღო სეიმმაც, მაგრამ იქ გარკვევით აღმოჩნდა, რომ სეიმის მაჰმადიანური ნაწილი ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედებაში არავითარ მონაწილეობას არ მიიღებდა.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ძველად მაჰმადიანები ჯარში არ გაჰყავდათ, ასე რომ, პრაქტიკულად, მაჰმადიანი ჯარისკაცები არც არსებობდნენ. მაგრამ ამასთან თვით აზერბაიჯანული უძლიერესი პოლიტიკური პარტია „მუსავატი“ („თანასწორობა“) ოსმალური ორიენტაციის მომხრე იყო და გასაკვირველი არ იყო ის მოვლენა, რომ სეიმის იმავე სხდომაზე, აზერბაიჯანელმა რუსტამბეგოვმა, როგორც „მუსავატის“ ფრაქციის, მაჰმადიანთა უპარტიო ჯგუფის, რუსეთის მუსულმანური პარტიის („იტტიხატის“) ანუ მთელი მაჰმადიანური ნაწილის სახელით, 13 აპრილს 1918 წელს განაცხადა, რომ ოსმალეთთან ომი შეგვიძლია მოვიგოთ მხოლოდ სრული სოლიდარობით და ერთიანობით. „მაგრამ“, ამბობდა იგი, „ამ ერთიანობის მიღწევაში ჩვენ ეკვი გვეპარება, თუ დაიწყება სამხედრო მოქმედე-

2. ამ ომში აქტიური მონაწილეობის მიღება ჩვენ არ შეგვიძლია
და ამიტომ აქტიური პასუხისმგებლობა ჩვენ არ გვეკისრება“-ო.

ამგვარად, როგორც პრაქტიკულად, ისე ფორმალურად, აზერ-
ბაიჯანი უარს აცხადებდა ოსმალეთის წინააღმდეგ მოქმედებაზე და
რუსეთის მხარეში განცხადების მიხედვით „ნეიტრალიტეტს“ იცავდა.
რუსეთს სეიმს სიტყვიერად აღუთქვამდა: რაც შეიძლება დაგეხმარე-
ბით!

მაშასადამე, სანამ ოსმალეთთან ზავზე მოლაპარაკების საკითხი
იღვრა, აზერბაიჯანი მონაწილეობას ღებულობდა, ხოლო ომის სა-
კითხში უარს ამბობდა. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზავის
საკითხშიც, აზერბაიჯანი ოსმალეთის თვალსაზრისზე იდგა.

ცხადია, თავიდანვე ამ ომისა და ზავის საკითხზე მოხდა ამიერ-
კავკასიის ხალხთა დანაწილება და ერთი-მეორესაგან დაშორება. და
ამგვარად, სეიმის რეზოლუცია საზავო დელეგაციის უკანგაპოწვე-
ვის შესახებ, რომელიც ომის გაგრძელებას ნიშნავდა, მოკლებული
იყო მამუდიანების მხრიდან პრაქტიკული განხორციელების საშუა-
ლებას. და ბრძოლის ველზე რჩებოდნენ მხოლოდ და მარტოდ სომ-
ხები და ქართველები.

ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკება შეწყდა და დაიწყო ომი
რუსეთისა და აზერბაიჯანის შორის. იმავე დღეს მთავრობამ მოუწოდა ხალხს იარა-
ღისაგან.

არაოფიციალურად უკვე 9 აპრილიდან 1918 წელს დაწყებული
ომი, 13 აპრილს უკვე ოფიციალური ხდება და სამხედრო მოქმედე-
ბა ოსმალურ ჯარსა და ქართულ-სომხურ ნაწილებს შორის გრძელ-
დება 22 აპრილამდე 1918 წლის. მოუწყობელი ქართულ-სომხური
სიძალისე რაზმები ოსმალურ რეგულიარულ ჯარებს ვერ უძლებენ.
25 აპრილს 1918 წელს ოსმალებმა დაიკავეს ბათუმი, უკვე 7 აპ-
რილს ოზურგეთი და ბოლოს გაიმართა ბრძოლა ჩოლოქზე, სადაც
ოსმალები სასტიკად დამარცხდნენ.

მაგრამ მაინცდამაინც ოსმალეთის იარაღს ხედა „ბრწყინვალე“
დაწარჩევა და მათ მიერ დაკავებულ იქმნა ამიერკავკასიის დიდი
ნაწილი, კერძოდ, მთელი მესხეთი თითქმის ბორჯომამდე.

ასეთ ვითარებაში ომის გაგრძელება უკვე შეუძლებელი გახდა
და ამიერკავკასიის მთავრობამ გამოაცხადა რა 22 აპრილს 1918
წელს ამიერკავკასიის დამოუკიდებლობა, იმავე დღესვე დაადგინა
ოსმალეთთან საზავო მოლაპარაკების დაწყება.

დამოუკიდებელი ამერიკაეკვასიის რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე აკაკი ჩხენკელი ვეხიბ ფაშას სთხოვს. 23 აპრილს 1918 წელს სამხედრო მოქმედების შეჩერებას, რაც იმავე დღეს სრულდება, მაგრამ ოსმალები მას მაინც არღვევენ. შედიან ყარსში და მიიწევენ გუმბრისაკენ ანუ ალექსანდროპოლისაკენ. აკ. ჩხენკელი პროტესტს აცხადებს ოსმალთა ასეთი საქციელის გამო, მაგრამ ოსმალეთი მას ყურადღებას არ აქცევს, ხოლო ვეხიბ ფაშა ატყობინებს მას, რომ ოსმალეთის მთავრობამ აღიარა ამერიკაეკვასიის დამოუკიდებლობა და საზავო მოლაპარაკება დანიშნულია ბათუმში. 3 მაისს 1918 წელს კი იგივე ვეხიბ ფაშა აცნობებს აკ. ჩხენკელს, რომ ოსმალეთის ჯარები გავლენ ოზურგეთიდან და დასდებიან 1877 წლის საზღვრებზე. ეს იმისი ნიშანი იყო, რომ ოსმალებს დაებადათ განზრახვა, ბრესტლიტოვსკის ზავი განზე დატოვებინათ და ახალი საზღვრების დადგენა მოეთხოვათ, ამჟამად უკვე 1877 წლის რუსეთ-ოსმალეთის საზღვრების მიხედვით. ამიტომაც ბათუმის საზავო კონფერენციის გახსნაც არ დაყოვნებულა და 11 მაისს 1918 წელს დაიწყო საზავო მოლაპარაკება.

ოსმალეთის იუსტიციის მინისტრი და ოსმალური საზავო დელეგაციის თავმჯდომარე ხალილ-ბეი კონფერენციის გახსნისთანავე მოითხოვდა ამერიკაეკვასიის რეინტეგრაციით ოსმალეთის ჯარებს ვაშყევებს ბაქო-სპარსეთისაკენ. 15 მაისს 1918 წელს ამერიკაეკვასიის მთავრობისა და დელეგაციის თავმჯდომარე აკ. ჩხენკელი ამას გამოპროტესტს აცხადებდა. მაგრამ იმდღესვე, 15 მაისს 1918 წელს, ოსმალები ალექსანდროპოლისაკენ გაეშურნენ. ამერიკაეკვასიის დელეგაციამ პროტესტით მიმართა გერმანიის წარმომადგენელს. ოსმალეთის მოკავშირეს. ოსმალთა სამხედრო მოქმედების შესაბამის, და იმავე დღეს, 15 მაისს 1918 წელს, ხალილ-ბეიმ მოახოვია აკ. ჩხენკელისაგან: მიიღოს მან ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება და ამას გარდა დადგენილ იქმნეს ახალი საზღვრებო.

მდგომარეობა გართულდა კიდევ იმით, რომ საბჭოთა რუსეთის საგარეო საქმეთა კომისარი ჩიჩერინი გერმანიის მთავრობასთან პროტესტს აცხადებს ამერიკაეკვასიის მთავრობის არსებობის წინააღმდეგ, მოითხოვს ბათუმის საზავო კონფერენციაში მონაწილეობის მიღებას და თან დასძენს, რომ ასეთი მონაწილეობა ამერიკაეკვასიის მთავრობის ცნობას არ მოასწავებსო.

ამიერკავკასიის დელეგაციამ, რასაკვირველია, უარყო ხალილ-ბეის მემორანდუმში და თავის მხრით მოითხოვა: საზავო მოლაპარაკება სწორედ ბრესტლიტოვსკის ზავის ფარგლებში უნდა მიმდინარეობდესო.

ამავე დროს გერმანიის წარმომადგენელი ფონ-ლოსოვი უკვე ზებულობს მონაწილეობას დავაში და 16 მაისს 1918 წელს ატყობინებს აკ. ჩხენკელს, რომ მან მიიღო ზომები ოსმალთა ჯარის წინსვლის შესაჩერებლად და თავისი აზრიც აცნობა ოსმალეთის დელეგაციასო. მაგრამ ოსმალებმა ფონ-ლოსოვის ეს ნაბიჯი ალბათ უბრალო დიპლომატიურ მოვლენად ჩასთვალეს და ალექსანდროპოლზე თავდასხმა გააჩაღეს, რის შესახებ აკ. ჩხენკელი კიდევ პრეტესტს აცხადებს, რაზეც იმავე დღეს ხალილ-ბეი უპასუხებს, რომ ოსმალური ჯარები მხოლოდ სტრატეგიულ მოძრაობას აწარმოებენო.

იმავე დღეს, 17 მაისს 1918 წელს, ამიერკავკასიის საზავო დელეგაცია კვლავ უმეორებს ოსმალეთის დელეგაციას, რომ საზავო ზელშეკრულება უნდა დაიდოს ბრესტლიტოვსკის ზავის ფარგლებში, მაგრამ ამის საპასუხოდ ოსმალებმა 18 მაისს 1918 წელს დაჯავეს ალექსანდროპოლი და მოითხოვეს გზა ჯულფისაკენ ულტიმატუმით და პასუხის მიცემის ერთი საათის ვადით.

ასეთი ძალადობის წინ, იმავე დღეს, 18 მაისს 1918 წელს, აკ. ჩხენკელი ატყობინებს ხალილ-ბეის, რომ იგი არ არის წინააღმდეგი, ოსმალებმა გადაიყვანონ ჯარები სპარსეთისაკენ, მაგრამ საპირობა გარანტიები მცხოვრებთა დასაცავადო. იმავე დღეს ოსმალეთის დელეგაცია ამიერკავკასიისას ურდგენს მემორანდუმს, სადაც ნათქვამია, რომ ამიერკავკასიისათვის ამჟამად ახალი საზღვრების საკითხი უნდა დაისვასო.

საბჭოთა რუსეთის ჩარევა ამიერკავკასიის საქმეებში, რასაკვირველია. მიუღებელი იყო და 19 მაისს 1918 წელს აკ. ჩხენკელი მიმართავს გერმანიის იმპერიის დელეგაციის მეთაურს, გენერალ-მაიორ ფონ-ლოსოვს და ამ მიმართებით ჩიჩერინის ნოტას უკუაგდებს. ამ დროს გერმანია უკვე აქტიურად ერევა ამიერკავკასიის და ოსმალეთს შორის დავაში და 19 მაისს 1918 წელს ფონ-ლოსოვი წერს ამიერკავკასიის დელეგაციას — ვინაიდან თქვენსა და ოსმალეთს შორის მოლაპარაკება წინ არ მიიწევს, წინადადებას ვიძლევი, მო-

იხმართ ჩემი შუამდგომლობაო, რაც იმავე დღეს სიხარულით იქმნა მიღებული.

ამ მოლაპარაკებათა და მიწერ-მოწერის დროს ოსმალებს ჯარების მსვლელობა, რასაკვირველია, არ შეუჩერებიათ და 20 მაისს კარაკლისის ფონტიისაკენ გაიწიეს და, ნაზარბეკოვის ცნობით, ისინი მიიწვევენ ლორესაკენ და თბილისის დასაყვებლადო.

25 მაისს 1918 წელს თბილისის თვითმმართველობა აცნობებს ხალხს, რომ ოსმალთა ჯარები მოდიან ქალაქისაკენ და საჭიროა თბილისის დაცვა. ა.ე. ჩხენკელი კი კვლავ პროტესტს უგზავნის ოსმალეთის დელეგაციას ჯარების წამოწვევის წინააღმდეგ. შეტაკებები ხდება.

ამ უბედურებათა დროს საბჭოთა რუსეთი კვლავ ერევა ამიერკავკასიის ამბებში და 19 მაისს 1918 წელს თარიღით დეკემბრით პროტესტს აცხადებს იმის შესახებ, რომ ამიერკავკასიის მთავრობა ზღვისაკენ გზას უჭრის აფხაზეთს, რომელიც საბჭოთა რუსეთის ერთგულიაო. ამაზე თვითონ ფონ-ლოსოვი უპასუხებს, სოხუმიდან და ბაქოდან თვით საბჭოთა რუსეთი ემუქრება ამიერკავკასიის ტერიტორიას და შეიკავებთ თავიო. აქ აღსანიშნავია, რომ ამ დროს სოხუმში ბოლშევიკური აჯანყება მოეწყო, რომელიც ქართული ძალებით იქმნა ჩაქრობილი. მაშინ ჩიჩერინმა ისევ მოითხოვა საზავო მოლაპარაკებაში მონაწილეობა და ითხოვა, მოლაპარაკება წარმოებდეს რომელიმე სხვა ქალაქში, მოსკოვთან ახლოსო. იმხანად უკვე აღარავის ეცალა მისთვის პასუხი გაეცა.

24 მაისს 1918 წელს ოსმალეთის დელეგაციის თავმჯდომარე ხალილ-ბეიმ უარყო ფონ-ლოსოვის შუამდგომლობა საზავო მოლაპარაკებაში შუაგაყოფის შესახებ და 25 მაისს 1918 წელს თვით ფონ-ლოსოვი ამაზე უარს აცხადებს, ვინაიდან ამიერკავკასიის რესპუბლიკა თვით არის დაშლის გზაზეო.

26 მაისს 1918 წელს ოსმალეთის დელეგაცია ამიერკავკასიის დელეგაციას ულტიმატუმს ურდგენს და პასუხს მოითხოვს 72 საათის განმავლობაში შემდეგ საკითხებზე — ახალი საზღვრების დადგენა, ჯარის თავისუფალი გადაყვანა და სამხრეთ კავკასიაში ოსმალეთის არავითარი წინააღმდეგობის არგაწევა.

იმავე 26 მაისს 1918 წელს სამ საათზე შედგა ამიერკავკასიის

სეიშის სხეობა, სადაც გამოტანილ იქმნა რეზოლუცია ერთხად, და-
ნოუკადგებელი ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის შესახებ.

რა მოხდა? რამ უამალა ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რეს-
პუბლიკა?

7. ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის მიზეზები

25 მაისს 1918 წელს ფონ-ლოსოვმა უკვე აღნიშნა, რომ ამიერ-
კავკასიის რესპუბლიკა დაშლის გზაზეაო, მაგრამ ფაქტიურად მისი
დაშლა დაიწყო უფრო ადრე. მაშინ, როცა ოსმალეთის ჯარები კავ-
კასიას მოადგნენ და კავკასიის მუსულმანური მოსახლეობის მეთაუ-
რებს გაეღვიძათ სურვილი, ოსმალეთთან შეერთების თუ ოსმალე-
თის მფარველობის შესახებ.

რუსეთი აღარ იყო, ამიერკავკასიის რესპუბლიკა მათ არ სწამ-
დათ და არც უნდოდათ, და ამიტომ ყოველ ღონეს ხმარობდნენ,
ოსმალეთის წინაშე ამიერკავკასია დაეჩოქებინათ და ამგვარად მთე-
ლი კავკასია სულთნის იმპერიის გარემოცვაში ჩაეყენებინათ. ამი-
ტომ იყო, აზერბაიჯანელი ხალხის წარმომადგენელი, როგორც
მთავრობაში, ისე სეიმში, უარს აცხადებდნენ ოსმალეთის წინააღმ-
დეგ ბრძოლაზე. მაშასადამე, ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაცვა-
ზე, და ამავე დროს ფართო ქადაგებით მაჰმადიანურ მოსახლეობას
შესხებთში და სხვაგან აჯანყებდნენ, აწერდნენ თხოვნებს ოსმა-
ლეთთან დანართების შესახებ, და საზავო მოლაპარაკებათა განმავ-
ლობაში ხან ჩუქავდნენ. ხან აშკარად მხარს უჭერდნენ ოსმალურ დე-
ლეგაციას, რომლის ნამდვილი აგენტები ამიერკავკასიურ დელეგა-
ციამ იხინი იყვნენ.

ამნაირად, აზერბაიჯანის მხრივ ოსმალური კორიენტაციის აღე-
ბამ საფუძველი გამოაცალა ამიერკავკასიის მთლიანობას და ამით
ამიერკავკასიის რესპუბლიკა განწირული აღმოჩნდა, როგორც სა-
ხელმწიფო. ეს არ შეეძლო არ დაენახა გერმანულ ფონ-ლოსოვსაც.
მით უმეტეს, ამას ცხადად ხედავდნენ სომხები და ქართველები.
რომელნიც განმარტობულნი დარჩნენ ბრძოლის ველზე ოსმალე-
თის წინააღმდეგ. ასეთი არაჩვეულებრივი მძიმე და სასტიკი ვი-
თარება შესაფერად დაახასიათა ამიერკავკასიის სეიმში ირაკლი-
წერეთელმა, როდესაც მან ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის
30.

მიზეზების შესახებ შემდეგი განაცხადა: „ამიერკავკასიის გამაგრებისათვის ძალები უფრო სუსტი აღმოჩნდნენ, ვინეუ დაპარლემენტული ძალები... განსაკუთრებით, საგარეო ვითარებათა გავლენით — ამიერკავკასიის საზღვრებთან უცხო და მტრული ძალის მოახლოებისა და შემდეგ შემოსევის დროს. ოსმალეთის მოახლოებამ და ამიერკავკასიის ფარგლებში მისმა შემოჭრამ გააძლიერა ოსმალეთის მიერ მიღრეკა, ამიერკავკასიის მთლიანობისაგან ჩამოგლეჯა მრავალრიცხოვან ეროვნებაში, რომელიც სახლობს ამიერკავკასიაში — მუსულმანურ ეროვნებაში... მდგომარეობის საშინელება არა მხოლოდ იმაშია, რომ უფრო ძლიერი მტერი გვიკარნახებს ულტიმატუმით, რომ იგი იჭრება ჩვენს საზღვრებში და ჩვენ გვაყენებს ამიერკავკასიის ამა თუ იმ ოლქის ფაქტიური ოკუპაციის წინაშე. საშინელება იმაშია, რომ როცა სახელმწიფოებრივ ორგანიზმში იჭრება ეს დამარღვეველი ძალები, ამ სახელმწიფოს არა აქვს ორგანიზაციაც კი, რომელიც გამოხატავს მთელ მცხოვრებთა კემშარტისწრაფებებს. რომელსაც, როგორც ასეთს, ანგარიშს უწევდეს მწინააღმდეგე ძალა... იქ, ბათუმში, არ არის ორი მხარე, ერთი ნორჩის წინააღმდეგ მდგომი... ჩვენ წინააღმდეგ არის ოსმალთა იმპერიის სახელმწიფო დელეგაცია, გერმანიის იმპერიის დელეგაცია... მაგრამ მას უპირისპირდება დელეგაცია, რომლის შესახებ იტყვიყოფი სხვა დელეგაციები, რომელნიც ამიერკავკასიის მცხოვრებთა დიდ უმრავლესობასთან უსათუოდ დაკავშირებული არიან. აცხადებენ, რომ ეს დელეგაცია (ამიერკავკასიის მთავრობის — ვ. ნ.) არ გამოხატავს მცხოვრებთა უმრავლესობის ნებისყოფასა და განწყობილებას. სახელმწიფო სახე. რომელსაც დამარცხების შემთხვევაში მაინც კი, შესძლებოდა ლაპარაკი, ჩვენის მხრით, ბათუმში არ არსებობს... რა მოხდა? მოხდა ის, რომ საზღვო მოლაპარაკებათა პროცესში ტარდება სასწრაფო ოკუპაცია ამიერკავკასიის ტერიტორიისა. სასწრაფო ოკუპაცია, რომელიც წინააღმდეგობას ხვდება მხოლოდ მცხოვრებთა ერთ ნაწილში, ერთი ჯალხის შორის, მაგრამ არამც თუ არ ხვდება წინააღმდეგობას, არამედ ამკარა თანაგრძნობას მცხოვრებთა მეორე საგრძნობი ნაწილის მხრივ. და ჩვენ ვხედავთ, რომ მოწინააღმდეგე მხარე მშვენივრად სარგებლობს შექმნილი ვითარებით და ამიერკავკასიის რესპუბლიკის ოფიციალურ წარმომადგენლობას აყენებს ამა თუ იმ ოლქის დაკავების ფაქტის წინაშე... ფაქტიურად, აღმოსავლეთი ამიერკავკასია (აზერბაიჯანი — ვ. ნ.) ზურგს არ უმაგრებს იმ გადაწყვეტილებას

ბებს, ორმელთაც ღებულობს მთელი ამიერკავკასიის ოფიციალური წარმომადგენლობა აქ. ან ჩვენი ოფიციალური დელეგაცია ბათუმში... ამიერკავკასიის დიდი ნაწილი (მაჰმადიანური — ვ. ნ.) პირდაპირ თუ არაპირდაპირ არის მათ მორჩილებაში, ვინც ჩვენს დელეგაციასთან მოლაპარაკებას აწარმოებს (ოსმალეთი — ვ. ნ.). ამიერკავკასიის დიდი ნაწილი უკვე ჩამოშორდა ამიერკავკასიის რესპუბლიკას: ერთი იარაღის ძალით, აქ მხედველობაში მყავს სომეხთა ერი, რომელმაც გააკეთა ყველაფერი, რაც შეეძლო, მაგრამ იძულებული გახდა თავისი ტერიტორიის საგრძნობი ნაწილი მტრისათვის მიეცა, რომელსაც მეტი ძალა ჰქონდა. მეორე ნაწილიც (აზერბაიჯანი — ვ. ნ.) ფაქტიურად წავიდა. რადგან მან გადამწყვეტ წუთში მხარი არ დავეცირა და მისი წარმომადგენლები კი გვერდში ამოუდგნენ მოწინააღმდეგე მხარეს (ოსმალეთს — ვ. ნ.), ამჟამად თუ ოფიციალურად“-ო...

და ამიერკავკასიის რესპუბლიკის სეიმმა ყველა ხმით ორის წინააღმდეგ. მიიღო შემდეგი რეზოლუცია:

„ვინაიდან ომისა და ზავის საკითხში აღმოჩნდნენ ძირითადი განსხვავებანი იმ ხალხებს შორის, რომელთაც შეჰქმნეს ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკა, და ამიტომ შეუძლებელი გახდა გამოსვლა ერთი ავტორიტეტული ხელისუფლებისა, რომელიც ამიერკავკასიის სახელით ილაპარაკებდა, სეიმი ადასტურებს ამიერკავკასიის დამლის ფაქტს და თავის რწმუნებულებაზე უარს ამბობს.“

ამგვარად დაირღვა ამიერკავკასიის რესპუბლიკა, დაიშალა იგი ორიენტაციის სხვადასხვაობის ნიადაგზე და კავკასიური პოლიტიკის უქონლობის გამო. დაიღუპა მესხეთის და ყარსის დაცვის ნიადაგზე და გამოცხადდნენ დამოუკიდებელი რესპუბლიკები — საქართველო, სომხეთი, აზერბაიჯანი.

**8. საქართველოს რესპუბლიკისა და ოსმალეთის
ომარის ბათუმის საზავო ხელშეკრულება
და მისხეთის გავი**

26 მაისს 1918 წელს 4 საათზე და 50 წუთზე გამოცხადდა საქართველოს რესპუბლიკის დამოუკიდებლობა. მთავრობის თავმჯდომარეა — ნოე რამიშვილი.

მაგრამ იარაღამოღებული ოსმალეთი, გაშიშვლებული ხმლით

თავს დაადგა ახლადშობილ რესპუბლიკას და 27 მაისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობამ მიიღო იგივე ულტიმატუმი, რაც ამიერ-კავკასიის მთავრობას 26 მაისს 1918 წელს წარედგინა.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობის თავმჯდომარე ნოე რამიშვილი ეკითხება ხალილ-ბეის: ეხება ეს ულტიმატუმი თუ არა საქართველოსო. 31 მაისს 1918 წელს ხალილ-ბეი ულტიმატუმს უდასტურებს და 12 საათის ვადაში მასზე პასუხს მოითხოვს.

აქ უკვე აშკარად ასპარეზზე გამოდის გერმანია, რომელმაც საქართველოს აღუთქვა დახმარება და თან ურჩია ოსმალეთთან მალე ზავის დამყარებაც. ამიტომ 31 მაისსავე 1918 წელს ნოე რამიშვილი ხალილ-ბეის პასუხს აძლევს და ატყობინებს: ოსმალეთის ჯარს უფლებას ვაძლევთ ისარგებლოს რკინისგზებით, ხოლო საზღვრები უნდა დადგინდეს ბრესტლიტოვსკის ზავის მიხედვით; რაც შეეხება ახალქალაქ-ახალციხეს საკითხს, ამაზე საზავო მოლაპარაკებისას ვიმსჯელოთო.

ეს საზავო მოლაპარაკება დასრულდა ბათუმში 4 ივნისს 1918 წელს, სადაც საქართველოს რესპუბლიკასა და ოსმალეთის იმპერიას შორის დაიდო „ზავისა და მეგობრობის“ ხელშეკრულება. ამ ბათუმის ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთმა მიიღო მთელი სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო ანუ სამუსულმანო საქართველო, მთელი მესხეთი აწყურისა და აბასთუმნის გამოკლებით.

ვინაიდან. ბათუმის ზავის მიუხედავად, ოსმალების ჯარი კიდევ მიიწვედა საქართველოს საზღვრებში და ამიტომ შეტაკებები ხდებოდა, გერმანიის უტაბმა მიიღო ზომები ოსმალთა ეს წინსვლა შეეჩერებინა.

ქართველ ერს საქართველოს მთავრობამ გერმანული ჯარების შემოსვლის შესახებ ოფიციალურად აცნობა 13 ივნისს 1918 წელს და ამ ცნობაში ნათქვამი იყო, რომ გერმანული ჯარები მოწვეული არიან თვით მთავრობის მიერ და მათ მიზნად აქვთ მთავრობასთან შეთანხმებოთ და მთავრობის მითითებით დაიცვან საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებიო.

მართლაც, გერმანიის ჯარის ნაწილებმა მონაწილეობაც მიიღეს ოსმალების წინააღმდეგ მოქმედებაში და 13 ივნისს 1918 წელს მაგალითად ბორჩალოს მაზრაში ბრძოლამ ოსმალების წინააღმდეგ რამოდენიმე გერმანელიც იმსხვერპლა. ამასთანავე ფონ-ლოსოვკა აუწყა საქართველოს მთავრობას, რომ რკინისგზებზე და პორტებ-

ში დაყენებული გერმანული და ქართული ნაწილები ოსმალებს იარაღით არ შეხვდნენ, არამედ განუცხადონ, რომ ისინი დაყენებული არიან გერმანიის მთავრობის ბრძანებით.

ბათუმის ხელშეკრულებით დასრულდა ომი ოსმალებსა და საქართველოს შორის. ამ ომის წაგების გამო საქართველომ დაკარგა მესხეთი და ბრძოლა დატრიალდა ახლა ბრესტლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლის განხორციელების გარშემო.

ბრესტლიტოვსკის ზავის მე-4 მუხლის ძალით — ყარსს, არდაგანს და ბათუმს უნდა მომხდარიყო თვითგამორკვევა კენჭისყრით. ოსმალეთი თავისი აგენტების საშუალებით, რომელთაც ოსმალეთის მოსვლის დროს მესხეთში აჯანყებები მოაწყვეს, ახლა დევნიდა ყველა მათ, ვინც საქართველოს ორიენტაციის აღმოჩნდნენ.

უკვე 29 ივნისს 1918 წელს ნოე ჟორდანიას თხოვს გერმანიის წერამომადგენელს გრაფ ფონ-დერ-შულენბურგს, მიაქციოს მან ყურადღება ოსმალების უკანონო მოქმედებებს ბათუმში. ოსმალები იჭერენ და ასახლებენ აჭარლებს და საერთოდ იმ მაკმადიანებს, ვინც ქართველად გრძნობს თავს.

მაგრამ ოსმალეთის გეგმა მესხეთის ხელში ჩაგდებათ არ ამოწურულა. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ მათი შეტევა ბორჩალოში. ახლა მათ მოიწადინეს აფხაზეთის წაღებაც და ივნისში იქ დესანტი გადასხეს. საქართველოს მთავრობა 28 ივნისს 1918 წელს აცნობებს რა ამას გენერალ ფონ-კრესს კრესსენშტაინს, აფხაზეთის ეროვნულ საბჭოსთან ერთად პროტესტს აცხადებს და თხოვს მას მიიღოს ამისი საწინააღმდეგო ზომები. ამასთანავე ბათუმის ზავის მიხედვით, საქართველოს მთავრობა მოითხოვს ოსმალეთმა გაანთავისუფლოს აწყურის და აბასთუმანის (ოძრხე).

ბორჩალოსა და აფხაზეთის გარდა ოსმალები შეიჭრნენ საინგილოშიც (ზაქათალა), სადაც ადგილობრივ მოსახლეობას შორის აგიტაციას ეწეოდნენ ქართველების წინააღმდეგ. 18 ივლისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობა ნოტას უგზავნის გენერალ ფონ-კრესს საინგილოს შესახებ, სადაც ნათქვამია: საინგილო ანუ „ზაქათლის ოლქი ისტორიულად და გეოგრაფიულად მკვიდროდაა დაკავშირებული საქართველოსთან. მისი ნაწილი დასახლებულია ქართული ტომით — ინგილოებით“-ო.

ამავე ხანაში ოსმალები ამზადებენ რეფერენდუმს ბათუმში და 14 ივლისს 1918 წელს კიდეც მოაწყვეს იგი მარტოდ, მაშინ როცა რეფერენდუმის მოწყობაში მეზობელ სახელმწიფოებსაც და, მაშასადამე, საქართველოსაც უნდა მიეღო მონაწილეობა. რეფერენდუმის ოსმალური წესის შესახებ საქართველოს მთავრობა აცნობებს გერმანიის წარმომადგენელს ფონ-კრესს, რომელიც ადასტურებს, რომ ოსმალთა მიერ შემოღებული წესი რეფერენდუმისა არ არის კანონიერი. საქართველოს მთავრობა 1 აგვისტოს 1918 წელს ოსმალეთს პროტესტს უცხადებს ბათუმში არაკანონიერად მოწყობილი რეფერენდუმის გამო, მაგრამ 12 აგვისტოს, ესადაი, ოსმალეთის მეზობე არმიის უფროსი, პასუხს იძლევა, რომ რეფერენდუმში კანონიერად მოხდაო.

ამავე დროს საქართველოს მთავრობამ საკითხი გადაიტანა საერთაშორისო ასპარეზზე და მიმართა ყველა სახელმწიფოებს და ერებს განსაკუთრებული მემორანდუმით, სადაც მოთხრობილია საქართველოს დამოუკიდებლობის გამოცხადების ისტორია და აღნიშნულია საქართველოს სახელმწიფოებრივი ტერიტორიული შემადგენლობა შემდეგი სახით:

საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორია შედგება: „ამიერკავკასიის ყოფილ სამ გუბერნიისაგან: თბილისის, ქუთაისის და ბათუმის და ორ ოლქისაგან: სოხუმისა და ზაქათალის. ეს ტერიტორია შეიცავს დაახლოებით 80 000 ოთხკუთხედ კილომეტრს და მასზე ცხოვრობს 3 100 000 სული. აქედან ბათუმის გუბერნია, დაახლოებით 7000 ოთხკუთხედი კილომეტრი 200 000 მცხოვრებით დაკერილი აქვს სრულიად უკანონოდ ოსმალეთის ჯარს, რომელიც თანახმად პრეზიდენტ ვილსონის პროგრამისა დაუყოვნებლივ გაყვანილ უნდა იქნას იქიდან... როცა ოსმალეთი გაიყვანს თავის ჯარებს ყოფილ ყარსის გუბერნიიდანაც, მაშინ ეს უკანასკნელი უნდა გაიყოს შუაზე და აქედან დასავლეთი ნახევარი (არტაანისა და ოლთისის ოლქები) უნდა შეუერთდეს ეთნოგრაფიულად და ისტორიულად მონათესავე საქართველოს, ხოლო მეორე, აღმოსავლეთი ნახევარი (ყარსისა და ყალიზმანის ოლქები) უნდა შეუერთდეს სომხეთს“-ო.

ამგვარად, საქართველოს მთავრობა, იმის მიუხედავად, რომ თითქმის მთელი მესხეთი ოსმალეთს ეპყრა, მოითხოვდა არამც თუ ბათუმის მხარის შემოერთებას, არამედ არდაგან-ოლთისის მხარის

საქართველოს საზღვრებში მოქცევას. ესე იგი, მოითხოვდა სამუსულმანო საქართველოს, მოითხოვდა მთელ მესხეთს. ეს ბრძოლა იყო ახლა მხოლოდ დიპლომატიური, მაგრამ დიდად მნიშვნელოვან საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის აღდგენისათვის; მოითხოვდა მაშინ, როცა ოსმალეთი მესხეთში ბატონობდა, მაგრამ უკვე მოახლოებულ იყო უამი განწირვისა. ოსმალეთს კბილები ჩამატვირთეს მცირე აზიაში და სწრაფი ნაბიჯით თვით ოსმალეთის იმპერიაც ნგრევისაკენ მიექანებოდა.

საბოლოოდ დამარცხების წინ, 18 ოქტომბერს 1918 წელს ოსმალეებმა გაანათვისუფლეს ბათუმის ზავით საქართველოსათვის დატოვებული აწყური და აბასთუმანი, ხოლო სტამბოლში ხიკმეტბეი საქართველოს დელეგაციის წარმომადგენელს ზურაბ ავალიშვილს ეუბნებოდა, რომ ოსმალეთი დასტოვებს ყველა იმ ადგილს, რაც ბრესტიტოვსკის ზავში არაა აღნიშნული; ხოლო იხეტ ფაშა ამბობდა: თუ ოსმალეთი იძულებული იქნება დასტოვოს სამი სანჯაყი (ბათუმი, არდაგანი, ყარსი), მაშინ იგი მზადაა ამ ტერიტორიის ქართული ნაწილი დაუთმოს საქართველოსო...

ცნობილია, რუსეთს ჰქონდა გერმანიასთან ბრესტიტოვსკის „დამატებითი ხელშეკრულება“ 17 აგვისტოსი 1918 წლის. ამ დამატებითი ხელშეკრულების ძალით გერმანიამ რუსეთის თანხმობით იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა. მე-13 მუხლი ამ მოვლენას ასე გამოხატავს: „რუსეთი თანხმობას აცხადებს, რომ გერმანიამ იცნოს საქართველო, როგორც დამოუკიდებელი სახელმწიფო არსება“, და ამავე ხელშეკრულების მიხედვით ბაქო უნდა დარჩენილიყო რუსეთის ხელში (მუხლი 14). გერმანიის მთავრობის ოფიციალური განმარტება ამ საკითხის შესახებ ამბობს შემდეგ: კავკასიის სხვა სახელმწიფოთა შესახებ ვერ მივალწიეთ ისეთი შედეგი, როგორც საქართველოსათვის, რადგან საბჭოთა რუსეთი ბაქოსა და მისი ნავთის შენარჩუნებას დიდ ფასსა სდებდაო. ანგვარად ბაქო რუსეთს დარჩა და როდესაც 15 სექტემბერს 1918 წელს ოსმალურმა ჯარებმა ბაქო დაიკავეს, საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ 20 სექტემბერს 1918 წელს ამის გამო პროტესტი განაცხადა და ფორმალურად კიდევ გააუქმა ბრესტიტოვსკის ხელშეკრულება, რამდენადაც იგი რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობას ეხებოდა.

შემდეგ, გერმანიაში მომხდარი რევოლუციის შედეგად, უკვე 13 ნოემბერს 1918 წელს საბჭოთა მთავრობამ გააუქმა მთლიანად ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება.

ამ ხანის განმავლობაში, ბათუმის 4 ივნისის 1918 წლის საზავო ხელშეკრულებას ძალა არ მისცემია, არავის დაუმტკიცებია, რადგან მიღებული იქმნა ზომები ეს მიძიმე და საქართველოსათვის აუტანელი ხელშეკრულება თუ არ მოსპობილიყო, შეცვლილიყო მაინც. ამიტომ, აღნიშნულ ხელშეკრულებაზე ხელის მოწერის ორადღის შემდეგ, ესე იგი, 6 ივნისს 1918 წელს ქართულმა მისიამ ბერლინში გერმანიის საგარეო საქმეთა სამინისტროს გადასცა ნოტა, რომელშიც ნათქვამი იყო, რომ ბათუმის ზავზე ხელისმოწერა მოხდა ოსმალური ხიშტების ძალდატანებით და მოთხოვნილი იყო, რომ ბათუმის საზავო ხელშეკრულება გადასინჯული ყოფილიყო ცენტრალურ სახელმწიფოთა განსაკუთრებულ კონფერენციაზე. გერმანიის მთავრობის თავმჯდომარე ფონ-კულმანმა გაიზიარა ქართული მისიის წინადადება და აცნობა მას, რომ იგი დაუყოვნებლივ მიიღებს ზომებს, რათა ასეთი კონფერენცია მოწვეულ იქმნეს. ოსმალეთი დაეთანხმა გერმანიას კონფერენციის მოწვევაზე, მაშასადამე, ბათუმის ხელშეკრულების გადასინჯვაზე. ამგვარად, აღნიშნული ბათუმის ხელშეკრულება აღარ დამტკიცებულა და თვით კონფერენცია კი აღარ მოესწრო ცენტრალურ სახელმწიფოთა დამარცხების გამო.

მსოფლიო ომში განადგურებულ და განიავებულმა ოსმალეთმა ანტანტის სახელმწიფოთა წარმომადგენელ გენერალ კოლტროპთან მუდროსის დროებითი საზავო ხელშეკრულება დასდო 30 ოქტომბერს 1918 წელს.

უკვე დაზავებამდე ოსმალეთმა დაიწყო ამიერკავკასიიდან ჯარების გაყვანა, ხოლო მუდროსის დაზავების მე-11 მუხლის ძალით. სადაც ეს ფაქტიც არის აღნიშნული, ოსმალეთს უნდა გაეყვანა თავისი ჯარები ამიერკავკასიის იმ ადგილებიდანაც, რომელიც ჯერ ოსმალეთის მიერ კიდევ არ იყო განთავისუფლებული, თუ ამას ანტანტა მოითხოვდა. მუდროსის დაზავების მე-15 მუხლის ძალით ამიერკავკასიის რკინისგზები, რომელზეც კი ოსმალეთს კონტროლი ჰქონდათ, გადადიოდა ანტანტის კონტროლში. აქვე იყო აღნიშნული აგრეთვე ბათუმის ოკუპაციის შესახებაც და ნათქვამია აგრეთ-

ვე, რომ ოსმალეთი ხელს არ შეუშლის ანტანტას ბაქოა დაკავების საქმეში.

ამნიარად: გაუქმებული იქმნა ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება, რომელიც მოისპო საბოლოოდ ვერსალის საზავო ხელშეკრულებით (მუხლი 116) 1919 წლის 19 ივნისს.

დამარცხებულმა ოსმალეთმა საქართველოს მთავრობას ადრევე აცნობა, რომ იგი სროვებს მის მიერ დაკავებულ ადგილებსო. ამდენი უბედურებითა და სისხლით მორწყული მესხეთიდან ოსმალენი გადიან. ასე დასრულდა იმხანად ოსმალეთის კავკასიური პოლიტიკა: დასრულდა სრული დამარცხებით.

9. ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა და მისი პარცნი

ამ მცირე დროის, მაგრამ მრავალ და მდიდარ მოვლენათა ასპარეზზე, გამოაშქარავედა ოსმალეთის ზრახვები და მისი პოლიტიკის საერთო გეზი. გამარჯვებულ ოსმალეთს მადა გაეხსნა და ძველ ხონქართა პოლიტიკას ისევ ფრთები შეასხა: მან როგორც წარსულ საუკუნეთა განმავლობაში, ახლაც მოისურვა მთელი კავკასიის ხელში ჩაგდება. ამისათვის მან ბრესტლიტოვსკში მიღებული ყარს-არდაგან-ბათუმი საბაბად გამოიყენა და ამნიარად კავკასიაში ფუნქციონირებდნენ მისი დაპყრობა მოიწადინა.

მაგრამ ვიფიქროთ ასე: ამიერკავკასიის მთავრობა რომ თავიდანვე დათმობის ვზაზე დამდგარიყო და ოსმალეთს ბრესტლიტოვსკის ზაუზე უყოყმანოდ დასთანხმებოდა, — შეჩერდებოდა ოსმალეთი ამ ფარგლებში და არ გადასცდებოდა იგი ყარს-არდაგან-ბათუმი-ს ოლქებს? ამ საკითხზე უეჭველი პასუხის გაცემა შეუძლებელია.

კავკასიის ფრონტზე დამარცხებულმა ოსმალეთმა, როცა რუსეთის რევოლუცია მოხდა, რუსული ჯარი დაიშალა და ფრონტი გაშიშვლდა, სწრაფი ნაბიჯით დაიბრუნა თავისი დაკარგული ტერიტორია და 1914 წლის კავკასიის საზღვრებს მოადგა. აქ ოსმალეთის წინაშე დადგა საკითხი: დახმარება გაეწია ფაქტიურად შექმნილ ამიერკავკასიის მთავრობისათვის, ხელი შეეწყო ამიერკავკასიის რესპუბლიკის შექმნასა და დამკვიდრება-განმტკიცებისათვის, — თუ ესარგებლა შემთხვევით და ეცადა ძველებურად კავკასიის დაკავება, ყოველ შემთხვევაში ეცადა მისი სამუსულმანო ქვეყნები წარეღო?

ოსმალეთის იმპერიის პოლიტიკა, როდესაც მოვლენებს უკან თვალს ვაველებთ, აღმოჩნდა ბეცი, არაშორსმკვრეტი. მან მოიწადინა კავკასიის ხელში ჩაგდება და ნაწილობრივ მიაღწია კიდეც ამას, რადგან ოსმალეთის ხელში იმყოფებოდა მთელი აზერბაიჯანი, სომხეთის რესპუბლიკის ნახევარზე მეტი, და საქართველოა რესპუბლიკის შემდეგი ადგილები: ბათუმის ოლქი, ყარსის ოლქის ქართული მხარე, ახალქალაქის მაზრა, ახალციხის და ბორჩალოს მაზრების დიდი ნაწილები და განსაკუთრებული იერიში მიიტანა კავკასიის საქრისტიანო ნაწილზე, ვინაიდან ეს იყო ერთადერთი ხელისშემშლელი ოსმალეთის პანთურანული პოლიტიკისათვის.

ოსმალეთის იმპერიის პანთურანული პოლიტიკა იყო ფართო. კავკასიის გარდა იგი სწვდებოდა სპარსეთს, თურქესტანს, ავღანი-სტანს და საერთოდ ცენტრალურ აზიას და ამ გზაზე კი სწორედ კავკასია წარმოადგენდა ერთ იმ რგოლს, რომელიც ოსმალეთის იმპერიის ამ პანთურანულ პოლიტიკაში იმყოფებოდა.

ცნობილია, ენვერ ფაშას ძმამ, ნური ფაშამ მოაწყო კავკასიაში განსაკუთრებული ჯარი, ეგრეთწოდებული „ისლამის არმია“, რომლის მთავარი შტაბი იმყოფებოდა განჯაში და რომელსაც უნდა გაეერთიანებინა ყველა მუსულმანურ-თურქული ქვეყანა: თურქესტანი, ცენტრალური აზია, ჩრდილო სპარსეთი, კავკასია, სამხრეთ რუსეთის თათრები. ამ საერთო დიდ პანთურანულ გეგმაში კავკასიას თავისი საპატიო ადგილი ეჭირა პირველ რიგში, რასაკვირველია. და აი, კავკასიის ფრონტის გაშიშვლების შემდეგ, ოსმალური ჯარი შეეცადა სწორედ მის დაკავებას, — ეს ოსმალურ მხედრობას იოლი ეგონა. მისი აზრით, ეს უნდა ყოფილიყო უბრალო სამხედრო გასეირნება, რადგან აქ მოელოდნენ მოძმე აზერბაიჯანელთა, საერთოდ მუსულმანთა დიდ დახმარებას, რაშიც არც მოტყუვდნენ, მაგრამ ამასთან აღმოჩნდა, რომ ამ გასეირნებას წინ გადაეღობნენ მოუწყობელი ქართული და სომხური ჯარები და ქართული დიპლომატიაც. დაიღვარა სისხლი, გაფუქდა დღემდე არსებული კეთილი განწყობილება, შეიქმნა მტრობა, და ზოლოს, გერმანიის ჩარევით, მადა შეუკვეცეს ფართო ოსმალურ გეგმას კავკასიის მიმართ. ჩვენი მოსაზრება რომ მართალია, ამას ადასტურებს აგრეთვე გერმანიის ჯარის მთავარსარდალი ლუედენდორფიც. თავის „სამხედრო მოგონებებში“ იგი სხვათა შორის წერს:

„ყარისა და ბათუმის დაკავებას ოსმალები არ დასჯერდენ: ისინი არ ფიქრობდენ ამით დაკმაყოფილებულიყვნენ, არამედ სურდათ კავკასიაში კიდევ მეტი გავლენა მოეპოვებინათ. ამ მიზნით მაუ აზერბაიჯანის მაჰმადიანურ მოსახლეობაში გაფურჩქნეს და ააყვავეს პროპაგანდა. ენვერის ძმაც, ნური, გაჩნდა იქ, რათა ახალი რაზმები შეედგინათ. ამავე დროს ოსმალეთში დაიწყო მოლაპარაკება კავკასიის სამხრეთში რუსეთის ნაწილ რესპუბლიკების საქართველო, აზერბაიჯან, სომხეთთან, რომელსაც გერმანიის სამხედრო ხელმძღვანელობის ბრძანებით გენერალ ფონ-ლოსოვი ესწრებოდა.

თავისუფლად შემეძლო მე ოსმალეთის მიერ მიღებული ზომები დამედასტურებინა, რომელიც საერთოდ ომის წარმოებას ხელს შეუწყობდა, მაგრამ იმ ზომებს არ უნდა გამოეწვიათ ოსმალეთის განსაკუთრებული სამხედრო ამოცანების შესუსტება ან გაეძნელებინათ ჩვენთვის კავკასიიდან ნელდ მასალათა მიღება, რომლისაგანაც ჩვენ მეტად საგრძნობ შემსუბუქებას მოველოდით. ენვერის ამოცანა იყო ინგლისის წინააღმდეგ ბრძოლა, და სახელდობრ, პალესტინის ფრონტზე. ამაზე მივუთითებდი გამუდმებით მე მას გარკვეული დეპეშებით. ახლა ჩნდებოდა შემთხვევა ჩრდილოეთ სპარსეთში ინგლისელებს შევხვედროდით. კრინისგზა ბათუმიდან თბილისზე თავრიზისაკენ ამას ხელს უწყობდა. ჩრდილოეთ სპარსეთში ოსმალებს შეეძლოთ ინგლისელებზე უპირატეხოზა ჰქონოდათ. აზერბაიჯანის მცხოვრებთა გამოყენება მათ წინააღმდეგ დამსახურება იქნებოდა. ყველაფერს გულითადათ დავებმარებოდი, რაც ამას გამოადგებოდა. ენვერი და ოსმალური მთავრობა უფრო ნაკლებ ფიქრობდენ ინგლისის წინააღმდეგ ომზე, ვინემ თავის პანისლამისტურ მიზნებზე კავკასიაში. ამასთან დაკავშირებული იყო მეტად რეალური მიზნებიც, სახელდობრ, იქაურ ნელდ მასალათა მომგებიანი ხმარება, რომ გერმანულ სამხედრო მეურნეობას ამით სამსახური არ ეწეოდა. იცოდა თვითეულმა, ვინც იცნობდა ოსმალთა საქმიანობის უნარს. ამგვარად, ჩვენ დაუპირისპირდით ოსმალეთის მიზნებს.“

ამ დაპირისპირებამ ანუ ინტერესთა წინააღმდეგობამ და გერმანიის მთავრობის საქართველოსადმი კეთილად განწყობილმა პოლიტიკამ გამოიწვია გერმანიის ხელისგამოწვედენა საქართველო-

სომხეთისადმი, და კერძოდ საქართველოს დახმარება, როგორც ეს ჩვენ უკვე აღვწერეთ.

რას მიაღწია ოსმალეთმა კავკასიაში?

გერმანელი მხედარი ლიმან ფონ-ზანდერს, რომელიც განაგებდა ოსმალეთის მილიტარულ მოღვაწეობას, სხვათაშორის, თავის „მოგონებებში“ წერს, რომ ოსმალეთის ამოცანა იყო, დაეცვა დარდანელი, დაეპყრო ეგვიპტე, აღედგინა სპარსეთის დამოუკიდებლობა, დახმარებოდა კავკასიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა შექმნას და საფრთხე შეექმნა ინდოეთისათვის ავღანისტანის გზით.

იმის მაგივრად, რომ ოსმალეთი კავკასიის დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს დახმარებოდა, გაემაგრებინა, მან, პირიქით, ბრძოლა გამოუცხადა მათ და ამნაირად არ გაუმართლა იმედი დიდ ქართველ ცნობილ პატრიოტს მიხეილ წერეთელს, რომელიც ფიქრობდა, რომ ოსმალეთი კავკასიას დაეხმარებოდა. თუმცა ისიც უნდა აღვნიშნოთ, რომ მიხეილ წერეთელსაც ექვი ეპარებოდა ამაში და ოსმალებს აფრთხილებდა ციურისში სამ ენაზე გამოცემულ თავის წიგნში მსოფლიო ომისა და საქართველოს შესახებ, სადაც წერდა: კავკასიის მკვიდრთა წინააღმდეგ ძალით გატარებულ დაპყრობას ოსმალების მიერ აღმოსავლეთისათვის და შეიძლება დასავლეთისათვისაც საშინელი შედეგები ექნესო. იგი, კავკასია, გახდება მუდმივი მიზეზი ომებისა და არეულობისა. „ამიტომ ოსმალებმა ამგვარი ფიქრი თავიდან უნდა მოიშორონ და კავკასიის ხალხებს თავის სოლიდარობა გამოუცხადონ, რათა დამოუკიდებელი და ნეიტრალური კავკასია შეიქმნას. ეს არის ერთადერთი შესაძლებელი გადაწყვეტა კავკასიური პრობლემისა“-ო, დაასკვნის მიხ. წერეთელი.

მაგრამ ასეთ წინასწარ გაფრთხილებას ოსმალეთმა ყურადღება არ მიაქცია, არ მიაქცია მან ყური არც სხვა ქართველების და კერძოდ ნიკო ნიკოლაძის და ზურაბ ავალიშვილის საბუთებს, რომ ოსმალეთისათვის სასარგებლოა ძლიერი კავკასია. პანისლამიზმითა და პანთურქიზმით გატაცებულმა ოსმალეთმა კავკასიაში ღალატარა სისხლი, დასთესა უნდობლობა თავისადმი, დაანგრია ამიერკავკასიის რესპუბლიკა, ხელისშეწყობის მაგივრად გაანახევრა და ძირი გამოუთხარა სომხეთ-საქართველოს, ხოლო საბოლოოდ დამარცხების შემდეგ სადავოდ გახადა მის მიერ დაკავებული ტფ-

რეტორიები, რადგან მუდროსის ზავის ძალით, ყველა მხარე, სა-
დაც ოსმალური ჯარები იდგნენ, აწ მოკავშირეთა ჯარებს შეეძ-
ლოთ დაეკავებინათ. ოსმალეთის იმპერიის მთავრობამ ვერ გამოი-
ჩინა გამკრიახი პოლიტიკა და მის პოლიტიკურ შეცდომათა შედე-
გების ნაყოფს, მაგრამ მწარე ნაყოფს, მომავალშიაც ვიგემებთ.

10. საპარტიველ-სოხეთის ღავა და ომი მხსნეთის ზამო

ჩვენ უკვე ვთქვით, ოსმალეთმა შემოსევის წინ და მერმე დი-
დი პროპაგანდა გასწია კავკასიის მუსულმანურ მხარეებში თავის
სასარგებლოდ-თქო. ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის დროს ხდებ-
ოდა ეს მუშაობა და ოსმალური აგენტები დაძრწოდნენ ყველ-
გან, ხოლო იმპერიის დაშლა-დანგრევამ მათ მუშაობას ფართო
გასაქანი მისცა და რევოლუციის აღში გახვეულ კავკასიაში მათ-
თვის თითქმის თავისუფალი ასპარეზი შეიქმნა.

ოსმალების მოახლოებისთანავე მოწყობილ იქმნა მაპმადია-
წური შეიარაღებული რაზმები, რომელნიც ოსმალურ ჯარს წინ
მოუძღოდნენ და გზას უკავადნენ. მესხეთში ამ აგენტებმა მო-
აწყვეს აჯანყება ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დროს. მათ ხელში
ჩაიგდეს თითქმის მთელი ეს მხარე და ოსმალეთის ოკუპაციას შე-
ეგებნენ. ტრაპიზონისა და ბათუმის საზავო კონფერენციის დროს
ამ მხარეში იგივე აგენტები აწყობდნენ კრებებს, გამოპქონდათ
რეზოლუციები ოსმალეთთან შეერთების შესახებ და ამ მუშაო-
ბაში აზერბაიჯანელი მოღვაწეებიც გაცხარებულ მონაწილეობას
ეწოდნენ. მოხსენებული რეზოლუციებით იქაური მცხოვრებნი
„მოითხოვდნენ“ ოსმალეთთან შეერთებას და ამ რეზოლუციებს
აგზავნიდნენ ბრესტილიტოვსკში და ტრაპიზონში, შემდეგ კი ბათუ-
მის საზავო კონფერენციაზე. ასეთია მაგალითად, ერთი ოფიცია-
ლური რეზოლუცია, მიღებული 13 აპრილს 1918 წელს ახალქა-
ლაქისა და ახალციხის მუსულმან მცხოვრებთა „დელეგატების“
მიერ. ეს „დელეგატები,“ რიცხვით 40 კაცი, თავის რეზოლუციაში
ამბობდნენ: ვიღებთ რა მხედველობაში, რომ მალე დასრულდება
ზმი ამიერკავკასიასა და ოსმალეთს შორის, ვაცხადებთ, რომ ჩვე-
ნი მხარე უნდა შეუერთდეს ოსმალეთსო. ამ „თვითგამორკვევის
საბუთით,“ ოსმალები, რასაკვირველია, ითხოვდნენ მთელი მეს-
ხეთის მათთვის შეერთებას და ბათუმის ზავით ამას კიდევ მიაღ-

წიეს. მაგრამ ოსმალეთის დამარცხების შემდეგ, მას მუდროსის დაზავების შედეგად, უნდა დაეტოვებინა მთელი მესხეთი და მე-11 მუხლის ძალით ყველგან, სადაც იღვა ოსმალეთის ჯარი და სადაც ამას საჭიროდ დაინახავდა ანტანტა, იქ მოკავშირეთა სახელმწიფოების ჯარი (ანტანტის) უნდა დამდგარიყო. მუდროსის დაზავების მიხედვით (და კიდევ უფრო ადრეც) ოსმალები შეუდგნენ საქართველოს ტერიტორიის დაცლას და საქართველოს მთავრობა შეუდგა დაცლილი ადგილების დაკავებას.

ჯერ კიდევ ცხრა ნოემბერს 1918 წელს საქართველოს მთავრობამ მოწოდებით მიმართა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრათა მცხოვრებთ და სიხარულით აღნიშნა მათი სამშობლოს წილში დაბრუნება. იმ მოწოდებაში, სხვათაშორის, ნათქვამი იყო: „საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას, მისგან დამოუკიდებელ ვითარებათა გამო, აქამდე საშუალება არა ჰქონდა გამოეჩინა თავისი მზრუნველობანი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების მკვიდრთა მოსაწყობად. ეს მხარე რამოდენიმე თვის განმავლობაში საქართველოსაგან უცხო ძალების მიერ მოწყვეტილი, ისევ უბრუნდება მას“... და გენერალ-მაიორი კ. მაყამგილი 10 ნოემბერს 1918 წელს აცხადებს, რომ იგი დანიშნულია ახალციხე-ახალქალაქის მხარეთა ჯარების უფროსად გენერალ-გუბერნატორის უფლებებით და მოუწოდებს ხალხს წესრიგისა და მშვიდობისაკენ.

მაგრამ აქ წამოიჭრა სამი მოვლენა, რომელიც ერთიმეორის გვერდით წარმდინარდა. ერთია — სომხეთ-საქართველოს ომი; მეორეა — ინგლისის შემოსვლა და მესამე — ეგრეთწოდებულ „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობის“ ამბავი.

18 ოქტომბრიდან 1918 წელს საქართველოსა და სომხეთს შორის დაიწყო დიპლომატიური დავა საზღვრების შესახებ. ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ დასაწყისში სომხები ბევრ რამეს ითხოვდნენ და სომხეთის საზღვრებში არამც თუ მესხეთს, არამედ თბილისსა და ბათუმ-გორსაც ათავსებდნენ.

საზღვრების გაურკვეველობის საკითხი თავიდანვე კირვეულ მოვლენად გადაიქცა და უცხო სახელმწიფოთა ჩარევისათვის საბაბად, ჯერ კიდევ ოსმალეთის ბატონობის დროს. 4 ივნისს 1918 წელს საქართველოს მთავრობა პროტესტს აცხადებდა იმის გამო, რომ აზერბაიჯანმა და სომხეთმა ოსმალეთთან მოლაპარაკება და-

იწყებს საზღვრების გაყვანის შესახებ. საქართველოს მთავრობა ამბობდა, რომ საზღვრების საკითხი არის საქართველოს, სომხეთისა და აზერბაიჯანის საკითხი, და ამ საქმეში ოსმალეთს არ უნდა რეველეთო.

ვინაიდან ოსმალეთს ეკირა დიდი ნაწილი კავკასიისა, თავისთავად საზღვრების საკითხის გამორკვევა იმხანად არც სასურველი და არც შესაძლებელი იყო; ხოლო ოსმალეთის წასვლის მოლოდინში, საქართველოს მთავრობამ აცნობა 27 ოქტომბერს 1918 წელს სომხეთს, აზერბაიჯანს და ჩრდილო კავკასიის მთიელთა კავშირს, რომ სახურველია კავკასიის სახელმწიფოთა კონფერენციის მოწყობა, რათა ამ ქვეყნებს ეცნოთ ერთმანეთი და მოეგვარებინათ ყველა სადავო საკითხი. ამ კონფერენციასათვის მიწერ-მოწერა გაგრძელდა, ბოლოს სომხები მას არ დაესწრნენ და ამგვარად სადავო საკითხები გადაუწყვეტელი დარჩა იმ დროს, როცა ინგლისური ჯარი კავკასიაში უნდა შემოსულიყო.

საქართველო-სომხეთის ცხარე დიპლომატიური დავა დაიწყო 19 ოქტომბერს 1918 წელს, როდესაც საქართველოს მთავრობამ პრეტესტი განაცხადა სომხების მიერ თბილისის გუბერნიის ნაწილის ანუ ბორჩალოს მაზრის (ქვემო ქართლი), ქობერისა და სანაინის დაკავების გამო. დაწვრილებით ამ მიწერ-მოწერას არ შეეცხებოთ, ხოლო აღვნიშნავთ, თუ საერთოდ როგორ განვითარდა მდგომარეობა.

ოსმალეთის წასვლის მერმე საქართველომ შეიყვანა. როგორც მოვისხენიეთ, თავისი ჯარები მესხეთში და 5 დეკემბერს 1918 წელს დაკავა ახალქალაქი. ამავე დღეს სომხეთმა მოითხოვა, რომ საქართველოს არ შეეყვანა თავისი ჯარები ახალქალაქში, რომელიც უკვე დილის ათ საათზე დაკავებული იყო. ამის საპასუხოდ საგარეო საქმეთა მინისტრი ევგ. გეგეჭკორი წერდა სომხეთის მთავრობას: საქართველოს მთავრობის მიერ ახალქალაქის მაზრის დაკავება არც ისტორიულად, არც პოლიტიკურად, არც მორალურად სადავო არ არის — და საერთოდ საზღვრების შემოხაზვავზე კი კეთილგანწყობილად მოვილაპარაკოთო.

ამავე დროს სომხები აწვებოდნენ ბორჩალოს მაზრაში და აგრძობდნენ ძალებს ახალქალაქის მიმართულებოთაც. 13 დეკემბერს 1918 წელს სომხური ჯარები, სომხეთის მთავრობის დადგენილებით, იწყებენ მოქმედებას ლორისა და ბორჩალოს მაზრის დასაკავებლად.

საქართველოს მთავრობამ არაერთჯერ მოითხოვა სომხეთ-საქართველოს კონფერენციის მოწვევა სადავო საკითხების გადასაჭრელად, ოღონდ სომხები შეეცადნენ იარაღით გადაგვრათ საკითხი და ომის მუქარით მოითხოვეს საქართველოსაგან: ბორჩალოს მაზრის და ახალქალაქის მაზრის დაუყოვნებლივ დაცლა. ომიც დაიწყო. საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიას 17 დეკემბერს 1918 წელს საქართველოს პარლამენტში ამბობდა: „ჩვენ დავიკავეთ ბორჩალოს მაზრის ხაზი, რომელიც ჩვენ გვეჭირა ორი თვის წინადაც მათთან (სომხებთან) შეთანხმებით... ჩვენ თავის დროზე გავაცხადეთ, რომ საქართველოს ფარგლებში ჩვენ ვსთვლით მთელ თბილისის გუბერნიას და რომ ამ ტერიტორიას დავიკავებთ... ჩვენ დავიკავეთ ჭავჭავაძის მიწები. ჩვენ დიდი ხანია გავგზავნეთ იქ ჯარები და დავაწესეთ განსაკუთრებული გენერალ-გუბერნატორობა ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრებში. ჩვენ ამის გამო მიწერ-მოწერას ვაწარმოებდით ოსმალეთთან. ოსმალები წავიდნენ, და ჩვენ დავიკავეთ ეს ადგილები, და ეს არავისათვის საიდუმლო არ იყო, არც მოულოდნელი ყოფილა“...

საკითხი უკვე იარაღით წყდებოდა.

სომხურმა მმართველმა წრეებმა ომი გაბედეს მხოლოდ იმ იმედით, რომ კავკასიაში მომავალი ინგლისი მათ მხარს დაუჭერდა, და თუ სომხეთი ინგლისელებს ფაქტის წინაშე დააყენებდა, მას ხელში შერჩებოდა ყველა მის მიერ დაკავებული ტერიტორია.

სომხური ფართო გეგმის მიზანი იყო — თბილისის ხელში ჩაგდება და მესხეთის დაკავება. ამგვარად, სომხეთი ზღვასთან იქნებოდა შეერთებული ბათუმით.

ამ მიმართულებით სომხებს ანტანტის წარმომადგენელთ შორის სათანადო პროპაგანდაც ჰქონდათ გაწეული და მოელოდნენ კიდევ თბილისის აღებას, მაგრამ მოლოდინი არ გამართლდა და სომხები დამარცხდნენ. და ამის შედეგად არც მეორე მოლოდინი გამართლდა: ინგლისელები ფორმალურ ნიადაგზე დადგნენ და მოითხოვეს მხოლოდ სადავო ტერიტორიების დაცლა, ხოლო რაც შეეხებოდა იმ ადგილებს, რომელნიც ოსმალებს ეკავათ, იქ ინგლისელების ჯარი უნდა შესულიყო პარიზის საზავო კონფერენციის გადაწყვეტილებამდე.

საქართველოს მთავრობამ მიიღო წინადადება ომის შეწყვეტის შესახებ, მაგრამ მოითხოვა სტატუს ჯვო ანტებელუმის აღდგენა, ესე

გი, ამის დრომდე არსებული მდგომარეობის დამტკიცება და ამასთანავე სადავო საზღვრების შეთანხმებით გამორკვევა.

ინგლისელი გენერალ-მაიორი რაიკფორტი, ფრანგი კოლონელი შარდინი და საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნ. ჟორდანიძე პარიზდნენ 21 დეკემბერს 1918 წელს შემდეგ საფუძველზე: დაუყოვნებლივ შეწყდეს სომეხ-ქართველთა სამხედრო მოქმედება; ინგლისელი და ფრანგი ოფიცრების კომისია, რომელსაც დაემატება საქართველოს მთავრობის წარმომადგენელი, გაემგზავრება ფრონტზე, ადგილობრივ გამოარკვევს შეთანხმების მუხლებს, განახორციელებს მათ. ესე იგი, აღადგენს ომამდე არსებულ საზღვრებს. სომხეთის მთავრობის წარმომადგენელი არ დაეთანხმა ამ შეთანხმებას იმ მუხლში, რომელიც ახალქალაქის მაზრას ეხებოდა. იგი ამ ახალქალაქის მაზრის სომხეთზე გადაცემას მოითხოვდა. ამის მიუხედავად, 25 დეკემბერს 1918 წელს რაიკფორტმა, შარდინიმ და ჟორდანიძემ დაადგინეს: ინგლისელ, ფრანგ, ქართველ და სომეხ წარმომადგენელთა შერეული კომისია სასწრაფოდ გაემგზავრება ფრონტზე, რათა განახორციელოს შემდეგი შეთანხმება — კომისია განსაზღვრავს გარნიზონების რიცხვს, რომელიც უნდა დასტოვონ ქართველებმა ბორჩალოს მაზრის ჩრდილო ნაწილში და რამდენი უნდა დასტოვონ სომხებმა ბორჩალოს მაზრის სამხრეთ ნაწილში და რამდენი ქართველებმა ახალქალაქის მაზრაში; ქართული ჯარები დარჩებიან მათ მიერ დღეს დაკავებულ ხაზზე; სომხები დაიხევენ ოსმალურ ხაზისაკენ: დისის — ჭელალ-ოღლი. ინგლისური პიკეტები ჩადგებიან რკინისგზაზე ქართველ და სომეხ ჯარებს შუა. ამ სადავო ნაწილში ადმინისტრაცია იქნება შერეული. ახალქალაქის მაზრაში ადმინისტრაცია იქნება ქართული, ხოლო მას მეთვალყურეობას გაუწევს ანტანტის წარმომადგენლების კომისია, რომელშიაც შევლენ აგრეთვე ადგილობრივი სომხების და მუსულმან მცხოვრებთა წარმომადგენლებიც. საბოლოოდ საზღვრები გამორკვეული იქნება პარიზის საზავო კონფერენციასზე.

30 დეკემბერს 1918 წელს სომხეთის მთავრობამ მიიღო ეს დადგენილება და 31 დეკემბერს 12 საათზე საქართველო-სომხეთის ომი შესწყდა.

ამგვარად, სომხეთის ცდა, რათა განეხორციელებინა თავისი დიდი გეგმა მესხეთის დაპყრობის შესახებ უშედეგოდ დასრულდა, მაგრამ საქართველოს ვნება დიდი მიადგა. ზარალი იყო ჯვით ომი.

ზიანი იყო ის მოვლენა, რომ უდავო ქართული ტერიტორია, ჭავჭავთის ანუ ახალქალაქის მაზრა სადავოდ გახდა ინგლისელების თვალშიც და მაზრის ქართული ადმინისტრაცია ანტანტის სახელმწიფოთა წარმომადგენლების კომისიის მეთვალყურეობაში დარჩა, თუმცა დროებით.

სწორედ ჭავჭავთისათვის დავაში იჩინა თავი იმ პოლიტიკამ, რომელიც გაატარა პასკევიჩმა იქ სომხების დასახლებით და რუსის მთავრობის ამ ვერაგულმა პოლიტიკამ შესაფერი ნაყოფიც დასტოვა ერთა ურთიერთ გადაკიდებისათვის.

11. „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა და ინგლისელების პოლიტიკა მსხვეთრში

ომის დასრულების შემდეგ და მუდროსის დროებითი ზავის მიხედვით, ანტანტის სახელმწიფოთა ჯარებს ოკუპაცია უნდა მოეხდინათ ყველა იმ მხარისათვის, სადაც ოსმალთა ოკუპაცია არსებობდა, ან სადაც ისინი ამის საჭიროებას დაინახავდნენ. 1918 წლის დეკემბრის შუა რიცხვებში ინგლისური ჯარის წარმომადგენლები უკვე თბილისში იყვნენ და საოკუპაციო ჯარების უფროსმა გენერალმა ტომსონმა განაცხადა, რომ ინგლისის ჯარი მოლის წესრიგის დასამყარებლად „კასპიისა და შავი ზღვის შორის მდებარე რუსეთის ტერიტორიაზე“-ო. ამ განცხადებამ საქართველოს მთავრობის წრეებში და საზოგადოებაში გაკვირვება და უკმაყოფილება გამოიწვია და გენერალს მთავრობამ პროტესტით მიმართა, ხოლო ზემოაღნიშნული განცხადების ქუჩებში გაკერის ნება არ მისცა და დაატუსაღა კიდევ პროკლამაციის გამკვერლნი. გენერალი ტომსონი იძულებული გახდა კილო შეეცვალა და განეცხადებინა, რომ ინგლისელები საქართველოს დამოუკიდებლობას სიმპატიით უყურებენ და მის შინაურ საქმეებში არ ჩაერევიანო; მაგრამ იქ, სადაც მათ პირდაპირ უფლება ჰქონდათ ამისათვის, ბათუმში და მის ოლქში, ზემოაღნიშნული განცხადება გააკრეს კიდევ და 18 იანვარს 1919 წელს ინგლისური ჯარიც შევიდა ბათუმში და მთელი ოლქის ოკუპაცია დაიწყო.

ინგლისელების მოსვლამდე, როდესაც ოსმალეთი საბოლოოდ დამარცხდა, საქართველოს მთავრობა შეუთანხმდა ოსმალეთის მთავ-

რობას იმის შესახებ, რომ ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრები და-
ცლილ იქნებოდნენ ერთი თვის განმავლობაში — 4 ნოემბრიდან 4
დეკემბრამდე 1918 წლის — და დაცლისთანავე იქ შევიდოდნენ ქარ-
თული ჯარები. გენერალი მაყაშვილი იქმნა დანიშნული ამ მაზრების
გენერალ-გუბერნატორად და მასვე დაევალა 4 დეკემბერს ქართული
ჯარის ნაწილები შეეყვანა ამ მაზრაში.

მაგრამ, როდესაც ოსმალებმა გაანთავისუფლეს ახალქალაქის
მაზრა, მაშინვე დაარსდა იქ კომისარიატი და გამოცხადებულ იქმნა
ყარსში „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მთავრობა.“

„სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფოს პოლიტიკურ-
ფსიქოლოგიურად საძირკველი ჩაეყარა უკვე 1917 წელს აბასთუ-
მანში მოწყობილ მაჰმადიანთა ყრილობაზე. ამ ყრილობამ მაშინ მი-
იღო რეზოლუცია, რომლის მიხედვით — აქარა, არტაანის მხარე,
ახალციხე და ახალქალაქის მაზრები ყარსის ოლქს გაერთიანებოდა
და შექმნილიყო, ამგვარად, ცალკე ადმინისტრაციული ერთეული,
სადაც მაჰმადიანური მოსახლეობა ამის შედეგად გაერთიანებული
იქნებოდა. მაგრამ ეს გეგმა მაშინ ცხოვრებაში არ გატარდა და ეხლა
შეუღდნენ მის განხორციელებას, ხოლო უკვე სხვა სახით — სახელ-
მწიფოს შექმნით. აშქარაა, მესხეთის საქმეს გამოცდილი და ჰკვიანი
ნება ხელმძღვანელობდა.

რა იყო ეს უცნაური „ყარსის მთავრობა“? ვინ შეადგინა იგი
და რას ემსახურებოდა?

ამ საქმეში ასპარეზზე მოსჩანს სერვერ-ბეგ ათაბაგი, სამცხე-სა-
ათაბაგოს უკანასკნელი შთამომავალი, ქობლიანის პრინცი.

სერვერ ათაბაგი თავიდანვე საქართველოს მტერი არა ყოფილა,
იგი არც ოსმალეთის მოტრფიალე იყო.

რევოლუციამ თავისთავად დააფრთხო მესხეთის მაღალი წოდება.
სოციალისტურმა ქადაგებამ ააღელვა მორწმუნე მაჰმადიანობა, გან-
საკუთრებით სასულიერო წოდება. აგრარულმა რეფორმამ გადაატ-
რიალა მიწისმფლობელთა მდგომარეობა და მამულის დაკარგვის აუ-
ცილებელმა შიშმა ერთბაშად შექმნა თბილისის საწინააღმდეგო გან-
წყობილება. ეს ვითარება ბირდაპირ სცემდა საქართველოს ეროვ-
ნულ ინტერესებს. სამწუხაროდ, სერვერ ათაბაგი — დიდი მფლო-
ბელი, ფრიად გავლენიანი — გახდა საქართველოს მოწინააღმდეგე
მოდრაობის მეთაური და საქართველო მაშინ იყო ხომ სოციალის-
ტური, მაგრამ მაინც საქართველო.

ეს წარჩინებული და განათლებული პიროვნება გადაუდგა საქართველოს და ჩაება მეტად რთულ ავანტიურაში, რომლითაც მხოლოდ საქართველოს მტრებმა ისარგებლეს. ეს იყო ქართული სოციალისტური, კლასობრივი პოლიტიკის ნაყოფი — საქართველოს ყველა კუთხისათვის ერთი ზომით აგრარული რეფორმის გამოცხადება. თავი რომ დავანებოთ იმას, რომ თვით ეს აგრარული რეფორმა როგორც ეკონომიური, ისე პოლიტიკურ-ეროვნული თვალსაზრისით მიუღებელი იყო, რასაკვირველია, დაუშვებელი და შეუძლებელი იყო მესხეთისათვის, ადგილობრივ პირობათა და ვითარებათა განუკითხავად. საქართველო „ტაბულა რაზა,“ სუფთა ფიცარი არ იყო, რომ მასზე ფანტაზიის შთაგონებით ეხაზათ, როგორც ეს ზოგს პასუხისმგებელ პირთ ეგონათ.

და აი, ეს სერვერ ათაბაგი, იმეამად უკვე საქართველოს გადამტვირთული, თავისი მომხრეებით მოევლინა გენერალ მაყაშვილს აწყურში და განუცხადა მას, რომ იგი არა სცნობს საქართველოს მთავრობას და რომ მას ჰყავს საკუთარი მთავრობა, რომელიც „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის სახელმწიფოს“ წარმოადგენსო...

გენერალი მაყაშვილის პასუხი იყო სადა — გენერალი მხოლოდ თავისი მთავრობის განკარგულებებს ასრულებს, არა სცნობს არავითარი ახალი ხელისუფლების შექმნას, არა სცნობს სერვერ-ბეგს, და მან იცის: ოსმალებმა დასცალეს ახალციხე-ახალქალაქი საქართველოსათვის გადასაცემადო.

როდესაც გენერალმა მაყაშვილმა დაიკავა ახალციხის მაზრა, ათაბაგი წავიდა ბათუმს და ინგლისურ მისიას იქ გადასცა მემორანდუმი, რომელზეც ხელი უწერია ხუთ კაცს. ამ პირებმა მუშაობა განაგრძეს ბათუმიდან, იქიდან აგზავნიდნენ ისინი თავის აგენტებს ფოცხოვში, ახალციხეში და ახალქალაქში, აწყობდნენ და ამზადებდნენ აჯანყებას საქართველოს წინააღმდეგ.

ინგლისელებს ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ დაკავებული არდაგანის მხარე და ოლთისი, და თავის მხრივ გენერალი უოკკერი დაჰპირდა ნოვ უორდანიას, რომ იგი დაამყარებდა წესრიგს ამ მხარეებში. საერთოდ ამ გენერალს სასურველად მიაჩნდა, რომ მთელი ბათუმში მხარე საქართველოს დაბრუნებოდა და რომ იგი ამისათვის მიიღებს კიდევ შესაფერ ზომებსო. მაგრამ ეს იყო სიტყვიერი დაპირება, და ფაქტიურად კი ქართული ჯარი სერვერ-ბეგის აჯანყებულ რაზმებს ებრძოდა.

თუ ოსმალთა შემოსევის დროს ანტიქართული მოძრაობის მიზნები ადვილი ასახსნელი იყო, რადგან მას მიზნად ჰქონდა სახელი ოსმალეთთან მესხეთის და საერთოდ მთელი მუსულმანური კავკასიის შეერთება და აშკარად მოწყობილი იყო ოსმალთა აგენტების მიერ, ასე ადვილი ასახსნელი და მისახვედრი არაა ანტიქართული მოძრაობა ინგლისელების მოსვლის დროს, რადგან ამ მოძრაობაში გადახლართულია სხვადასხვა ინტერესები და ნაქარნახევია იგი ნაირი ზრახვებით.

მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ყორღანი თავისი საუბრის დროს ამიერკავკასიაში ინგლისელების ჭარბის უფროსთან უოკკერთან ამ მოძრაობის მომწყობად თვით ინგლისელებს აცხადებდა და ბრალსა დებდა ინგლისის სარდლობას ამ საქმეში. ნ. ყორღანი ამ სიტყვასიტყვით გენერალ უოკკერს განუცხადა: „საქართველოს მთავრობა ყოველთვის სთვლიდა, რომ ბათუმისა და არდაგანის ოლქები იმყოფება ინგლისის სამხედრო ძალების პირდაპირ გავლენაში და მმართველობაში, და მე ვფიქრობ, რომ ოსმალური ჭარის ასკერები და ოფიცრები ამ ტერიტორიიდან გაყვანილ იქნებიან ინგლისური სარდლობის განკარგულებით... ყარსის ოლქს რაც შეეხება, ჩვენ გვეგონა — და ამისი საბუთი გექონდა — მას კანონიერ ნიადაგზე სომხეთს გადასცემდით. ახლა კი ჩემს მიერ აღნიშნულ სივრცეებზე შედგენილ იქმნა ახალი, ცრუწოდებული (სამოზვანნოე) სახელმწიფო, რომელიც აშკარად აცხადებს, რომ იგი იმყოფება ინგლისის პირდაპირ მფარველობაში... ამ ცრუ მთავრობამ შეადგინა რეგულიარული ჭარი, რომელშიც იმყოფებიან ასკერები და სადაც მსახურობენ როგორც ოსმალთა, ისე რუსის ოფიცრები. იგი აწარმოებს ჩვენს წინააღმდეგ ომს, და მისი ჭარები შემოიჭრენ არდაგანიდან ახალციხეში, და ყველაზე მნიშვნელოვანი და სამწუხარო ფაქტი ისაა, რომ ამ აჯანყებულთა ბანაკში (სხვაგვარ არ შემოიძლია მათ ვუწოდო) იმყოფებოდა ორი ინგლისელი ოფიცერი, რომელიც შევიდა იქ აპარათ ბათუმიდან. ჩვენ ყოველთვის გვეგონა, რომ ინგლისი თავისი გავლენიანი სიტყვით ნებას არ მისცემდა მათ შემოჭრილიყვნენ საქართველოს რესპუბლიკის ფარგლებში. და ამ რწმენის ნიადაგზე ჩვენ იქ არ ვაგზავნიდით ჩვენს ჭარებს. მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა, და ჩვენ იძულებული გავხდით გავვეწმინდა მთგან ახალციხე“-ო.

გასაკვირველი არაა, რომ გენერალმა უოკკერმა ნოე ყორღანის ასეთი ბრალდება უარყო და განაცხადა, რომ ინგლისელებს ამ საქ-

მეტი არავითარი ბრალი არ მიუძღვით და თან დაურთო: „მე ამჟამად გავაგზავნე ახალციხის მაზრაში ინგლისური რაზმები, და ალბათ, გაგაგზავნი პოეტებს სხვა ადგილებშიც“—ო.

აღძრულა საკითხის შესახებ მთავრობის თავმჯდომარესა და გენერალ უოკერს შორის საუბარი მოხდა კიდევ 1919 წლის 23 თებერვალს. ამ საუბარის ინიციატივა ეკუთვნოდა უკვე გენერალ უოკერს, რომელიც შეეკითხა ნოე ჟორდანიას, თუ როგორი იქნება საქართველოს შემდგომი პოლიტიკა ახალციხის მაზრაში. ნოე ჟორდანიას პასუხი ერთია: ჩვენ მოვსპობთ შეიარაღებულ ბანდებს და გავაძევეთ არასასურველ ელემენტებსო. და რადგან გენერალ უოკერს ეგონა, რომ აჯანყებულნი არიან მარტო ადგილობრივი მცხოვრებნიო, ნოე ჟორდანია მას უმტკიცებს, რომ სერვერ-ბეგის განკარგულებაში იყო ათასი ჯარისკაცი, რომელთაგან უმრავლესობა ოსმალთა ასკერები არიანო.

სერვერ-ბეგის მოძრაობას, რომელიც მიმართული იყო საქართველოს წინააღმდეგ. შეეძლო დიდი საფრთხე შეექმნა საქართველოსათვის. და ამიტომ ქართული წრეები შეეცადნენ მისთვის საფრთხეელი გამოეცალათ თვით ხალხის შემწეობით — საქართველოსათვის პროპაგანდის გაწევით. და 1 იანვარს 1919 წელს ახალციხის გლეხთა ყრილობამ მისალმება გაუგზავნა საქართველოს მთავრობას და ამასთანავე მოუწოდა დანარჩენ სამუსულმანო საქართველოს შემდეგი სიტყვებით: „ახლა, როდესაც საქართველოს გაუერთიანდა მუსულმანური საქართველოს ერთი ნაწილი ახალციხისა და ახალქალაქის მაზრების სახით, სდგება საკითხი დანარჩენი მუსულმანურ საქართველოს: აქარის, ქობულეთის, არდაგანის და შავშეთის განთავისუფლების შესახებ... მხოლოდ ერთი მუშაობით, მუსულმანური და ქრისტიანული საქართველოს მხოლოდ და მხოლოდ ერთ ოჯახში გაერთიანებული ძალებით მთელი საქართველოს მცხოვრებნი მოიპოვებენ ბედნიერებას“...

რასაკვირველია, სერვერ-ბეგი და მისი მომხრენი, რომელთაც შეჰქმნენ „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა არა ცხრებოდნენ და როდესაც ქართულმა ჯარებმა ახალქალაქიც დაიკავეს, სერვერ-ბეგმა თავისი რაზმებით ქართულ ჯარებს ბრძოლა გაუმართა, და ამარცხა კიდევ ეს მცირე ნაწილები, რომელნიც იძულებული გახდნენ ბორჯომისაკენ დაწვეულიყვნენ; მაგრამ ცოტა ხნის მომზადების შემდეგ და გენერალ გ. კვინიტაძის ხელმძღვანელობით დაიწყო

კონტრმეტევა და ქართული ჯარების მიერ აღებულ იქმნა ახალციხე და ახალქალაქიც, ხოლო 20 აპრილს 1919 წელს მათ დაიკავეს არდაგან-ცი. არდაგანის დაკავება არღვევდა ფორმალურად ინგლისური ოკუპაციის ხელისუფლებას, თუმცა იქ ჯერ ინგლისური ჯარი არ იქნა. ამიტომ გენერალ უოკერის შემდეგ დანიშნულმა გენერალმა კორიმ კატეგორიულად მოითხოვა არდაგანიდან ქართული ჯარის გაყვანა. მოლაპარაკებათა შედეგად, ამ მოთხოვნის დასაყრდენად, ქართული ჯარები გამოყვანილ იქმნენ და მოლაპარაკების თანახმადვე გენ. კორისთან, არდაგანში დატოვებულ იქმნა მცირე ქართული რაზმი, 50 კაცისაგან შემდგარი. 1919 წლის 31 მაისს კი გენერალმა კორიმ, ბათუმის ოლქის გენერალ-გუბერნატორის მოთხოვნის დასაყრდენად, საქართველოს მთავრობას კვლავ მოსთხოვა ეს მცირე ქართული ნაწილიც გაეყვანა არდაგანიდან და ამისათვის მოემიზნა, რომ იქ ინგლისურ რაზმს ვაგზავნით და მისი მისვლისთანავე ქართული ჯარის ნაწილმა უნდა დასტოვოს ქალაქი. ამავე დროს არდაგანში გამოჩნდა სომეხი ჯარის ოფიცერი და აშკარა გახდა, რომ ინგლისელებს სურდათ არდაგანის მხარე სომხებისათვის გადაეცათ. გენერალმა კორიმ ასეთი ბრალდება, რასაკვირველია, უარყო და განაცხადა, რომ ინგლისელების არდაგანში მისვლის შემდეგ არც სომხური და არც ქართული ჯარის ნაწილები საჭირო აღარ იქნებოდნენ. მაგრამ ქალაქ არდაგანში საქართველოს სამხედრო წარმომადგენელი და ქართული მცირე რაზმი მაინც დატოვებულ იქმნა, ხოლო შემდეგში შეყვანილ იქმნა აგრეთვე სომხური რაზმიცა და ინგლისური ჯარის ნაწილიც.

12. ქართულ-სომხური, ინგლისურ-ომხალური და რუსული ინტერესები მხარეთშორის

დასახული გართულება გამოწვეული იყო იმ მოვლენით, რომ საქართველოს გარდა, არდაგანს მოითხოვდა სომხეთიც, და ფორმალურად კი ოკუპაცია ინგლისს ეკუთვნოდა. არსებითად აქ ინგლისი წყვეტდა საკითხს და როგორც სჩანს იგი მომხრე იყო იმისა, რომ არდაგანის მხარე სომხებისათვის გადაეცათ, — ეს სურვილი ღიად გამოჩნდება კიდევ შემდეგში. ამიტომ გენერალმა კუკოლისმა, რომელსაც ებარა ბათუმის ოლქის ოკუპაცია, კვლავ მოითხოვა, ქართველებს დაეტოვებინათ არდაგანი. საქართველოს მთავრობამ ამაზე

კიდევ განაცხადა უარი და მოლაპარაკების შედეგად გადაწყვეტა
იქმნა: ინგლისელები დაიკავებენ მთლიანად არდაგანის ოლქის ჩრდი-
ლო ნაწილს, სომხები დაიკავებენ სამხრეთ ნაწილს, ხოლო ქართვე-
ლების მცირე რაზმი კი ქალაქ არდაგანში ისევ დარჩებოდა.

ამნაირად, მესხეთში აღარ იყო ტერიტორია, რომელზეც შეეძლო
„სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობას ეარსებნა და იმ მთავ-
რობას თვით ინგლისელებმა მოუხდინეს ლიკვიდაცია, მაგრამ სერ-
ვერ-ბეგს და მის მომხრეთ იარაღი არ დაუყრიათ და შეჰქმნეს მათ
ეგრეთწოდებული „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობის“ დე-
ლეგაცია და ადგილებზე კი უკვე დაარსებული „მუსულმანთა ეროვ-
ნული კომიტეტი“ ამოძრავდნენ, რომელთა მიზანი იყო ერთი
მხრით საქართველოსთან ბრძოლა, მეორე მხრით აარსებული „სამ-
ხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მთავრობის“ დაცვა.

უფრო ადრე, 28 ივლისს 1919 წელს „არდაგანის მუსულმანთა
ეროვნული კომიტეტი“ პროტესტს აცხადებდა ქართველების არ-
დაგანში შესვლის გამო და „ახალციხისა და ახალქალაქის მუსულმან-
თა ეროვნული კომიტეტი“ ახალციხე-ახალქალაქიდან (სამცხე-ჯავა-
ხეთიდან) ქართული ჯარების გაყვანას მოითხოვდა.

თავის მხრით კიდევ, ხუთ აგვისტოს 1919 წელს „სამხრეთ-დასავ-
ლეთ კავკასიის მუსულმანთა ცენტრალური კომიტეტის“ სახელით
ყარსიდან დოქტორი ესსადი ამაფე მხარის ზემოთაღნიშნულ დელე-
გაციას თხოვდა: დიდი სახელმწიფოების წინაშე პროტესტი განეცხა-
დებინა სომხების მიერ ყარსის დაკავების გამო.

ინგლისის ოკუპაციის ფრთის ქვეშ მოკალათებული რუსული
(თეთრგვარდიელი) ძალებიც ჩაერივნენ ამ გაცხარებულ ბრძოლაში
მესხეთის გამო. რუსი თეთრგვარდიელები, რომელნიც საქართველოს
დამოუკიდებლობას ვერ ურიგდებოდნენ, ებრძოდნენ მას გამწვარე-
ბით და ამ მხრით ერთგვარ გავლენასაც ახდენდნენ ინგლისურ წარ-
მომადგენელთა პოლიტიკაზეც. მაგრამ რუსები პრაქტიკულადაც ჩა-
ებნენ ამ ბრძოლაში, დენიკინის აგენტები აგზავნიდნენ თავის აგენ-
ტებს მესხეთში და ეწეოდნენ პროპაგანდას საქართველოს წინააღმ-
დეგ. ისინი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ სოფლებში გამოეტანიან ნა-
ნათ რეზოლუციები, რომელიც საქართველოს წინააღმდეგ იქმნეო-
და მიმართული და სადაც ნათქვამი უნდა ყოფილიყო, რომ სოფელს
არა სურს საქართველოსთან შეერთება. ასეთი რეზოლუციები ჯო-

განაგებდა კიდევ და მყისვე დენიკინელები მას უგზავნიდნენ ოლქის იმპერიის ყოფილ საგარეო საქმეთა მინისტრს საზონოვს პარიზში, რომელიც პარიზის საზავო კონფერენციაზე დიდ და განუყოფელი რუსეთის ინტერესების დაცვას მოელოდა. თუ ეს მიზანი მიღწეული არ იქნებოდა, დენიკინელები ფიქრობდნენ მაინც, რომ ვახუშტის რეზოლუციების მიხედვით, ბათუმის ოლქი მაინც შეჩვენებოდა რუსეთს და ეს იქნებოდა ის გზა, საიდანაც შემდეგ, როგორც საქართველოს, ისე მთელ კავკასიას ისევ ხელში ჩაიგდებდნენ.

მაგრამ არც ქართველობა იყო გულზე ხელდაკრეფილი და ისიც იბრძოდა თავისი ქვეყნის ნაწილის საქართველოს ფარგლებში შენახვისათვის.

ამ მხრით წარმოებდა ქართულ ძალთა თავდადებული მუშაობა ქართველ მუსულმანთა შორის საქართველოს მხარის დაჭერის გუნდისათვის. 31 აგვისტოს 1919 წელს ბათუმში, ინგლისელების ოკუპაციის დროს, მამასადამე საესეებით ხელისშემშლელ პირობებში, ექვთია ბათუმის ოლქის მაჰმადიანთა ყრილობა, რომელმაც შემდეგი გადაწყვეტილება მიიღო:

„ბათუმის ოლქის მუსლიმანთა წარმომადგენელი, რიცხვით ასი კაცი, ვაცხადებთ ღვთისა და ქვეყნის წინაშე, რომ ბათუმის ოლქის ნეკიდრნი, სარწმუნოებით მუსულმანები, ისტორიით, სისხლით და ხარკით, ენით, კულტურით და ადათებით ვართ მუსლიმანი ქართველები და ტერიტორიალურად და ეკონომიურად ყოველთვის ჩვენი მხარე დედა-სამშობლოს საქართველოს განუყრელ ნაწილს შეადგენდა.

ვამოვსთქვამთ შეურყეველ ნებისყოფას და მტკიცე გადაწყვეტილებას: ამიერიდან და სამართლისოდ ბათუმი და მისი ოლქი შეუვრთდეს თავის ბუნებრივ სამშობლოს, საქართველოს რესპუბლიკას, სამუსულმანო საქართველოს ფართო ავტონომიის ნიადაგზე და ამ ავტონომიის ფარგლებში უმცირესობათ მიენიჭოთ ჩვენთან თანაბნარი პოლიტიკური და მოქალაქეობრივი უფლება. დადგენილება ვაუ ეცნობოს პარიზის საზავო კონფერენციას და ეთხოვოს საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობას მიიღოს ყოველივე ზომა ჩვენი დადგენილების განსახორციელებლად.“

ყრილობის მიერ არჩეული ოცი კაცისაგან შემდგარი დელეგაცია მაჰმედ-ბეგ აბაშიძის ხელმძღვანელობით ეწვია თბილისს და გა-

დასცა საქართველოს დამფუძნებელ კრებას ყრილობის დადგენილებას.

ეს იყო პასუხი როგორც ოსმალების აგენტებისათვის, ისე იგი-
ლსელებისა და რუსებისადმი.

18. „მუსულმანური კომიტეტების“ ზარალი მისხეთში

1919 წლის აგვისტოს დამლევის ინგლისელებმა დასტოვეს მათ მიერ დაკავებული ზონა არდაგანის მხარეში. მათი დადგენილების თანახმად, ეს მხარე სომხეთს უნდა გადასცემოდა, მაგრამ ქართული რაზმის მეთაურმა მიიღო სათანადო ზომები საქართველოს მთავრობის გადაწყვეტილების მიხედვით და არდაგანში სომხები არ შეუშვა და თანაც გამოაკრა განცხადება, რომ არდაგანის ჩრდილო ნაწილში, სადაც აქამდე ინგლისელები იდგნენ საქართველოს უერთდებოდა. ამ გზით, არდაგანის ჩრდილო ნაწილი ფაქტიურად საქართველოს მიემატა და 1920 წელს, ნოემბერში, როდესაც ოსმალეთი სომხეთს თავს დაესხა, სომხები იძულებული გახდნენ ოსმალების მიერ ყარსის დაკავების გამო გზის გადაჭრის შედეგად, არდაგანის ოლქის სამხრეთ ნაწილი მიეტოვებინათ. ქართველებმა დაიკავეს სომხეთის მიერ ეს მიტოვებული, არდაგანის სამხრეთი ნაწილიც, და ამგვარად მთელი არდაგანის მხარე საქართველოს ხელში აღმოჩნდა.

საქართველოს მოწინააღმდეგე „მუსულმანური კომიტეტებმა“, რომელნიც მუშაობას არ აჩერებდნენ, იმეამად კალამს წაავლეს ხელი და საქართველოს წინააღმდეგ საჩივრების წერა დაიწყეს.

რასიმ-ბეი, არდაგანის „მუსულმანური კომიტეტის“ თავმჯდომარე. მურთაზა-ბეი, ახალციხისა და ახალქალაქის „მუსულმანთა კომიტეტის“ თავმჯდომარე, ესაღი და სხვები მოხსენებებს უგზავნიან ბათუმში მოკალათებულ „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის დელეგაციას“ და მისი საშუალებით მიუთითებენ დიდ სახელმწიფოებს საქართველთა მიერ ჩადენილ უწყისობაზე მისხეთში და მოითხოვენ გაეყვანილ იქმნან ქართული ჯარები ახალციხე-ახალქალაქიდან, ხოლო ამ მოძრაობის სულისჩამდგმელი სერვერ-ათაბაგი, პარიზის საზავო კონფერენციისათვის მემორანდუმს ამზადებს და ბათუმში 19 ოქტომბერს 1919 წელს კიდევ აქვეყნებს.

სერვერ-ათაბაგის მემორანდუმი ნათლად გვაჩვენებს ჩვენ, თუ

ჩა პოლიტიკას მისდევდა მის მიერ შექმნილი ანტიქართული ნაპრობა და საით სურდა მას წაეყვანა მესხეთი.

სერვერ-ათაბაგი, პრინცი ქობლიანის, მიმართავს პარიზის საზავო კონფერენციას და „მუსულმანური ეროვნული ყრილობის სახელად“ დამოდის, ხოლო ხელს აწერს შემდეგნაირად: — „ს. ფ. ათაბეგ, პრინცი ქობლიანისა, სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მცხოვრებთა ინტერესების დამცველ ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდენტის მაგიერ“...

რას ატყობინებს ათაბაგი პარიზის საზავო კონფერენციას და რას მოითხოვს იგი?

მემორანდუმში აღნიშნულია სამცხე-საათაბაგოს სრულიად მოკლე ისტორია და შემდეგ ნათქვამია, რომ ქართველებმა და სომხებმა ეს მხარე ააწიოკესო. ამიტომ დაისვა საკითხი, რა გვსურს ჩვენ: — გვსურს ჩვენ დამოუკიდებლობა, თუ გვსურს დავრჩეთ სისხლიანი ჩაგვრელების უღლის ქვეშო.

მემორანდუმი ამბობს:

„ეროვნულმა ყრილობამ, რომელიც წარმოადგენს სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის მხარეებს, ზეიმით უპასუხა ამ საკითხს, გამოაცხადა რა კატეგორიულად თავისი დამოუკიდებლობა“-ო.

და ეს განცხადება, რასაკვირველია, დასაბუთებულია მაშინ ხელისეულ საგომანები ვილსონური პრინციპებით.

უნდა გავეცნოთ ამ მემორანდუმს. იქ ნათქვამია შემდეგი:

„ვემყარებით რა ვილსონის პრინციპებს, რომელიც ხალხებს თვითგამორკვევის უფლებას ანიჭებს, ეროვნული ყრილობა ფიქრობს. რომ კავკასიის სამხრეთ-დასავლეთში მდებარე ტერიტორიები არის კანონიერი საკუთრება იმ ხალხებისა, სადაც ისინი ცხოვრობენ და რომელზედაც გადაბმული არიან ინტერესების კავშირებით, შინიჭებულ ისტორიულ და პრეისტორიულ უფლებათა განუკითხავად.“

ეროვნულმა ყრილობამ, რომელიც შეიცავს თვით უმცირესობის წმინდად ნაწილებს, როგორც არიან რუსები, ბერძნები და სხვანი, მიიღო შემდეგი გადაწყვეტილება:

1. სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის სახელმწიფო, რომელიც შესდგება პროვინციებისაგან: ბათუმისა, ყარსისა; მაზრებისაგან: ახალქალაქისა და სურმალისა; აგრეთვე: ახალქალაქისა და ეჩმიადინის მაზრები; ბრს ჩრდილოეთ ნაწილებისაგან და რომელნიც დასახლებული არიან დიდ ნაწილად მუსულმანების მიერ, არის დამოუკიდებელი სა-

ხელმწიფო. იგი აცხადებს რესპუბლიკას ამ წაარებში, დამფუძნებელი კრების მოწვევამდე. ეროვნული ყრილობა უარს არ აცხადებს არც იმ წინა დადგენილებაზე, რომელიც მიიღო ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მცხოვრებლებმა და რომელიც ოსმალეთთან შეერთებას შეეხებოდა. კიდევ მეტი, იმ შემთხვევაში, თუ წინანდელი პლებისციტის შედეგები ნაცობი იქნება ან საზავო კონფერენცია გადასწყვეტს ხელახლა მიმართოს ახალ პლებისციტს, ეროვნულ ყრილობას სურს, რომ ეს პლებისციტი მოხდეს აგრეთვე სურმალისათვის და ჩრდილოეთის ნაწილში ახალქალაქისა და ეჩმიადინისა“-ო.

ას გვეუბნება ჩვენ ეს მემორანდუმი და რა მიზნითაა იგი გამსკვალული?

მემორანდუმის ავტორები ათქმევიანებენ „ეროვნულ ყრილობას“ და თვლიან, რომ „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფოში უნდა შედიოდეს მთელი ბათუმის ოლქი, ახალციხე-ახალქალაქის მაზრები, — ეს ქართული ტერიტორია, და ამასთანავე სომხური ტერიტორია: სურმალი და ეჩმიადინი!

მემორანდუმის ავტორები ათქმევიანებენ „ეროვნულ ყრილობას“ და თვლიან, რომ ისინი დროებით აცხადებენ რესპუბლიკას, თორემ არსებითად ოსმალების მიერ 1918 წელს ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მიხედვით მოწყობილი პლებისციტის ძალით, ბათუმის, ყარსის და არდაგანის მხარენი ახლავე შეუერთდენ ოსმალეთსო და ამის წინააღმდეგი არა ვართო.

მამასადამე, მთელი ეს ხუხულა „სახელმწიფო“ და მთელი მოთხოვნილება საზავო კონფერენციისადმი პარიზს და მთელი ბრძოლა და ომი, რომელიც აწარმოვა სერვერ-ათაბეგმა მიმართული ყოფილა იქით, რომ „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასია“ ოსმალეთს მიეძღვნას და დაემკვიდროს!

აშკარაა, სერვერ-ბეგის მოძრაობა დაკავშირებული იყო იმ პოლიტიკასთან, რომელიც ოსმალეთმა დაიწყო და ერთ ხანში გაატარა კიდევ კავკასიაში იარაღის ძალით. ოსმალეთს სურდა მთელი მესხეთი შეეერთებინა და სომხეთის ნაწილი. ამას მიაღწია, როგორც ვიცით, დიდი ომის დროს, და დამარცხების შემდეგ მას დარჩა კავკასიაში ერთგული აგენტები, რომელნიც მის პოლიტიკას განაგრძობდნენ, შექმნილ მძიმე და რთულ ვითარებაში საქართველოს ებრძოდნენ და მის სუვერენიტეტს მესხეთზე ხან იარაღით, ხან დიპლომატიით ეწინააღმდეგებოდნენ.

საქართველომაც თავის მხრით მიიღო თავდაცვის ზომები, დაიკავა მესხეთი მთლიანად. სადაც კი ინველსური ოკუპაცია არ არსებობდა და ბათუმში 1919 წლის 31 აგვისტოს შემდგარ მაჰმადიანთა ყრილობის დადგენილების თანახმად. 1919 წლის 25 დეკემბერს საქართველოს პარლამენტმა გამოაცხადა და მიანიჭა სამუსულმანო საქართველოს ავტონომია და მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიამ მოუწოდა ქართველ მუსულმანებს ძმური სიტყვით, სადაც სხვათა შორის ნათქვამია:

„რამდენიმე საუკუნის წინეთ, დროთა ვითარებით, თქვენ მოსწყდით ძველ საქართველოს და მას ჭირსა და ლხინში გამოეთიშეთ, მაგრამ თქვენი სულიერი კავშირი სამშობლო კერასთან, საქართველოსთან არ შეწყვეტილა. თვით დაუძინებელი მტერიც კი თქვენ გურჯებად. ანუ ქართველებად გიხსენიებდენ. მიუხედავად სასტიკი დევნისა, დღემდის შეინარჩუნეთ მამა-პაპათა ენა და ადათები. თანახმად მთელი საქართველოს მოქალაქეთა სურვილისა და პარლამენტის დადგენილებასა, ყოველივე გაფგებრობის თავიდან ასაცილებლად, საქართველოს დემოკრატიული მთავრობა საყოველთაოდ და გადაჭრით აცხადებს, რომ სამუსლიმანო საქართველოს ის ანიჭებს ავტონომიას, თვით მუსლიმან ქართველების წარმომადგენლები გამოსცემენ კანონებს, რომლითაც ისინი თავის გემოზე მოაწყობენ თავის ცხოვრებას, მოაწესრიგებენ ადგილობრივ საქმეებს, დაამყარებენ სამშობლო მხარეში ბედნიერებას...“

თავისთავად, ავტონომიის გამოცხადებას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან ამით ერთგვარად საფუძველი ეცლებოდა იმ დემაგოგიურ ქადაგებას. რომელიც მიმართული იყო ქრისტიანულ საქართველოს წინააღმდეგ.

როგორც მოვიხსენიეთ. ინგლისის ოკუპაციური ჯარების წასვლა მესხეთიდან დაიწყო 1919 წლის აგვისტოდან და ამნაირად თითქმის მთელი სამუსულმანო საქართველო, ძველი მესხეთი (რუსეთის ფარგლებში). და არდაგანის სამხრეთი ნაწილის გამოკლებით, რომელიც მაშინ სომხებს ეკავათ. საქართველოს საზღვრებში შედიოდა, ინგლისელების ოკუპაციაში დარჩა მხოლოდ ბათუმი.

ასე დასრულდა ამ მცირე, ბრძოლით მდიდარი ხანის მოკლედ მოთხრობილი ამბავი 1919 წლის ბოლომდე, — იწყება ახალი, კიდევ უფრო რთული და მძიმე ბრძოლა.

როგორც ვხედავთ, მესხეთის სივრცეზე თავი მოიყარა და ერთ-მანეთს დაეჭახა: ქართული, სომხური, ოსმალური, ინგლისური და რუსული ინტერესები.

ქართული ინტერესები იყო ბუნებრივი, მრავალსაუკუნოვანი ტრადიციით დატვირთული და განმტკიცებული, მესხეთი საქართველო იყო და არის დღესაც.

სომხური ინტერესები სურვილს აცხადებდა ჯერ მთელ მესხეთზე, მერმე ჯავახეთ ანუ ახალქალაქის მაზრაზე და ერუშეთზე (ფოცხოვის უბანი, არტანუჯი) და მხედველობაში ჰქონდა შავშეთ-ქობულეთი-აჭარა. სომხეთი ამ თავის სურვილებსა და მოთხოვნებს ასაბუთებდა ნაწილობრივ მით, რომ ამ მხარეებში ბევრი სომეხი ცხოვრობსო, და კიდევ მით, რომ მას სჭირდებოდა ზღვისაყენ გზა.

ოსმალეთს ახსოვდა, რომ დიდი ხნის განმავლობაში მთელი მესხეთი მის ხელში იმყოფებოდა, რომ იქ მრავალი გამაჰმადიანებული მცხოვრები იყო და რომ მესხეთში ბატონობით მას კავკასიაზე ბატონობაც შეეძლო.

აქ ყველაზე უცნაურია ინგლისელების მოქმედება. რა ინტერესი უნდა ჰქონოდათ ინგლისელებს მესხეთში?

ჩვენთვის ცხადი გახდა, რომ მესხეთის მიმართ ინგლისელებს ჩანოყალიბებული და გარკვეული პოლიტიკა არა ჰქონიათ. თავიდან ისინი არ ეწინააღმდეგებოდნენ საქართველოს მთავრობას, რომ მას დაეკავებინა ახალციხე, ახალქალაქი და ნებაც კი მისცეს ერთდროს მას არდავანში დარჩენილიყო. მერმე მხარი დაუჭირეს სერვკო-ათაბაგის მოძრაობას, როცა ნახეს, რომ მას ერთგვარი ასპარეზი ჰქონდა. დაპირდნენ დახმარებასაც. საერთოდ, ინგლისელები ხომ ოსმალეთის მხარეზე თვითონაც კმნიდნენ ახალ-ახალ სახელმწიფოებს და კეთილგანწყობილად ექცეოდნენ კიდევ. ამით აიხსნება ალბათ, რომ თავში, როცა შეიქმნა „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიონი“ მთავრობა, ინგლისელებმა იგი მიიღეს ფაქტად (ან ხელიც შეუწყვეს) და დახმარებასაც დაპირდნენ; მაგრამ როცა აღმოჩნდა, რომ ეს „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ მთავრობა უმწეო იყო

და საქართველოს ძალებმა იგი გაჰფანტეს, როცა აღმოჩნდა, რომ სერვერ-ათაბაგი ოსმალურ პოლიტიკას აწარმოებდა, და ამ დროს ინგლისელები ოსმალეთს თვითონ უპირებდნენ განადგურებას, მათ ვიოთვე მოუხდინეს ლიკვიდაცია „სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის მთავრობას“ და ყურადღებას აღარ აქცევდნენ „მუსულმან კომიტეტების“ საჩივრებსა და არზებს.

სულ სხვაა ინგლისელების შემდგომი პოლიტიკა, როცა მათ არდაგანის სომხეთზე გადაცემა მოისურვეს. ეს გამოწვეული უნდა ყოფილიყო იმ პოლიტიკით, რომელიც საჭიროდ თვლიდა სომხეთი ზღვას შეერთებოდა. ამ პოლიტიკურ მიდრეკილებას ჩვენ კიდევ შევხვდებით.

საქართველოს დაუბრუნდა სამცხე (ახალციხე) და ჭავჭავაძის (ახალქალაქი). ეს მხარე ჩაება საერთო საქართველოს ცხოვრებაში და განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიენიჭა იმ არჩევნებს, რომელიც საქართველოს დამფუძნებელი კრებისათვის აქ უნდა მომხდარიყო. არჩევნებს ჰქონდა არა მარტო შინაპოლიტიკური მნიშვნელობა, იგი უფრო ფართო ხარისხის იყო და მას მიეცა პლებისციტის ხასიათი: გაიმარჯვებდა არჩევნებში ქართული ორიენტაცია თუ არა. არჩევნები მოხდა მაშინ განთქმული ოთხკუდიანი ფორმულის მიხედვით.

ახალციხის მაზრაში არჩევნებში მიიღო მონაწილეობა 30 220 კაცმა. ამ რიცხვიდან ქართულმა პარტიებმა მიიღეს 26 500 ხმა. სომხურმა პარტიამ მხოლოდ 3 000 ხმა. სხვა პარტიები სრულად უმნიშვნელო იყვნენ.

ახალქალაქის მაზრაში არჩევნებში მონაწილეობა მიიღო 21 627 კაცმა. აქედან ქართველებს ერგოთ 13 000 ხმა. სომხებს — 8 000.

ამ არჩევნებმაც დაუმტკიცა ქვეყანას, რომ ეს მხარე სადავო არ იყო და იგი არჩევნების მიხედვითაც საქართველოს ეკუთვნოდა.

ჭალაქ ბათუმის მუნიციპალურმა არჩევნებმაც დაამტკიცა, რომ იქ, ოკუპაციის მიუხედავად, ბათუმის მცხოვრებთა უმრავლესობა საქართველოსთან იყო და ზემოაღნიშნულმა ქართველ მუსულმანთა ყრილობამ კიდევ ცხადყო, რომ სამუსულმანო საქართველოს ტერიტორიულ საქართველოსთან დარჩენა სურდა. თბილისის გაჩენის იკრიბებოდა და მთლიანდებოდა დიდი საქართველო.

ამ ხანისათვის მაინც, 1919 წლის დასასრულს, საქართველოს ბრძოლა მესხეთის გულისათვის გამარჯვებით დასრულდა. იდგა მსოფლიო ბათუმის საკითხი და აქ საქართველოს მთავრობა განსაკუთრებულ ვითარებაში ჩაეარდა. ეს ვითარება ნაშობი იყო თვით საქართველოს რესპუბლიკის პოლიტიკური მდგომარეობით და საერთაშორისო გარემოებით.

დაიკავეს თუ არა ინგლისელებმა ბათუმი.* მათ იქ რუსული პოლიტიკის წარმოება დაიწყეს. ინგლისი იმეამად თეთრგვარდიელთა მოძრაობას ეხმარებოდა, ამიტომაც ინგლისელებმა ბათუმის მოვლა-პატრონობა ჩააბარეს ე. წ. „მმართველ საბჭოს“ რუს მასლოვის ხელმძღვანელობით. თუმცა მასლოვი მალე გააგდეს ბოროტმოქმედებათათვის, მაგრამ ეს „მმართველი საბჭო“ რუსულ პოლიტიკას მაინც განაგრძობდა, ესე იგი, დევნიდნენ ქართველებს. განსაკუთრებით ებრძოდნენ ქართული ორიენტაციის მაჰმადიანებს, ხსნიდნენ რუსულ სკოლებს, შენობას არ აძლევდნენ ქართულს, შეადგინეს რუსული ადმინისტრაცია და თავისი აგენტების საშუალებით დიდ პროპაგანდას ეწეოდნენ აქარაში ქართველების წინააღმდეგ. როგორც ეს უკვე აღვნიშნეთ, ინგლისი რუსების ასეთ მოღვაწეობას ხელს არ უშლიდა და მფარველობდა კიდევ. ამის მიუხედავად, როდესაც მოხდა ბათუმის საქალაქო არჩევნები, 29 თებერვალს 1919 წელს გამოირკვა ყველასათვის, რომ ბათუმიც საქართველო იყო.

ასარჩევი იყო 36 ხმოსანი, და ვინაიდან არჩევნები მოხდა ინგლისის სარდლობის მიერ დანიშნული კომისიის მიერ დადგენილი წესით, ეროვნების პროპორციულობის მიხედვით. აღმოჩნდა, რომ ქართველებმა გაიყვანეს დიდი უმრავლესობა — 20 ხმოსანი, რუსებმა — 2, სომხებმა — 4, ებრაელებმა — 2, ბერძნებმა — 8. ამ არჩევნებს დიდი ეროვნულ-პოლიტიკური მნიშვნელობა მიეცა, რადგან იგი ერთი მხრივ აბათილებდა 14 ივლისს 1918 წელს ოსმალების მიერ უწესრიგოდ და უკანონოდ მოწყობილ პლებისციტს,

* სიტყვა „ბათუმი“ ბერძნულია და ნიშნავს „ღრმა ნავთსადგურს“ (იხ. ბრაისი).

და ამასთან ინგლისის სარდლობასაც უმტკიცებდა, რომ ბათუმი საქართველოა და არა რუსეთი.

ამასთან აღსანიშნავია და გვეგონია, რომ დანარჩენი ეროვნებებიც და კერძოდ ებრაელები, ბერძნები და სომხებიც კი ბათუმის უსათუოდ საქართველოს ორიენტაციისა იყვნენ, და ამგვარად ბათუმი, მოხდენილი არჩევნებით და მთელი მოსახლეობის დასტურით თავისთავს საქართველოს წიაღში აქცევდა.

მეორე ასეთივე პასუხი იყო ბათუმის ოლქის მცხოვრებთა ყროლობის რეზოლუცია 31 აგვისტოს 1919 წელს, რომელიც ბათუმისა და მისი ოლქის საქართველოსთან შეერთებას მოითხოვდა, მაგრამ თავისთავად ბათუმის საკითხი უბრალო და მარტივი საკითხი აღარ იყო.

ინგლისელების წასვლა ამიერკავკასიიდან ნიშნავდა ამ ქვეყნის თავისანაბარა მიტოვებას, როდესაც მას რუსეთი ჩრდილოეთიდან უკვე უახლოვდებოდა და სამხრეთით კი ახალი ოსმალური, ქენდლისტური ძალები ირანმებოდნენ. ჯერ განუმტკიცებელ საქართველოს რესპუბლიკას დამხმარე ხელი ესაჭიროებოდა და ამას თვით საქართველოს მთავრობა კარგადა გრძნობდა. ამიტომ ბუნებრივი და მიზანშეწონილია ის დიპლომატიური მუშაობა, რომელსაც მთავრობა ეწეოდა. ეს მუშაობა ქართველი ერის პოლიტიკური თავისუფლების ნიადაგზე და დამხმარე ძალის მოპოვებაზე იყო დაყრდნობული. ერთი მხრივ, მაშასადამე, სწარმოებდა მუშაობა და მძიმე საქართველოს ტერიტორიული აღდგენისათვის, დიდი საქართველოსათვის, — მეორე მხრივ, ამ საქართველოს სახელმწიფოებრივი განმტკიცებისათვის; მესამე მხრივ, ამ განმტკიცებისათვის აუცილებელ და საჭირო დამხმარე ძალის შოვნისათვის, ამიტომ იყო, რომ საქართველოს რესპუბლიკის საგარეო საქმეთა მინისტრი ვვგენი გეგეჭკორი, 4 სექტემბერს 1919 წელს, ეუბნებოდა ამიერკავკასიაში ინგლისის განსაკუთრებულ კომისარს ოლივერ უორზროპს შემდეგს:

„ჩვენ ძალიან კარგად გვესმის, თუ არ გვეყოლა ძლიერი მოკავშირე, ძნელი იქნება ჩვენი დამოუკიდებლობის ცნობის მოპოვება. რადგან არამც თუ მართო ჩვენ, არამედ ევროპის შედარებით დიდ სახელმწიფოებსაც, რომელნიც უფრო უზრუნველყოფილი არიან ფინანსური მხრით, ეხლანდელ დროში არ შეუძლიათ გარედან დაუხმარებლად არსებობა. საქართველოს მთავრობას ესმის, რომ იკ

უნდა დაეყრდნოს რომელიმე მაგარ სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს, და ამ შეგნებამ უკარნახა მას გარკვეული ორიენტაცია ინგლისზე... იგი სთხოვს დახმარებას ინგლისს და სურს იცოდეს, რას მოისურვებს ინგლისი სამაგიეროდ... ახლანდელი მომენტი რთულდება ამიერკავკასიიდან ინგლისურა შეიარაღებული ძალების წასვლით... საკმარისია, ინგლისელები, რომელნიც არიან შემაკავებელი ელემენტები, წავიდნენ, რომ დაიწყოს გართულება სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან. ამ თვალსაზრისით მდგომნი, ჩვენ ოფიციალურად ვთხოვდით საზავო კონფერენციას, ლონდონს და აქაურ ინგლისურ სარდლობას დაეტოვებინათ ამიერკავკასიაში ინგლისური ჯარების მხოლოდ ერთი ნაწილი. ჩვენ დავგვირდნენ პასუხს, მაგრამ დღემდე იგი არა გვაქვს“-ო.

ამის პასუხი იმეამად იყო ის, რომ ბათუმში დარჩა ინგლისური საოკუპაციო ჯარის ნაწილი და ბათუმის გარშემო დიპლომატიური სჯაბაასი დაიწყო და გაგრძელდა. გაგრძელდა იმ მხრით, რომ საქართველოს მთავრობა დიდი ხანია მოითხოვდა ბათუმისა და ბათუმის ოლქის საქართველოზე გადაცემას, და ბათუმის ოლქის ინგლისელების მიერ დაცლის შემდეგ, საკითხი მხოლოდ თვით ქალაქ და პორტ ბათუმს ეხებოდა.

საქართველოს მთავრობის აზრით, ბათუმის ოლქი და თვით ბათუმი საქართველოს უნდა გადასცემოდა. თვით პორტი ბათუმისაკი. როგორც სამხედრო ბაზა და საქვანახშირო სადგური, ინგლისელების ხელში ყოფილიყო. ასეთი წინადადება ინგლისელებმა პრინციპში მიიღეს, მაგრამ საბოლოო პასუხი მაინც არ გაუციათ.

საბოლოო პასუხი საქართველომ მიიღო 1920 წლის ივლისში, როდესაც ინგლისმა ბათუმი სავსებით გაანთავისუფლა და იგი საქართველოს ჩააბარა, მაგრამ ეს იყო სულ სხვა ამბავი, კიდევ სხვა ამბავთან დაკავშირებული, — ეს იყო ინგლისის ორიენტაციაზე უარის თქმა საბჭოთა რუსეთთან ხელშეკრულების (7 მაისი 1920 წელი) დადების ძალით და თვით ინგლისის პოლიტიკის შეცვლით ახლო აღმოსავლეთში და, კერძოდ, ამიერკავკასიის მიმართ. ამას ქვემოთ შევეხებით, ხოლო ამ წუთს აღვნიშნავთ, რომ 1920 წლის დასასრულს საქართველო იყო პატრონი მთელი მესხეთის, რომელიც რუსეთის იმპერიის ფარგლებში შედიოდა ძველად, და 1921 წლის დამდეგს ქრისტიანული და მაჰმადიანური საქართველო უკვე გაერთიანებული იყო: — აღდგა ძველი ხაქართველო თავისი

მესხეთით. (ჩვენ აქ ლაზისტანზე არა გვაქვს ლაპარაკი, რომელიც ოსმალეთის ფარგლებში ჩარჩა).

ასე დასრულდა თვით საქართველოში ის დიადი და მწარე, სისხლით გაყენებული და მსხვერპლით აღსავსე ბრძოლა, რომელსაც საქართველო შეუჩერებლივ სამი წლის განმავლობაში თავდადებით აწარმოებდა. დასრულდა სრული გამარჯვებით, რომელსაც სულ მალე, ორი თვის შემდეგ დამარცხება მოელოდა. დამარცხება, რომლის შედეგად დაიკარგა საქართველოს თავისუფლება და მესხეთის დიდი ნაწილიც.

16. საპარტველო-რუსეთის ხელშეკრულება

საწლვრების დადგინების საკითხისათვის საკმაო არაა ცალმხრივი განცხადება, აუცილებელია აგრეთვე მისი ცნობა და დადასტურება მოსაწლვრე ქვეყნების მიერაც. ამ მხრივ საჭირო ხდებოდა ორი წლის განუწყვეტელი დავის შემდეგ საქართველოს რესპუბლიკის საწლვრების გამორკვევა. თუ საბოლოოდ არა, დროებით მაინც ზოგიერთ მეზობელთან. მხოლოდ ამ მიმართულებით დიდ ნაბიჯს წარმოადგენდა საბჭოთა რუსეთთან დადებული ხელშეკრულება 1920 წლის 7 მაისს.

საწლვართა საკითხი რუსეთის მხრიდანაც არა ერთჯერ წამოიჭრა, მაგრამ რუსეთში სამოქალაქო ომის მიმდინარეობის გამო მუდამ გაურკვეველი დარჩა. პრაქტიკულად იგი დაისვა მას შემდეგ, რაც წითელმა რუსეთმა აზერბაიჯანის რესპუბლიკა დაიკავა (28 აპრილი 1920 წელი) და რუსული ჯარები მაისის დამდეგს საქართველოს საწლვრებს მოადგნენ და ომი გამართეს. ამ ომში რუსები დამარცხდნენ, ხოლო ამავე დროს მოსკოვში დაიდო საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება.

1920 წლის 7 მაისს მას ხელი მოაწერეს და იგი იმწუთსავე ძალში შევიდა. ამ ხელშეკრულების მიხედვით რუსეთმა დე-იურედ აღიარა საქართველოს რესპუბლიკა შემდეგ ტერიტორიაზე: შავი ზღვის (ჩერნომორსკაია) გუბერნია მდინარე ფსოუმდე, თბილისის გუბერნია, ქუთაისის გუბერნია, ბათუმის ოლქი, ყველა მაზრებითა და „ოკრუგებით,“ ზაქათალითა და აფხაზეთით.

რუსეთ-საქართველოს 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულების ძალით, აქამდე სადავო ტერიტორიები: — საინგილო (ზაქათალა),

ბორჩალო, ბათუმის ოლქი — ამიერიდან საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიად ითვლებოდა, ხოლო ღიად და გაურკვეველად რჩებოდა მხოლოდ ყარსის ოლქის ორი ქართული ნაწილის: არდაგანისა და ოლთისის საკითხი.

აი აქაც იჩინა თავი იმ ადმინისტრაციული დანაწილების ამბავმა, რომელიც ძველად რუსეთის მმართველობამ მოახდინა ამ ტერიტორიების შემოერთების შემდეგ 1876-1877 წლების ომის მერმე. მაშინ ხომ ეს ქართული ტერიტორია რუსეთმა ხელოვნურად მიაკერა ყარსის ოლქს, იმის მიუხედავად, რომ არდაგანი და ოლთისი ბათუმის ოლქს უნდა მიეკუთვნებოდა, როგორც გეოგრაფიულად, ისე ეკონომიურად. სწორედ არდაგან-ოლთისის საკითხი იგულისხმება საბჭოთა რუსეთისა და საქართველოს 7 მაისის ხელშეკრულების მეოთხე მუხლის მეორე განყოფილებაში, სადაც ნათქვამია შემდეგი: ამ ხელშეკრულებაში აღნიშნული საზღვრების გარდა, მაშასადამე, ბათუმის ოლქის გარდა, თუ საქართველო მიიღებს არსებული ან მომავალში მოსალოდნელი სხვა სახელმწიფოსაგან ახალ ტერიტორიებს, მაშინ საბჭოთა რუსეთი აღიარებს საქართველოსათვის იმ ტერიტორიებს, რომელიც ძველად შედიოდა კავკასიის სანამესტინიკოშიო. ცხადია, საკითხი არ ეხება ოსმალურ ტერიტორიას. იგი ეხება მხოლოდ მეზობელ სახელმწიფოთა, სომხეთის ან აზერბაიჯანის საზღვრებს, საერთოდ ძველი კავკასიის მოცულობაში, და კერძოდ კი ამ შემთხვევაში: არდაგან-ოლთისის მხარეს.

ეს მხარე 7 მაისის ხელშეკრულების ხანაში, როგორც ზემოთ მოთხრობილი იყო, სადავო იყო კიდევ და მასზე პრეტენზიებს აცხადებდა მხოლოდ სომხეთი. ამგვარად, საქართველოს პირდაპირ სომხეთთან უნდა გამოერკვია ეს საკითხი, და რუსეთიც აღიარებდა იმ საზღვარს, რომელიც მათ შორის საბოლოოდ დადგენილი იქნებოდა.

როგორც ვხედავთ, 1920 წლის მაისის 7-ის ხელშეკრულებამ საქართველოს რესპუბლიკას დაუდასტურა მთელი მესხეთი, არდაგანისა და ოლთისის გამოკლებით. თავისთავად, ტერიტორიულ საკითხში აღნიშნული ხელშეკრულება ფრიად მნიშვნელოვანი და დადებითი იყო, მაგრამ მისი სივრცე და უზედურება სხვაგვარი იყო სავალალო. არსებითად, ეს ხელშეკრულება, რომელმაც საქართველოს მოუტანა საბჭოთა რუსეთისაგან დე-იურედ ცნობა და სა-

ქართველოს სახელმწიფოებრივი ტერიტორიის შემოფარგვლა, გახდა იმ ჩელტად. წნელისაგან გაკეთებულ მოქანავე ხიდად, რომელმაც პირველ სიმძიმეს ვერ გაუძლო, ჩაემხო და თან ჩაიტანა უფსკრულში მთელი რესპუბლიკა, მთელი ქართველი ერი.

საქმე ის არის, რომ 7 მაისის ხელშეკრულება მთავრობის თავმჯდომარის ნოე ჟორდანიას მიერ გამოცხადებულ და ზეიმით მიღებულ ევროპის ორიენტაციაზე უარის თქმას წარმოადგენდა.

საქართველოს მთავრობის თავმჯდომარე ნოე ჟორდანიამ ხმამაღლად განაცხადა: ჩვენ გვირჩევენია დასავლეთის იმპერიალიზმში აღმოსავლეთის ბარბაროსობასო. ეს იმას ნიშნავდა, რომ ნოე ჟორდანია საბჭოთა რუსეთის ორიენტაციას უარყოფდა; და 7 მაისის ხელშეკრულებით კი სწორედ საბჭოთა რუსეთი შეიქმნა ბატონ-პატრონი კავკასიაში. და ეს იმ მეხუთე მუხლის ძალით, რომელიც საქართველოსაგან მოითხოვს: — დაუყოვნებლივ გააძევოს ან განაიარალოს ყველა ის უცხო ძალა, რომელიც საქართველოს ტერიტორიაზეა. ამ „უცხო ძალა“-ში, რასაკვირველია, პირველად ყოვლისა იგულისხმებოდა ინგლისი და მისი საოკუპაციო ჯარი ბათუმში.

როგორც ვთქვით, ეს ხელშეკრულება ძალაში შევიდა ხელისმოწერისთანავე და მას არავითარი დამტკიცება-რეტიფიკაცია არ ესაჭიროებოდა, და ამგვარად, საქართველოს მთავრობა იძულებული შეიქმნა ინგლისისათვის მოეთხოვა: დაუყოვნებლივ დაეცალა ბათუმი, და ვიციტ რა გამწარებული ქადაგება და ფართო დემონსტრაციები ხდებოდა საქართველოში ინგლისის წინააღმდეგ. და ეს მაშინ, როცა საქართველოს მთავრობის საგარეო მინისტრი ევგენი გეგეუკორი მთელ თავის ღონეს იმას ახმარდა, რათა დაერწმუნებინა ინგლისი საქართველოდან თავისი მცირე რაზმი ჯარისა არ მოეხსნა.

ახლო აღმოსავლეთში ინგლისის პოლიტიკა კრიზისს განიცდიდა. იმ დროს იგი ყველგან ცდილობდა საოკუპაციო ჯარები მოეხსნა და ხარჯები შეემცირებინა, ხოლო საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულებამ ინგლისი დაარწმუნა, განსაკუთრებით აზერბაიჯანის გაბოლშევიკების შემდგომ, რომ მისი გავლენა კავკასიაში უკვე დამკვიდრებული იყო და ამიტომ, დიდი ხვეწნა-მუდარის მიუხედავად, ინგლისმა თავისი უკანასკნელი საოკუპაციო ნაწილიც ბათუმიდან

ნაც მოხსნა და ეს ქალაქი საქართველოს ჩააბარა. მაშასადამე, ქვეყანა მან უპატრონოდ დასტოვა კავკასიაში შემოსული რუსეთის საფრთხის წინაშე, და ამგვარად; საქართველოს მთავრობის წინადადებას, რომ ბათუმის პორტი ინგლისის ხელში დარჩენილიყო, სრული მისი დაცლით პასუხი გასცა 4 ივლისს 1920 წელს.

ამ დღეს დაიხურა საქართველოს ევროპული ორიენტაცია და ფაქტიურად უკვე საქართველო მოემწყვდა საბჭოთა რუსეთის გავლენის ფარგლებში. ამიტომ ვთქვით ზემოთ, რომ 7 მაისის ხელშეკრულება მხოლოდ ამ მიმართულებით, ესე იგი, საქართველოს სახელმწიფოს დე-იურედ ცნობისა და ტერიტორიის შემოფარგვლის მხრით, იყო დადებითი მოვლენა-თქო. თორემ საერთოდ 7 მაისის ხელშეკრულება საბჭოთა რუსეთისათვის იყო ხელისგახსნა საქართველოს რესპუბლიკის განადგურების მიზნით. (ჩვენ, რასაკვირველია, აქ არ ვეხებით იმ საკითხს, თუ ვინ იყო პასუხისმგებელი 7 მაისის ხელშეკრულების დადებაში, — ეს დღეს ჩვენი თემის საგანს არ შეადგენს).

17. მახათისათვის ბრძოლა უსპოთუთი

იმ დროს, როდესაც მესხეთის გარშემო თვით კავკასიაში მწვავე ბრძოლები ხდებოდა, იგივე საკითხი არანაკლებ იყო საბრძოლო საგანი დიპლომატიურ ასპარეზზეც, მაგრამ ევროპაში.

საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ პარიზის კონფერენციაზე გაგზავნა საქართველოს დელეგაცია ნიკოლოზ (კარლო) ჩხეიძის თავმჯდომარეობით. დელეგაციას უნდა წარედგინა მემორანდუმი საქართველოს რესპუბლიკის შესახებ და დაეცვა მისი ინტერესები საზავო კონფერენციაზე პარიზში.

უკვე 1919 წლის ივლისში ნ. ჩხეიძის დელეგაციამ პარიზის საზავო კონფერენციის სამდივნოს გადასცა მემორანდუმი, რომელიც, ცხადია, აგრეთვე საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებსაც არკვევდა.

მოხსენებული ქართული მემორანდუმის მიხედვით, საქართველოს ტერიტორია უნდა შეიცავდეს შემდეგ ნაწილებს: „თბილისისა და ქუთაისის პროვინცია, სუხუმისა და ზაქათალას დისტრიქტი, ბათუმის პროვინცია, ყარსის პროვინციის დასავლეთის ორი დისტ-

რატომ (-ლთისი და არდაგანი) და ზოგი ნაწილი შავი ზღვის პროვინციისა და ტრაპიზონის ვილაიეთისა“...

აი, აქ არის წამოჭრილი ხაკითხი ტრაპიზონის ვილაიეთისა ანუ ლაზისტანის ანუ ჭანეთის შესახებ.

მოხსენებულ მემორანდუმში ამის შესახებ წერია: „ამას გარდა, როცა სომხეთის საზღვრები გარკვეული იქნება, ყოფილ ოსმალეთის იმპერიაში, საქართველო მოითხოვს დაბეჭითებით, რომ ლაზისტანი, ამჟამად ოსმალეთის, უნდა შეუერთდეს მის (საქართველოს) ტერიტორიას; იგი მოითხოვს აგრეთვე საზღვრების გასწორებას მდინარე ჭოროხის სათავეში, ვინაიდან მის (საქართველოს) გარდა არავის არა აქვს უფლება იმ ძველ ქართულ მიწა-წყალზე“-ო.

რა საბუთის ძალით ითხოვდა საქართველოს დელეგაცია ყველა აღნიშნულ ტერიტორიას? დასაბუთება ასეთია:

„ეს ტერიტორია უქვეყლად ქართულია, 75 პროცენტი ქართული მოსახლეობით და შეადგენს ეთნიურ და ისტორიულ და აგრეთვე ეკონომიურ მთლიან ერთეულს აღმოსავლეთის ქრისტიან სახელმწიფოთა შორის“-ო.

და ეს იყო და არის ჭეშმარიტება.

იმავე პარიზის კონფერენციაზე წარმოდგენილ იყვნენ სომხეთისა და აზერბაიჯანის დელეგაციებიც. განსაკუთრებით დიდ პატივში იყო სომხეთის საკითხი, რომელიც ოსმალეთის საკითხთან იყო დაკავშირებული და დიდი სომხეთის აღდგენის გეგმაც განხორციელების წინ იდგა.

ანტანტის სახელმწიფოთა უმაღლესმა საბჭომ, მსოფლიო ბედის გადაწყვეტმა დაწესებულებამ, სომხეთის საკითხის გამოსარკვევად შექმნა განსაკუთრებული კომისია, რომელშიც წევრებად იმყოფებოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, იტალიის და იაპონიის წარმომადგენლები.

ვინაიდან მოხსენებული კომისია ფიქრობდა, რომ სომხეთს ზღვისაკენ გასაავალი უნდა ჰქონოდა (და ასე იყო აღთქმული ვილსონისგან: ყველას უნდა მიეცეს გზა ზღვისაკენ!), ამიტომ შეიქმნა დავა ლაზისტანის შესახებაც; ხოლო ამ შემთხვევაში საქართველოს დელეგაცია თვითონ მოითხოვდა ლაზისტანს და შუა ჭოროხ-

ზე ისპირისაკენ საზღვრების გამოსწორებას საქართველოს სასარგებლოდ. იგივე დელეგაცია, რასაკვირველია, საქართველოსათვის მოითხოვდა ყარსის დასავლეთ ნაწილსაც. ესე იგი, არდაგანისა და ოლთისის მხარეს. „ეს გეგმა“, ამბობს ბ. ზურაბ ავალიშვილი, „ნიშნავდა საქართველოსათვის ეგრეთწოდებული სამუსულმანო ანუ თურქული საქართველოს ყველა ნაწილების შეერთებას“-ო და თვით ბ. ზ. ავალიშვილი იცავდა მას.

კერძოდ, ბათუმის საკითხის გამო საქართველოს დელეგაცია თავისი ნოტიო უმაღლეს საბჭოსადმი 1 მარტს 1920 წელს, ბათუმის ოლქის საქართველოსთან შეერთებას მოითხოვდა და ამასთანავე წინადადებას ადგენდა, რომ საქართველოს რესპუბლიკა მუზოხელ სახელმწიფოებთან ხელშეკრულებას დასდებდა, რომლის ძალით აზერბაიჯანსა და სომხეთს ბათუმისაკენ თავისუფალი სავაჭრო გზა მიეცემოდათ; კიდევ მეტი: აღნიშნული წინადადების მიხედვით, ბათუმი საერთაშორისო ტრანზიტის პორტად უნდა გადაქცეულიყო. იგივე ნოტა იმეორებდა ლაზისტანსა და კოროზის ზოგი ადგილის საქართველოსთან შეერთების შესახებ.

მიღებულ იქმნა კი შემდეგი გეგმა:

ბათუმი შეიქმნეს თავისუფალ ქალაქად თავისი ტერიტორიით. დანარჩენი ნაწილი ბათუმის ოლქისა განაწილდეს ასე: საქართველოს შეუერთდეს ბათუმის ოლქის ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი ნაწილი, სამხრეთი კი — ართვინის რაიონი — მიეცეს სომხეთს; ლაზისტანი შეიქმნეს ავტონომიურ ერთეულად სომხეთის სუვერენობის ქვეშ. ამგვარად, სომხეთი უნდა გასულიყო ზღვაზე.

ანტანტის სახელმწიფოთა უმაღლესი საბჭოს მოხსენებულ დადგენილებას 16 მარტს 1920 წელს საქართველოს დელეგაცია პასუხს აძლევს და მას უმტკიცებს წინაუქმოდ: რომ 1) ბათუმის მთელი ოლქი საქართველოს ეკუთვნის და 2) ყარსის ოლქის ორი მხარე — არდაგანი და ოლთისი — საქართველოს უნდა ეკუთვნოდესო.

ბატონი ზ. ავალიშვილი, რომლის კალამსაც ეკუთვნის პასუხი, ამ ნოტაში შემდეგს წერდა:

1. ბათუმის ოლქი, ბათუმისა და ართვინის „ოკრუგების“ შემადგენლობით, ქართველ-მუსულმან მცხოვრებთა უმრავლესობით დასახლებული, უნდა შეერთებულ იქმნას საქართველოს რესპუბლიკის ტერიტორიასთან.

2. ბათუმის ოლქის დანაწილება და მისი რაიმე ნაწილის არა საქართველოსათვის, არამედ რომელიმე სხვა სახელმწიფოსათვის მიჭრა, არ დააყოვნებს გამოიწვიოს უღრმესი უთანხმოება და გაამწვავოს ამიერკავკასიის მეზობელ ხალხთა შორის ურთიერთობა.

3. თუ დამტკიცებული იქნება, რომ გეოგრაფიულ-ტოპოგრაფიული ან სხვა პირობათა ძალით სომხეთისათვის ზღვისაყენ გასავალმა გზამ უეჭველად უნდა ისესხოს ნაწილი იმ ტერიტორიისა, რომელსაც ქართველი ხალხი თავის ეროვნულ ქონებად სთვლის, და რომელსაც იგი საბუთით მოითხოვს კიდევც, — ქართველი ხალხის უფლებებს პატივი უნდა ეცეს. ზემოაღნიშნული გასავალი გზა ზღვისაყენ, ესე იგი სომხეთის რკინიგზათა გადაბმა შავი ზღვისაყენ მოსალოდნელ გასავალ გზაზე, შეიძლება მოეწყოს განსაკუთრებულ შეთანხმებათა ნიადაგზე ამისათვის საჭირო ტერიტორიებზე, საქართველოს უზენაესობის შეუბღალავად.

4. შექმნა ბათუმში ავტონომიური რესპუბლიკისა, რომელიც უნდა შეიცავდეს აგრეთვე ბათუმის ოლქის ნაწილს, აუცილებლად განაწილდეს უფრო მეტ გართულებას, უამისოდ საკმაოდ რთულ ურთიერთობაში ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა შორის. ეს გადაწყვეტილება, რომელიც ქართველ ხალხს სასოწარკვეთილებაში აგდებს, რომელიც ართმევს მას საუკეთესო ნავთსადგურს, სრულებით არ არის აუცილებელი საქართველოს მეზობელ ქვეყანათა სავაჭრო და ეკონომიურ მოთხოვნილებათა თვალსაზრისით, არც საერთაშორისო ვაჭრობაში, განსაკუთრებით სპარსეთისაყენ საქონლის ტრანზიტის მოთხოვნილებათა მიხედვით, ვინაიდან ყველა ეს ინტერესები, რომლის მნიშვნელობას სისავსით აფასებს საქართველოს მთავრობა, შეიძლება დაკმაყოფილებულ იქმნეს, და საჭირო გარანტიები უზრუნველ იყოს განსაკუთრებული შეთანხმებებით, პირდაპირ დინტერესებულ მხარეთა შორის ან უმაღლესი საბჭოს ან ხალხთა ლიგის დახმარებით.

ამ ნიადაგზე მოწყობილი ბათუმის პორტი შეიქმნებოდა, საქართველოს უზენაესობის ქვეშ, მართლაც საერთო გასავალ გზად

ამიერკავკასიის სამივე რესპუბლიკისათვის და ამავე დროს საერთა-
შორისო ვაჭრობისათვის საწყობად, და ისე, რომ ხელოვნურად ეს
ქალაქი არ მოწყდებოდა ზურგმხარეს (ჰინტერლანდს), და საქარ-
თველოს უფლებაც ბათუმზე არ შეილახებოდა.

5. საქართველოს მთავრობა მხარს უჭერს თავის მოთხოვნილე-
ბას... ყარსის ოლქის ორ „ოკრუგზე“: არდაგანისა და ოლთისის
მხარეზე.

6. შეიძლება, საერთო პოლიტიკის მოსაზრებათა მიხედვით, და
რათა უზრუნველყოფილ იქმნეს საზავო ხელშეკრულებათა აღსრუ-
ლება, დიდმა სახელმწიფოებმა საჭიროდ დაინახონ ბათუმის პორ-
ტში შექმნან სამხედრო და საზღვაო ბაზა. ამ მიზნისათვის სათანა-
დო პირობები უნდა მიეცეს დიდ სახელმწიფოებს და ამისათვის
უადვილესი გზა იქნებოდა საქართველოსთან საჭირო შეთანხმება-
თა და ხელშეკრულებათა დადება.

ასე წერდა ბატონი ზ. ავალიშვილი ანტანტის უშაღლეს საბ-
ქოს!

16 მარტის 1920 წლის ამ ნოტის მიხედვით, მოკლედ რომ მოვ-
კრათ, ბათუმის ოლქი მთლიანად, და ყარსის ოლქის ორი ნაწილი —
არდაგანი და ოლთისი — საქართველოს ფარგლებში უნდა დარჩე-
ნილიყო, ხოლო მეზობლებს მიეცემოდათ გზა ბათუმისაკენ.

რადგან მაშინ საერთაშორისო ვითარება ისეთი იყო, რომ
აზერბაიჯანი კრინტს ველარ სძრავდა ბათუმის მასთან შეერთების
შესახებ, ამიტომ აზერბაიჯანული დელეგაცია ეკედლებოდა ქარ-
თულ დელეგაციას ბათუმის საკითხში და კიდევ მეტიც: იგი მოი-
თხოვდა საქართველოსათვის მთელ ყარსის ოლქსაც! (სომხების ეი-
ნაზე!).

ჩვენ კი, მოვეითხრობს ბატონი ზ. ავალიშვილი, გვეძიებოდა
ასეთი მოთხოვნილება, ვინაიდან ჩვენს მთავარ მემორანდუმში
(1919 წ.) მოვეითხოვეთ ყარსის ოლქის ოთხი „ოკრუგიდან“ მხო-
ლოდ ორი: არდაგანის და ოლთისისაო.

დიდი დავის შემდგომ, აზერბაიჯანის, სომხეთის და საქართვე-
ლოს რესპუბლიკათა დელეგაციების საერთო სხდომამ ბოლოს,
აღიარა საქართველოს უზენაესობა ბათუმის ოლქზე; ხოლო ბათუმ-
ში დაკული იქნებოდა, როგორც აზერბაიჯანის, ისე სომხეთის ინ-
ტერესები. მაგრამ სომხეთმა შემდეგ მოითხოვა კიდევ ბათუმის

პორტის ნაწილი და საკუთრებად კი რკინისგზის გასაყვანი მიწა ყარსიდან ბათუმამდე. ქართული დელეგაცია ყარსიდან ბათუმში რკინისგზის გაყვანას არ ეწინააღმდეგებოდა, მაგრამ სომხეთისათვის სარკინიგზო ტერიტორიის საკუთრებად მიცემაზე უარს ამბობდა, სარკინიგზო ექსტერიტორიალობას უარყოფდა.

1920 წლის 16 აპრილის სხდომაზე სომხეთის დელეგაციამ განაცხადა, რომ მას ბათუმის ოლქის ტერიტორია წარმოედგინა მხოლოდ მდინარე ჭოროხამდე. ესე იგი, საქართველოსა და სომხეთს შორის მდინარე ჭოროხი იქნებოდაო. სომხებმა ეხლა მოითხოვეს მდინარე ჭოროხის მარცხენა მხარე ბათუმის ოლქში. ქართული დელეგაციისათვის, რასაკვირველია, ეს სრულიად მიუღებელი იყო და ამნაირად დავა ისევ თავიდან დაიწყო. ამ დავის შედეგად სომხებმა ჭოროხის მარცხენა მხარეზე მოთხოვნილებას თავი დაანებეს და ქართველებმა კვლავ განუმეორეს თავისი თანხმობა: — გაეყვანა სომხეთს რკინიგზა ყარსიდან ბათუმამდე, საქართველოს მიწა-წყალზე ჭოროხის ხეობაში, მაგრამ ამ ტერიტორიაზე სუვერენობა საქართველოს უნდა ჰქონებოდა. სომხებმა კვლავ მოითხოვეს სარკინისგზო ტერიტორიის მათ ხელში გადაცემა, ქართულმა დელეგაციამ ეს მოთხოვნილება ისევ უარყო და, ბოლოს, სომხებმა მოითხოვეს, რომ შეთანხმების ტექსტში ყოფილიყო ნათქვამი: „რკინისგზა სავსებით სომხეთის საკუთრება“ იქნებაო. ქართულმა დელეგაციამ არ მიიღო ეს იურიდიული ფორმულა და შეთანხმება არ მოხერხდა (24 აპრილი, 1920 წ.).

ამ მოლაპარაკებების დროს გამოიჩინა ინგლისის როლი. ინგლისის წარმომადგენელი ბ. ვანსიტარტი აშკარად მხარს უჭერდა სომხეთის მოთხოვნილებას, — და ამით ცხადი ხდება ის პოლიტიკაც, რომელსაც ინგლისის გენერლები მისდევდნენ ამიერკავკასიაში, როდესაც მათ მხარი დაუჭირეს „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის რესპუბლიკის“ შექმნას, რომელიც, ალბათ, შემდეგში, თუ იცოცხლებდა, ავტონომიურ ლაზისტანთან ერთად, სომხეთის შემადგენელი ნაწილი შეიქმნებოდა, და ამნაირად, სომხეთი მესხეთის საშუალებით პირდაპირ ზღვას მიეკვროდა; მაგრამ, როგორც აღვწერეთ, „სამხრეთ-დასავლეთი კავკასიის“ სახელმწიფო ბუშტივით გაჰქრა და ჩაიფუშა, საქართველომ დაიკავა მისი ტერიტორიის უდიდესი ნაწილი, ხოლო ინგლისის წარმომადგენლებმა სომხეთს შეუნარჩუნეს არდაგანის მხარის ნაწილი.

სომხურ-ინგლისური პოლიტიკა დამარცხდა მესხეთში და კავკასიაში შექმნილ საერთო პირობების გამო, მას შემდეგ, რაც აზერბაიჯანი საბჭოთა რუსეთმა დაიკავა (28 აპრილს 1920 წ.) და აგრეთვე საერთაშორისო და საშინაო პოლიტიკისა და კერძოდ, საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულების შედეგად, ინგლისმა მოხსნა ოკუპაცია ბათუმში, 4 ივლისს 1920 წელს, და ბათუმშიც საქართველოს ხელში გადავიდა.

ხოლო როდესაც ბოლშევიკური ჯარები შეესივნენ სომხეთს, — სომხეთის მთავრობამ დაუბრუნა საქართველოს მის ხელისუფლებაში დარჩენილი ბორჩალოს მაზრის ნაწილი, და ოსმალეთის შემოსევის დროს, სომხეთისაგან მოწყვეტილი და უპატრონოდ დარჩენილი არდაგანის მაზრის სამხრეთი ნაწილიც საქართველომ შეიერთა.

1920 წლის დასასრულისათვის ქართული ტერიტორია გაერთიანდა და გამრთელდა: შეიქმნა დიდი საქართველო, თავის ძველსა-ზღვრებში, თავისი ქართული მიწა-წყლით, რომელიც ეამთა სიავის სრბოლაში და ისტორიული უკულმართობით მოწყდა მას. აღსდგა საქართველო!

მაგრამ ახალი საფრთხე უკვე კარებზე იყო მომდგარი: — საბჭოთა რუსეთი და ქემალისტური ოსმალეთი!

რათა ნათელი გახდეს ისტორიული შემდეგი მსვლელობა და რუსეთ-ოსმალეთის მოქმედებათა მნიშვნელობა საქართველოს საქმეში, ჩვენ უნდა გავეცნოთ მოკლედ თვით ოსმალეთის ვითარებას მსოფლიო ომის შემდეგ და გავარკვიოთ ის მიზეზები, რომელმაც ისტორიის გრძელ მანძილზე მეტისმეტად არაჩვეულებრივი მოვლენა გამოიწვია და ამის შედეგად რუსეთ-ოსმალეთი დაამეგობრა, ხოლო კავკასიის რესპუბლიკებს, და კერძოდ, საქართველოს ბოლო მოუღო.

18. ახალი ოსმალეთის წარმოშობა და მახასიათებელი

საკითხი თურქულ „აროზულ კაჰტ“-ში

მსოფლიო ომში დამარცხების შემდეგ, 30 ოქტომბერს 1918 წელს ოსმალეთმა კენჭულ მუდროსზე დროებით ზავს მოაწერა ხელი. 3 ნოემბერს 1918 წელს ინგლისელებმა დაიკავეს მოსული

და 13 ნოემბერს 1918 წელს მოკავშირეთა სახელმწიფოების ანუ ანტანტის ფლოტი კონსტანტინეპოლში შევიდა. დაიწყო ოსმალეთთან საზავო ხელშეკრულების გეგმების შედგენა და მზადდებოდა სევრის ხელშეკრულება.

1919 წლის იანვარში ინგლისელებმა დაიკავეს თითქმის მთელი არაბეთი, ურფა, აინტაპი, ადანა და სამსუნე. 29 აპრილს 1919 წელს რტალიელებმა დაიკავეს ანტალია, ფრანგებმა — კილიკია. 15 მაისს 1919 წელს ბერძნებმა დაიკავეს იზმირი. ოსმალეთის იმპერია ინგრეოდა და ნაწილდებოდა. ამან გამოიწვია ოსმალეთში დიდი პატრიოტული რეაქცია და დაიწყო ეროვნული მოძრაობა „ერის უფლებათა დამცველ საზოგადოებათა“ დაარსებით. უკვე მუსტაფა ქემალ ფაშა, რომელიც სულთანის მთავრობის მიერ დანიშნული იყო მეცხრე არმიის ინსპექტორად, მოუწოდებს სამხედრო უფროსებსა და გუბერნატორებს: გააძლიერონ ეროვნული სული ოსმალეთის დაცვისათვის ანტანტის წინააღმდეგ, ეძებს მოკავშირეს, კავშირს აბამს თავისი აგენტების საშუალებით მოსკოვთან და ბერლინთან და იწყებს ბრძოლას.

ამავე დროს მოხდა პირველი შეტაკება ოსმალეებსა და ბერძენების საოკუპაციო ჯარებს შორის ოღემისში.

ანტანტის წინააღმდეგ ბრძოლა ერთი მხრივ, და ანტანტის მიერ დამონებული სულთანის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა მეორე მხრივ, გამძლავრებული ენერგიით წარმოებდა ნაციონალისტების მიერ და 21 ივნისს 1919 წელს ქემალ ფაშამ სივასში მოიწვია ეროვნული ყრილობა და შემდეგ ერზერუმში 10—23 ივლისს 1919 წელს ერზერუმის კონგრესმა მიიღო დეკლარაცია, რომლის პირველი მუხლი შეიცავს შემდეგს:

„მცირე აზიის აღმოსავლეთი ვილაიეთები, ტრაპიზონის ვილაიეთი და სანჯაყი ქანიკი წარმოადგენენ ერთს, განუყოფელს მთელსა და შედიან როგორც ინტეგრალური ნაწილი ოტტომანის იმპერიის შემადგენლობაში. ტრაპიზონის ვილაიეთი, ქანიკის (ქანეთის — ვ. ნ.) სანჯაყითურთ და აგრეთვე ერზერუმის, სივასის, დიარბექირის, ხარფუთის, ვანის და ბითლისის, რომელთაც ეძახიან აღმოსავლეთი ანატოლიის ვილაიეთებს, და ყველა ავტონომიური სანჯაყები, რომელნიც ამ ვილაიეთების რაიონებში იმყოფებიან, არავითარი სახით და არავითარ შემთხვევაში არ უნდა იქმნენ ერთი მეორესა-

ვან ჩამოშორებული და წარმოადგენენ ამგვარად ერთს მთლიანს“-ო. იგივე გამეორებულ იქმნა სივასის კონგრესზე 1919 წლის 4 — 12 სექტემბერს, სადაც გარკვევით ითქვა (მუხლი მეორე): — „ჩვენ ვარდგენთ, რომ მთელი ჩვენი ძალდონით უკანასკნელი სისხლის წვეთამდე დავიცავთ ერთად ჩვენ სამშობლოს ყოველგვარი შემოსევისაგან და განსაკუთრებით იმ ცდისაგან, რომ ჩვენს ტერიტორიაზე შეიქმნეს ბერძნული ან სომხური სახელმწიფო“-ო.

ერზერუმის ყრილობაზე 7 აგვისტოს 1919 წელს არჩეულ იქმნა აღმასრულებელი კომიტეტი. ნამდვილად შეიქმნა ოსმალეთის მეორე მთავრობა — სულთანის მთავრობის წინააღმდეგ. 12 სექტემბერს 1919 წელს ანტანტის მოთხოვნით, შეწყდა დამოკიდებულება ანატოლიასა და კონსტანტინეპოლს შორის, ხოლო ინგლისის მთავრობამ სულთანის მთავრობას ხელი მოაწერინა საიდუმლო ხელშეკრულებაზე, რომლის ძალით ოსმალეთს ინგლისის მანდატი უნდა მიეღო. ამავე დროს სულთანის მთავრობამ 7 ოქტომბერს 1919 წელს გამოაცხადა დეპუტატთა პალატის არჩევნები და 12 იანვარს 1920 წელს შეიკრიბა პალატა, რომელმაც პროტესტი განაცხადა ანტანტის სახელმწიფოთა მოქმედების წინააღმდეგ და მიიღო ეგრეთწოდებული „თურქული ეროვნული პაქტი“ ანუ „ეროვნული აღთქმა,“ რომელიც თურქეთის ეროვნულ ბრძოლას საფუძვლად უნდა დასდებოდა, და რომელიც მართლაც შეიქმნა თურქული ნაციონალისტური პოლიტიკის ქვაკუთხედად.

ოსმალეთის პარლამენტის მიერ 28 იანვარს 1920 წელს მიღებული „ეროვნული აღთქმის“ პირველი მუხლი ეხება არაბულ ქვეყნებს და ამბობს, რომ თვით არაბთა მოსახლეობამ უნდა გამოარკვიოს თავისი ნებისყოფაო.

ფაქტიურად ეს ოსმალეთის იმპერიაში შემავალი არაბული ქვეყნების განთავისუფლების დადასტურებას ნიშნავდა. დანარჩენი ტერიტორია კი, „რომელიც იმყოფება დროებითი ზავის მიერ აღნიშნულ ზაზის აქეთ და დასახლებულია ოსმალური და მუსულმანური უმრავლესობით, რომელსაც აქვს სრული ერთობა წარმოშობისა, რასისა და რელიგიისა და ღრმად გადაბმულია თავის ეთნურ და სოციალურ უფლებებზე, არის იურიდიულად და ფაქტიურად განუყოფელი მთლიანი.“

ამ „აღთქმით“ ანუ „პაქტით“ გამეორებულია ერზერუმის —

პიკას კონგრესების დადგენილებები ოსმალეთის საზღვრების შე-
სახებ. ხოლო უფრო ზოგადად.

ეს „ეროვნული საზღვრები,“ რასაკვირველია, უნდა აღნიშნუ-
ლიყო კავკასიის მიმართულებითაც, და მართლაც, „ეროვნული პაქ-
ტის“ მეორე მუხლში ნათქვამი იყო შემდეგი:

„რაც შეეხება სამი სანჯაყის, ყარსის, არდაგანის და ბათუმის
ბედს, რომლის მოსახლეობამ თავისი განთავისუფლების დღიდან
დაამტკიცა ზეიმური კენჭისყრით თავისი ნებისყოფა დაუბრუნდეს
სამშობლოს, ხელისმომწერნი ამ პაქტისა, თუ საჭიროა, დაუშვებენ,
რომ ხელმეორედ მოხდეს პლებისციტი, თავისუფლად გამოთქმუ-
ლი.“

ასეთი არის ეროვნული პაქტის მეორე მუხლი, რომელიც კერ-
ძოდ კავკასიას ეხება.

ამჟამად, აქ ლაპარაკია ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების და-
ლით ერთდროს შექმნილ ვითარებაზე.*

* საინტერესოა და დამახასიათებელი ის ამბავი, რომ „ეროვნულ პაქტის“
ეს მეორე მუხლი, რომელიც ოფიციალურად იქმნა გამოცხადებულა, შემდეგში
ფერს იცვლის და შინაარსსაც, და როგორც ოფიციალურ ოსმალეთს ისტორი-
აში („ასტურა დე ლა რეპუბლიკ ტიურკ“, ისტამბულ, 1935), ისე რუსულ თარ-
გმანშიაც (იხ. მელნიკ, ტურცია, მოსკვა, 1937) აღარ იხსენიება არც ყარსი, არც
არდაგანა, არც ბათუმი. იქ ყველა სახელი გამოტოვებულია და აღნიშნულ ის-
ტორიულ მეორე მუხლს აქვს შემდეგი სახე:

„ჩვენ თანახმა ვართ, საჭიროების შემთხვევაში, მოხდეს ახალი პლებისციტი
სამ სანჯაყში, რომლის მოსახლეობა თავისი განთავისუფლების დღიდან, პლუ-
ბაციტით შეუერთდა სამშობლოს“-ო.

აი, ასეა გადაკეთებული და დამახინჯებული „ეროვნული პაქტის“ მეორე
მუხლი, რომელიც კავკასიას ეხება. ამ პაქტის რუსულად მთარგმნელა ა. მელნიკი
ამბობს, რომ აქ იგულისხმება აღმოსავლეთის სამი სანჯაყი (გუბერნა), რომე-
ლიც შემდეგ მოსკოვის ხელშეკრულების შედეგად ს.ს.რ-იდან ოსმალეთის
ხელში გადავიდა“-ო. ა. მელნიკის ეს შენიშვნა, რასაკვირველია, ყალბია. მთარ-
გმნელი, როგორც ეტყობა, არ იცნობს „ეროვნული პაქტის“ ნამდვილ ტექსტს,
სადაც სწორედ ყარს-არდაგან-ბათუმი დასახელებულია, და შამასადამე, იქ გან-
მეორებულია ბრესტლიტოვსკის ზავის მეოთხე მუხლი სრულიად / გარკვევით;
ხოლო შემდეგ, რათა თვალში არავის სცემოდა ეს მოვლენა, სრულიად უკანო-
ნოდ გადაუსწორებიათ და დაუმახინჯებიათ „ეროვნული პაქტის“ მეორე მუხლი,
საიდანაც ყარს-არდაგან-ბათუმის სანჯაყთა სახელები გამოტოვებულა არს. ეს
უსათუოდ აღსანიშნავია!

მაგრამ ერთი წუთითაც რომ ვიფიქროთ, რომ ბრესტლიტოვსკის ზავს კიდევ ჰქონდა მაშინ ძალა, ამ წარმოუდგენელ შემთხვევაშიაც კი, ოსმალეთის პალატას უფლება არა ჰქონდა მას დამყარებოდა, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მე-4 მუხლის თანახმად, ყარს-არდაგან-ბათუმის მხარეებში უნდა მომხდარიყო პლემბისციტი თვითგამორკვევისათვის მეზობელ სახელმწიფოებთან შეთანხმებით. ასეთ მოვლენას ადგილი არა ჰქონია, და ბათუმში ჩატარებული პლემბისციტი კი უწესოდ იქმნა შესრულებული და იგი არამც თუ საქართველოს მთავრობას არ უცენია, არამედ გერმანიის წარმომადგენელმაც უარყო, როგორც უკანონო.

„ეროვნულ პაქტ“-ში პირველად დასახელებული და შემდეგ დაუსახელებელი მხარეების მოთხოვნა უსიფუძვლო იყო და უფრო მეტად იმის მტკიცება, რომ იგი პლემბისციტით „შეუერთდა“ „სამშობლოს“-ო, სიმართლეს სავსებით მოკლებულია.

„ეროვნული პაქტის“ პრინციპის მიხედვით, ოსმალურ მიწა-წყლად ითვლება ადგილი, დასახლებული „ოსმალური,“ ანუ „თურქული“ და „მუსულმანური“ მცხოვრებთა უმრავლესობით. აღნიშნული ეს სამი მხარე: ბათუმ-ყარს-არდაგანისა კი თურქული ანუ ოსმალური მოსახლეობის უმრავლესობით, ესე იგი, თურქული რასის თუ მოდგმის უმრავლესობით არ არის დასახლებული, თუმცა იქ მცხოვრებთა უმრავლესობა მაჰმადიანურია სარწმუნოებით და საერთოდ კი რასიულად წმინდა ქართულია, რადგან მცხოვრებთა უმრავლესობა ქართველი მაჰმადიანებისაგან შედგება — 64 პროცენტი, და არც არავითარი წესიერად ჩატარებული პლემბისციტით ამ მხარეთა მცხოვრებნი ოსმალეთს არ შეერთდებიან. ამ „პაქტს“ ანუ „ალთქმას“ ჩვენ კიდევ შევეხებით.

16 მარტს 1920 წელს ანტანტის ჯარებმა ოკუპაცია მოუხდინეს კონსტანტინეპოლს და 17 მარტს ოსმალური ეროვნული ძალები შეეტაკენ ფრანგულ ჯარს ურფაში. ქვემოთ ფაშამ პროტესტი განაცხადა კონსტანტინეპოლის ოკუპაციის გამო და 19 მარტს 1920 წელს მოიწვია ეროვნული ყრილობა ანგორაში. 1920 წლის 11 აპრილს ანტანტის მოთხოვნით ანუ უფრო სწორად, ვინაიდან კონსტანტინეპოლში ინგლისელები ბატონობდნენ, გარეკილ იქმნა კონსტანტინეპოლის პარლამენტი, რომელმაც „ეროვნული პაქტი“ მიი-

ლო და სან-რემოს კონფერენციაზე (18-26 აპრილი 1920 წ.) დადასტურდა ოსმალეთის იმპერიის დაშლა: არაბული ქვეყნები განთავისუფლებულ იქმნენ; თრაკია და სმირნა მიეკუთვნა საბერძნეთს; სომხეთი გამოცხადდა დამოუკიდებელი; თურქესტანი — ავტონომიური და სხვა.

ქემალ ფაშის მიერ ანგორაში მოწვეული და 23 აპრილს 1920 წელს შემდგარი „ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა“ ადასტურებს კონსტანტინეპოლის პარლამენტის მიერ გამოცხადებულ ეროვნულ პაქტს, აუქმებს სულთანის აქტებს და ცნობს მას მხოლოდ ხალიფად. 30 აპრილს 1920 წელს ანგორაშივე გამოცხადებულ იქმნა ოსმალეთის ახალი სახელმწიფო და 5 მაისს 1920 წელს შედგა მთავრობა (კომისარიატი) ქემალ ფაშის თავმჯდომარეობით.

15 მაისს 1920 წელს ბერძნები იკავებენ სმირნას და ილაშქრებენ ქემალის წინააღმდეგ, მაგრამ ამ დროს საფრანგეთი იცვლის ფრონტს, გაჰყავს თავისი ჯარები ოსმალეთიდან, ეხმარება ქემალ ფაშას მალულად, და 18 ივნისს 1920 წელს კი ოსმალეთის „დიდი ეროვნული ყრილობა“ ფიცს სდებს „ნაციონალურ პაქტზე“; ხოლო 20 ივნისს საბერძნეთს დაევალება ანტანტის მიერ ძალით გაატაროს ნაციონალისტური ოსმალეთის მიმართ საზავო პირობები, და ამგვარად იწყება ბერძენთა სამხედრო მოქმედება, საერთო შეტევა 22 ივნისს 1920 წელს ქემალ ფაშას წინააღმდეგ ასკილომეტრიან ფრონტზე. სულთანის მთავრობა კი 22 ივლისს 1920 წელს იძულებით თანხმობას აცხადებს სევრის ხელშეკრულებაზე, რომელსაც ზელს აწერს 10 აგვისტოს 1920 წელს.

სევრის ხელშეკრულების ძალით ოსმალეთს ჩამოშორდა თრაკია, აღრიანოპოლი, გალიპოლი, არაბეთი, სირია, პალესტინა, მესობოტამია, არმენია (სომხეთი), ქურთისტანი — ავტონომიური და მერმე დამოუკიდებელი (მუხლი 27 — 35), არმენია იქნებოდა თავისუფალი და დამოუკიდებელი ერზერუმის, ბითლისის, ვანის და ტრაპიზონის ვილაიეთებით. საზღვრები საქართველოსთან და აზერბაიჯანთან დადგენილ უნდა ყოფილიყო ამ სახელმწიფოებთან მოლაპარაკებით (მუხლი 88 — 93). მუდროსის დაჯავების მუხლი აქაც განმეორებულია. ძველი რუსეთის იმპერიის საზღვრები 1914 წლისა აღდგენილ უნდა იქმნეს და ბრესტლიტოვსკის საზავო ხელშეკრულება გაუქმებულია (მუხლი 132 — 139) და სხვა.

თუმცა სულთანის უძლურმა და უსუსურმა მთავრობამ დაადასტურა სევრის ხელშეკრულება, მაგრამ ოსმალეთის ნამდვილმა პატრონმა, მუსტაფა ქემალ ფაშამ კატეგორიულად უარყო იგი, და ომი ბერძნების წინააღმდეგ გაგრძელდა.

ქემალ ფაშა ეძებს დახმარებას და პოულობს მას მოსკოვში, რომელთანაც აერთებს მას ერთი მიზანი: — ბრძოლა ანტანტის სახელმწიფოთა წინააღმდეგ.

18. საბჭოთა რუსეთისა და მახალიზარი ოსმალეთის შოკშიაბა კავკასიაში

კავკასიაში დატრიალებული ამბების სურათის სისრულისათვის და ოსმალეთ-რუსეთის მოქმედებათა გასარკვევად, — თუმცა ამ საკითხს პირდაპირი კავშირი მესხეთთან არა აქვს, — საჭიროდ ვცანით ორიოდ სიტყვით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დაღუპვის ისტორიაზე შევჩერებულიყავით.

კავკასიაში რუსეთის მეორედ შემოსვლა უკანასკნელად ბაქოს გზით მოხდა. და თუ რა როლი ითამაშა ამ საქმეში ოსმალეთმა და აზერბაიჯანმა, ამას ყურადღების გარეშე ვერ დავტოვებთ.

უკვე ვთქვით, საბჭოთა რუსეთსა და ქემალისტურ ოსმალეთს. საერთო მიზანი გაუჩნდათ: — ბრძოლა ანტანტის წინააღმდეგ. ამ ბრძოლისათვის საჭირო შეიქმნა ძალთა გაერთიანება, რუსეთის მხრით ოსმალეთისათვის დახმარების მიწოდება იარაღით, ფულით, და ტექნიკოსებით. ამისათვის აუცილებელი იყო ერთი მეორისაკენ გზის გაკაფვა. გზა კი გადიოდა კავკასიაზე და პირველად ყოვლისა მეტად იოლ სავალ გზად აზერბაიჯანი იქმნა მიჩნეული. აი, აქ ოსმალეთმა განსაკუთრებული ყურადღება აზერბაიჯანს მიაქცია, და ვინაიდან იქ მას დიდი გავლენა ჰქონდა, ამიტომ ამოდრავა ამ გავლენის მანქანა, რომელმაც ბოლოს თვით აზერბაიჯანი იმსხვერპლა და შეიწირა.

საერთოდ აზერბაიჯანში მრავალი ოსმალთა მოღვაწეობდა და განსაკუთრებით ადმინისტრაციაში და ჯარში მათ ბევრი ადგილი და ფრიალი მნიშვნელობა ჰქონდათ. ოსმალეთის აგენტურამ ააყბენდა პრესა, აამოქმედა ჩუმი ძალები, და დაიწყო გაცხარებული და თავდადებული მუშაობა საბჭოთა რუსეთთან მეგობრობისათვის და ქადაგება შიუწყვეტელი, რომ რუსეთი მუსულმანურ ქვეყნებს

ათავისუფლებს და ოსმალეთს ეხმარებაო. ხასან-ბექ აგაევი, აზერბაიჯანის პარლამენტის თავმჯდომარის შოადგილე, აზერბაიჯანის რესპუბლიკის დანგრევის შემდეგ თბილისში ემიგრანტად გამხდარი, 13 ივნისს 1920 წელს უსაყვედურებდა ენვერ ფაშას იმ მოღვაწეობის შესახებ, რომელიც ოსმალეთის აგენტებმა აზერბაიჯანში გასწიეს. ეს საყვედურიანი საბუთი იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ იგი ფართოდ უნდა გამოვიყენოთ.

ხასან-ბექ აგაევი ენვერ ფაშას წერდა, სხვათა შორის შემდეგს აზერბაიჯანის დალუპვის მიზეზების შესახებ:

„ეს ერთი ხანია აზერბაიჯანულ პრესაში, განსაკუთრებით გაზეთ „იტტიხალ“-ში, დაჟინებითა და მულმივად ვრცელდებოდა სულ სხვადასხვანაირი და ცრუ ცნობები ბოლშევიკების შესახებ, რომელსაც არხედენ ოსმალ ოფიცრები, ბაქოში მცხოვრებნი და ლაჟო თქვენის დავალებით მომუშავენი.

აზერბაიჯანელ თურქთა შორის სწარმოებდა ენერგიული ქადაგება იმის შესახებ, თითქო თქვენსა და საბჭოთა მთავრობის შეთანხმების ნიადაგზე, შეთანხმებულ მხარეთა ჯარები, შეერთდებიან რა ანატოლიაში, დაიწყებენ ომს ანტანტის წინააღმდეგ, მუსულმანურ მსოფლიოს და კერძოდ ოსმალეთის განსათავისუფლებლად. ამ ხმებში მეტად უმთავრესი და მნიშვნელოვანი არის შემდეგი:

რუსული ჯარი გაივლის აზერბაიჯანზე, ბაქოში შეუსვლელად, ყარაბაღ-სომხეთის გზით ანატოლიისაკენ.

მოხსენებული ოსმალ ოფიცრები, მოსახლეობა რომ დააჯერონ ამ სულელური ხმებით, იჩენენ დიდ ენერგიას და აქტივობას.

ხაილ ფაშა, ბახა საიდ, დოქტორი ფუადი და ბახაედდინი მეთაურობენ ამ მოძრაობას.

აზერბაიჯანის ხალხმა თითქო უკვე დაიჭერა ეს ხმები და ამ საქმის ინიციატორებს შეეძლოთ ამ შემთხვევაში ეფიქრათ, რომ მათი მიზანი მიღწეულია.

სამხედრო ორგანიზაციას, რომელსაც ხელმძღვანელობდნენ თქვენს მიერ რწმუნებული ოფიცრები და აზერბაიჯანის სტუმრები, ნელნელა შეჰყავდა თავის წრეში რუსი ბოლშევიკები და ცოტახნის შემდეგ თვით (ორგანიზაციამ) მიიღო ბოლშევიკური ორგანიზაციის ფერი.

24 აპრილს 1920 წელს ბოლშევიკურმა ჯარმა გადალახა აზერ-

ბაიჯანის საზღვარი, გაჰფანტა 300 მესაზღვრე აზერბაიჯანისა და 27 აპრილს რუსეთი ბაქოდან უკვე 15 კილომეტრზე იმყოფებოდა.

და როგორც კი მისი ნაწილები შემოვიდნენ ქალაქში, მათ მისასალმებელი სიტყვებით შეხვდნენ ხალილ ფაშა და დოქტორ ფუადი, რომელნიც ეძახდნენ წითლებს „ჩვენს მოკავშირეებს“ და აჩერებდნენ მოსახლეობას, წინააღმდეგობა არ გაეწია.

ბაქოში შემოსულ ბოლშევიკებს მკლავებზე ჰქონდათ წითელი „პოვიაზკა“ თეთრ ნახევარ მთვარესთან ერთად, რომელიც სამი თვის შემდეგ მოიშორეს, რადგან, ცხადია, აღარ ჰქირდებოდათ.

ვინაიდან ქალაქში არ იყო არავითარი შეიარაღებული ძალა, პარლამენტი იძულებული იყო ხელისუფლება გადაეცა განსაკუთრებული კომიტეტისათვის, რომელიც გამოგზავნა ამ მიზნით ბოლშევიკურმა პარტიამ.

ამგვარად, 27 აპრილს 1—2 საათზე ღამით, ხელისუფლება გადავიდა ბოლშევიკების ხელში და მეორე დღეს რუსულმა არმიამ, დაარღვია რა თავისი ალთქმა, დაიკავა ბაქო, სადაც განაიარაღა აზერბაიჯანული მილიცია...

ერთადერთი ძალა ქალაქში იყო „პარლამენტის პოლკი,“ რომელიც შესდგებოდა უმთავრესად ოსმალოებისაგან და მისი კომანდირი იყო ოსმალო. ბახა საიდის ხელმძღვანელობით პოლკმა დაიკავა პარლამენტი და დაასრულა ამით ბოლშევიკური გამარჯვება.

გამოუთქმელი უბედურების მიზეზი, რომელიც თავს დაატყდა აზერბაიჯანს, არის შეცდომები თქვენი ოფიცრებისა, რომელნიც სტუმრად იყვნენ ჩვენთან თქვენი სახელით. აზერბაიჯანი იღუპება იმ შეთანხმების გამო, რომელიც თქვენ დასდეთ საბჭოთა რუსეთთან“...

და აზერბაიჯანი დაიღუპა, გადაეშვა უფსკრულში ოსმალეთის ინტერესებისათვის, და თავის უბედურებაში თვით აზერბაიჯანმა მიიღო მხურვალე მონაწილეობა ოსმალეთის ლოცვა-კურთხევით და წაჯიკავებით. თვით აზერბაიჯანელები ეხმარებოდნენ ოსმალეთს აზერბაიჯანის რესპუბლიკის რუსეთის ფარგლებში შესვლას და ამ საქმის მოწყობაში აზერბაიჯანელი მოღვაწენი თავს არ იზოგავდნენ. ჯერ შინაგან საქმეთა მინისტრი აზერბაიჯანის რესპუბლიკისა, მერმე ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრი, კიდევ მერმე მინისტრი, რომელსაც დაევალა მთავრობის შედგენა, ცნობილი მ. გ. გაჯინსკი, არანაკლებ ცნობილი იქაც და იქაც, ემიგრაციაშიც, ემინ 6. ვიქტორ ნოზაძე

რასულ-ზადე ოსმალურ პოლიტიკას იზიარებდნენ და ანხორციელებდნენ. აზერბაიჯანის მთავრობის წევრები, „მუსავატის“ პარტიის გავლენიანი წევრები, „იტტიხადის“ პარტიის დიდი წევრები, ოსმალეთის აგენტების ხელში მყოფი ჯარი მოტყუებული და თვალვებამული მოსახლეობა, მეტად კეთილად განწყობილი ოსმალეთისადმი — აი ის ხალხი, რომელმაც შემოიყვანა საბჭოთა რუსეთი აზერბაიჯანში.

აზერბაიჯანმა ჩაიდინა ლალატი თავისი თავის წინაშე და ამით კავკასიის წინაშეც ოსმალეთის გულისათვის.

რომ ეს ამბავი უბრალო კორად არავის მოეჩვენოს, ჩვენ უნდა მოვიტანოთ აქ თვით ქემალ ფაშის შემდეგი განცხადება:

„26 აპრილს 1920 წელს (ოსმალეთის) მთავრობის საბჭო ანგორადან მიმართავს რუსეთის საბჭოთა მთავრობას წერილით, რომელშიაც აცხადებს, რომ ოსმალეთი ვალდებულებას იღებს საბჭოთა რუსეთთან ერთად იმპერიალიზმის წინააღმდეგ იბრძოლოს და აზერბაიჯანზე იმ მხრივ გავლენა მოახდინოს, რომ აზერბაიჯანი საბჭოთა რესპუბლიკების ფარგალში შევიდეს“-ო.

ამისათვის მუშაობა უფრო ადრე იყო დაწყებული და მალე, ადვილადაც გატარებული ცხოვრებაში.

ოსმალეთთან ერთად ანტანტის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლის გარდა, მოსკოვს თავისი საკუთარი დიდი ინტერესებიც ჰქონდა კავკასიაში: — ძველი რუსული საზღვრების აღდგენა, კავკასიური ბაზის დაბრუნება, ბაქოს ნავთი, კიათურის მარგანეცი და ბათუმის პორტი.

აზერბაიჯანში შემობრძანებით რუსეთმა შემოარღვია კავკასიის ზღუდე, გასეირნებით გადმოალაჯა კავკასიურ ბჭეს და აღარ დაუყოვნებია საქართველოსა და სომხეთის წინააღმდეგ გაელაშქრა. იგი სწრაფლ გაეშურა საქართველოს რესპუბლიკის საზღვრებისაკენ და გაიმართა სასტიკი ომი საქართველოს რესპუბლიკასა და საბჭოთა რუსეთს შორის; ომი, რომელიც რუსეთის დამარცხებით და 19 მაისის 1920 წლის ხელშეკრულებით დასრულდა.

სომხეთში კი მოსკოვმა წინასწარ მოაწყო აჯანყებანი 1920 წლის მაისში. სომხეთის მთავრობამ 14 მაისს ჩააქრო ბოლშევიკური აჯანყება ყარსში, 18-ს — სარაყამიშში, 19-ს — ბაიაზეთში და 22-ს ყაზახის რაიონში; ხოლო 21 მაისს 1920 წელს წითელი ჯა-

რები იწყებენ შეტევას სომხეთისაკენ, იკავებენ ყაზახის მხარეს, მაგრამ აქ სომხები მათ ამარცხებენ. შემდეგ აზერბაიჯანელებთან ერთად წითლები უტევენ ზანგეზურისაკენ; 5 ივლისს 1920 წელს იკავებენ გერუსს; სომხები აწარმოებენ კონტრშეტევას ჰდროს ხელმძღვანელობით და ხდება ნამდვილი ომი, მაგრამ ამასთანავე და მალე იწყება ოსმალეთის თავდასხმა სომხეთზე, სომხები იძულებული არიან შეაჩერონ ბრძოლა რუსული მე-11 არმიის წინააღმდეგ. თითქმის მთელი ზანგეზური რჩება რუსეთის ხელში. ოქტომბერში იქ ხდება დიდი აჯანყება, რუსები განდევნილი არიან, მაგრამ ოსმალეთის ფრონტზე სომხები მარცხდებიან.

როგორ შეიქმნა საბჭოთა რუსეთისა და ქემალისტური ოსმალეთის მეგობრობა?

როგორც აღვნიშნეთ, საბჭოთა რუსეთს და ქემალისტურ ოსმალეთს მსოფლიო ომის შემდეგ საერთო მიზანი გაუჩნდათ: — ბრძოლა გამარჯვებულ სახელმწიფოთა კავშირის ანუ ანტანტის წინააღმდეგ. პირველი ებრძოდა მათ — სამხრეთ რუსეთში — თეთრგვარდიელთა ფრონტზე; მეორე — მცირე აზიაში — ბერძნების მიერ გაშლილ ფრონტზე. ამ საერთო ინტერესების გაჩენამ საბჭოთა რუსეთს და ქემალისტურ ოსმალეთს მეგობრობის საერთო ინტერესები შეუქმნა და ვინაიდან ოსმალეთი განსაკუთრებულ მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა, მანაც პირველმა აღიმაღლა ხმა და რუსეთს თხოვნით მიმართა.

1920 წლის 23 აპრილს გაიხსნა ანგორაში „ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა“ და უკვე 26 აპრილს ამ ყრილობამ მიმართა თხოვნით მოსკოვს, რათა მას დახმარება გაეწია ქემალისტების უცხოელების ინტერვენციის წინააღმდეგ და დაემყარებინა ანგორასთან მუდმივი კავშირი.

ამასთან ერთად ქემალის ოსმალეთი თავისთავზე ღებულობს ვალდებულებას: აზერბაიჯანის რესპუბლიკა საბჭოთა რუსეთში შევიდეს! ეს, ნათელია, ძვირფასი ფეშქაში და ძღვენი იყო!

თავის საპასუხო წერილში, 2 ივნისს 1920 წელს მოსკოვის საბჭოთა მთავრობამ მიიღო და დაუდასტურა ქემალის მთავრობას ის პრინციპები, რომელიც გამოაცხადა „დიდმა ეროვნულმა ყრილობამ“ საგარეო პოლიტიკის მიმართულებით. ესე იგი: მოსკოვმა აღიარა ოსმალეთი „ეროვნული პაქტის“ ფარგლებში, უარყო მანაც კაპიტულაციები, უცხოეთის კონტროლი, გავლენის სფეროე-

ბი და სხვა ოსმალეთის მიმართ. საბჭოთა მთავრობა იყო ნათქვამი იმ ნოტაში: „ოსმალეთისათვის ამ მიმე დღეებში... ბედნიერია ჩაპყაროს საფუძველი მეგობრობისა, რომელმაც უნდა შეაკავშიროს თურქი და რუსი ხალხი“-ო.

ამასთანავე მოსკოვი წინადადებას აძლევდა ანგორას: დაუყოვნებლივ დაენიშნათ დიპლომატიური და კონსულური წარმომადგენლები. 1920 წლის ზაფხულის დამდეგს მოსკოვს ეწვია ოსმალეთის პირველი დელეგაცია და დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება, რომელიც დასრულდა 24 აგვისტოს 1920 წელს დადებული მეგობრობის ხელშეკრულებით. ეს ხელშეკრულება მიზნად ისახავდა ერთად ბრძოლას იმპერიალისტური სახელმწიფოების ანუ ანტანტის წინააღმდეგ.

მაგრამ საბჭოთა რუსეთის დახმარება რომ პირდაპირი და სარგებლობი ყოფილიყო, საჭირო იყო პირდაპირივე კავშირი და იქ კი, კავკასიაში, რუსეთსა და ოსმალეთს შორის სამი რესპუბლიკის ტერიტორია იყო ჭებირად გარდაქმნილი — ბუფერი, რომლის გადალახვა უახლოეს მიზნად იქმნა დასახული.

ჯერ უფრო ადრე, ქემალ ფაშის რჩევით თუ კარნახით აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მთავრობა 1920 წლის აპრილში კარებს უღებს წითელ ჯარებს, რომელნიც აზერბაიჯანის დაკავების შემდგომ პირდაპირ საქართველოს რესპუბლიკას ეჯახებოიან, მაგრამ მარცხდებიან.

შემდეგი დარტყმა ხდება სომხეთის რესპუბლიკაზე.

მოსკოვის მთავრობამ ერევანის მთავრობას ჯერ „მეგობრული“ წინადადებით მიმართა, რათა უკანასკნელს რუსეთისათვის ნება დაერთო სომხური გზებით გადაეზიდვინებინა სამხედრო მასალა ქემალის ჯარების დასახმარებლად. სრულიად გასაგებია, სომხეთის მთავრობამ, რომელიც სევრის ხელშეკრულების განაღდებას დღითიდღე მოელოდა, მოსკოვის ასეთი წინადადება არ შეიწყნარა და მას უარი შეუთვალა, მაგრამ ეს უარი საბედისწერო აღმოჩნდა.

1920 წლის მაისში საქართველოს ფრონტზე რუსეთის შემოტევას და მერმე დამარცხებას თან მოჰყვა 9 ივნისს 1920 წელს ქემალის მიერ აღმოსავლეთ ანატოლიაში მობილიზაციის გამოცხადება და კავკასიის მხარეზე მთავარსარდლად ქიანოზ-ყარაბეჟირ ფაშის დანიშვნა. უკვე 7 ივლისს 1920 წელს ქემალის მთავრობამ სომხეთის მთავრობას ერევანში ულტიმატუმი გადასცა და ვინაიდან ოს-

მაღლეთმა მოიმიზეზა, რომ სომხეთი თავს გვესხმისო, თვითონვე შეუტია სომხეთს. ეს იყო პირველი ცდა სომხეთის განადგურებისა, რომელიც უფრო ძლიერად განმეორდა ოქტომბერში, როცა 30 ოქტომბერს 1920 წელს ოსმალებმა აიღეს ყარსი, და ამავე დროს რუსული წითელი ჯარებიც შეიჭრნენ სომხეთის ტერიტორიაზე და დაიწყეს შეტევა. 7 ნოემბერს ოსმალებმა დაიკავეს ალექსანდროპოლი (გუმბრი). ორი მხრიდან შემორტყმული, სასოწარკვეთილებაში ჩავარდნილი სომხეთის მთავრობა იჩქარის დასდოს ოსმალეთთან ხელშეკრულება, რათა შესძლოს ბრძოლა რუსეთის წინააღმდეგ; იგი დებს „ალექსანდროპოლის ხელშეკრულებას“ ოსმალეთთან, მეტად მძიმეს და აუტანელს, მაგრამ ეს მას არ შეეღობა — რუსული წითელი ჯარები პარალელურად იკავებენ სომხეთის ტერიტორიას, სომხეთის რესპუბლიკა იჭყლიტება უროსა და გრდემლს შუა და 2 დეკემბერს ერევანში ცხადდება სომხეთის საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა, და 3 დეკემბერს 1920 წელს საბჭოთა სომხეთი და ქემალისტური ოსმალეთი დებენ „მეგობრულ“ ხელშეკრულებას. ოსმალეთი და რუსეთი უკვე პირდაპირი მეზობლები არიან და ქემალს დახმარება უხვად მისდის.

ცნობილი ბოლშევიკი, საერთაშორისო საკითხების სპეციალისტი მ. პავლოვიჩი, 1920 წელში წერდა, რომ „სომხეთისა და საქართველოს არსებობის აზრი, საერთაშორისო იმპერიალიზმის აზრით, მდგომარეობს სწორედ ამ მისიაში ორივე სახელმწიფოსა, იმსახურონ ბუფერად, გარდაუვალ კედლად ერთი მხრით რევოლუციურ რუსეთსა, საბჭოთა აზერბაიჯანსა და გაღვიძებულ აღმოსავლეთს შორის, პირველად ყოვლისა, ოსმალეთსა და სპარსეთს შორის“—ო. პავლოვიჩი ამით ახასიათებდა 1920 წელს არა მარტო „საერთაშორისო იმპერიალიზმის“ აზრს, არამედ რუსეთის აზრსაც, რადგან ასეთი აზრი არა ერთჯერ გამოთქმულა საბჭოთა პუბლიცისტების მიერაც, როგორც მაგალითად: „მენშევიკური საქართველო და დაშნაკცაკანური სომხეთი — მთავარი ბაზა საბჭოთა რუსეთისა და ანატოლიის ოსმალეთის დასაშორებლად და მუდმივი საფრთხე მათთვის ზურგიდან“...

სომხეთის გასაბჭოების შემდეგ „გამოჩნდა გზა, რომლის შემწეობითაც დაჩქარდა დაახლოება რევოლუციურ ანატოლიისა და საბჭოთა რესპუბლიკებისა“—ო, ხოლო ევროპელი ჟურნალისტი ჟანტიზანი, რომელმაც ვახუთ „ტან“-ში საქართველოს შრავალი წე-

რილი მიუძღვნა, 1920 წელს წერდა: „უკვე ეხლა საქართველო კავკასიის ფრონტის დიდ ნაწილზე აბრკოლებს პირდაპირ ურთიერთობას ბოლშევიკებსა და ოსმალთა ნაციონალისტებს შორის, რომელნიც თუმცა სხვა და სხვა მიზნებს მისდევენ, მაგრამ ერთნაირად სცდილობენ მოკავშირე დემოკრატიათა გამარჯვებას საბოტაჟი გაუქმებონ“-ო.

ეს ახსნა-განმარტებაც საკმარისია, სხვა უფრო მძიმე მოსაზრებასაც რომ თავი დავანებოთ, იმის გასაგებად, თუ ოსმალეთი და რუსეთი რატომ ერთდროულად და ერთად დაესხნენ თავს საქართველოს რესპუბლიკას და რატომ ასე ძმურად გაინაწილეს იგი.

რუსეთსა და ოსმალეთს შორის შეიქმნა საერთო საზღვარი — დაპყრობა იარაღითა და ფულით გაიზარდა; ქემალისტები აწარმოებენ ძლიერ კონტრშეტევას ბერძნების წინააღმდეგ; ბერძნები მარცხდებიან, ტოვებენ მცირე აზიას, და მზადდება ლოზანის კონფერენცია, რომელიც მოწვეულ იქმნა 1923 წლის 29 იანვარს. 1923 წლის 22 ოქტომბერს ოსმალეთი ცხადდება რესპუბლიკად და მისი პირველი პრეზიდენტი — ეროვნული გმირი — ახალი ოსმალეთის მამა — ქემალ ფაშა.

ასეთია სრულიად მოკლედ ოსმალეთის ისტორია იმ დროის მანძილზე. როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხიც იდგა საერთაშორისო ასპარეზზე, ხოლო აწ უნდა დაეუბრუნდეთ საქართველოსა, ოსმალეთისა და საბჭოთა რუსეთის ურთიერთობას და გავარჩიოთ ის ხელშეკრულებაც, რომელიც ოსმალეთმა და რუსეთმა შეკერეს საქართველოს ზურგს უკან თვით საქართველოს ხარჯზე.

20. რუსეთ-ოსმალეთის მოსაოვიის ხელშეკრულება, პარსის ხელშეკრულება და მისხეთის საკითხი

პოსკოვის მთავრობამ ქემალის მთავრობა ფაქტიურად იცნო უკვე ზაფის საპასუხო ნოტით 2 ივნისს 1920 წელს. ამ ნოტის მიხედვით, რუსეთმა აღიარა ოსმალური „ეროვნული პაქტი,“ და მაშასადამე, სცნო ოსმალეთის პრეტენზიები სამ სანჯაყზე: ბათუმ-არდაგან-ყარსზე. ამ „ეროვნულ პაქტ“-ში, რომელიც ოსმალეთის პარლამენტმა გამოაცხადა ცალმხრივად, ბათუმ-არდაგან-ყარსის მხარე აღიარებულია თურქულ მიწა-წყლად და ნაგულისხმევია აგრეთვე,

რომ სწორედ ბრესტლიტოვისკის ზავით მიიღო იგი ოსმალეთმა. ნებით ეს მხარე ოსმალეთს არ დაბრუნებია, და ამნაირად, „ეროვნულ პაქტ“-ში გამოცხადებული უფლება ყალბია.

ასეთი იყო ნამდვილი ვითარება, რომელიც საბჭოთა მთავრობის საგარეო სამინისტროს არ შეიძლება არა სცოდნოდა. მოსკოვის საგარეო საქმეთა კომისარიატი მით უმეტეს ვალდებული იყო ამ საკითხში სათანადოდ გარკვეულიყო, რადგან იმავე კომისარიატმა რამოდენიმე კვირით ადრე, 7 მაისს 1920 წელს (7 მაისი — 2 ივნისი!) დე-იურედ აღიარა საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა და საქართველოს სახელმწიფოებრივ საზღვრებში მოაქცია ბათუმის მთელი ოლქი.

საქართველოს ტერიტორიაში, მოსკოვის დე-იურედ ცნობის მიხედვით, არ შედიოდა მხოლოდ არდაგან-ოლთისი, რომლის შესახებ იქ ნათქვამი იყო: (ბათუმის ოლქის გარდა), თუ საქართველო მიიღებს არსებული ან მომავალში მოსალოდნელი სხვა სახელმწიფოსაგან ახალ ტერიტორიებს, მაშინ რუსეთი აღიარებს საქართველოსათვის იმ ტერიტორიებს, რომელიც ძველად შედიოდა კავკასიის სანამესტრიკოშიო. აქ ლაპარაკია მხოლოდ ყარსის ოლქის ორ „ოკრუგზე“ — არდაგან-ოლთისზე. საქართველოს უფლება ჰქონდა ეფიქრა, რომ ეს ორი მხარე, რომელსაც მაშინ მხოლოდ სომხეთი ედავებოდა, სწორედ მის ფარგლებში მოხვდებოდა, და აქ კი, უცებ მოსკოვის საგარეო საქმეთა კომისარიატი იმასაც კი ივიწყებს, რომ 7 მაისის ხელშეკრულებით ბათუმის ოლქი საქართველოს ეკუთვნოდა! როგორ შეიძლებოდა ეს ამბავი დატრიალებულიყო? არის ეს მოხელეთა უვიცობის და დაუდევრობის შედეგი, თუ იგია განზრახული მოსაზრება საქართველოს ტერიტორიული შემცირების მიზნით, მის გასანადგურებლად და ოსმალეთის გულისმოსაგებად?

უეჭველია, რომ ფორმალურად, თურქული „ეროვნული პაქტის“ აღიარებით, 2 ივნისს 1920 წელს, რუსეთმა ორკოფულ მდგომარეობაში ჩაიგდო თავი: — ან 7 მაისის 1920 წლის რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულება იყო მართალი, ან 2 ივნისის რუსეთის ნოტა ოსმალეთისადმი.

არავითარი ცნობა არ მოგვეპოვება იმის შესახებ: იცოდა რაიმე საქართველოს მთავრობამ ამაზე, თუ არა? ფორმალურად, ყოველ შემთხვევაში ის ვალდებული იყო სცოდნოდა ეს და ამის გამო შესაფერი ზომებიც მიეღო. ჩვენ ვეჭვობთ, რომ ეს მოხდა ასე.

იმ დროს. როდესაც საქართველო რუსეთის წინააღმდეგ 1921 წელს ომს აწარმოებდა, იმ დროს, როცა ქართულ ჯარებს ებრძოდნენ ბოლშევიკური ჯარები და ოსმალეთი კი საქართველოს პირდებოდა რა დახმარებას, სამარეს უთხრიდა მას, მოსკოვში რუსეთის მთავრობის და ოსმალეთის მთავრობის წარმომადგენელთა შორის მიმდინარეობდა მოლაპარაკება, და ამ მოლაპარაკების შედეგად იშვა ხელშეკრულება, რომელსაც ხელი მოაწერეს 1921 წლის 16 მარტს, როდესაც საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობა ჯერ კიდევ, თუმცა განადგურებული, ქართულ თავის ტერიტორიაზე იმყოფებოდა. რას წარმოადგენს მოსკოვის 16 მარტის 1921 წლის ხელშეკრულება?

რასაკვირველია, ხელშეკრულება იწყება ერთა ძმობისა და თვითგამორკვევის უფლებათა პრინციპის აღიარებითი და ამასთან რუსეთი და ოსმალეთი აცხადებენ თავის სოლიდარობას დასავლეთის იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

დასახელებული ხელშეკრულების პირველი მუხლი უარყოფს ყველა საზავო ხელშეკრულებასა და საერთაშორისო აქტებს, რომელსაც არა სცნობს ან ოსმალეთის დიდი ეროვნული ყრილობა. ანუ კრება, ან საბჭოთა რუსეთი.

მაგრამ ვინ არის ეს ოსმალეთი და რას წარმოადგენს იგი? იმ დროს ხომ სულთანის ოსმალეთის მთავრობა სტამბოლში იჯდა, ინგლისის მზრუნველობაში, და ახალი ოსმალეთის მთავრობა კი ანგორაში! იმ დროს ხომ ახალი ოსმალეთი ქემალ ფაშის ხელმძღვანელობით სასტიკად უწყევდა ბრძოლას ანტანტის მიერ დადგენილ სევრის ხელშეკრულებას, რომელიც ოსმალეთს ანიავებდა, და ებრძოდა სულთანის მთავრობასაც, რომელმაც ეს სევრის ხელშეკრულება მიიღო! ამიტომ საჭირო გახდა მოსკოვის ხელშეკრულებაში აღნიშნული ყოფილიყო, თუ სიტყვით „ოსმალეთი“ რა იგულისხმებოდა მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი მუხლის მეორე განყოფილებაში ამის შესახებ შემდეგია ნათქვამი:

„ამ ხელშეკრულებაში, მცნებით ოსმალეთი, იგულისხმება ტერიტორიები, რომელიც აღნიშნულია 28 იანვრის 1336 (ანუ 1920) წლის ნაციონალურ ოსმალურ შეთანხმებაში, რომელიც გამომუშავებულ და გამოცხადებულ იქნა ოტტომანის დეპუტატთა პალატის

მიერ კონსტანტინეპოლში და რომელიც ეცნობა პრესასა და ყველა სახელმწიფოს“-ო.

აქედან ჩანს, რომ ოსმალეთის ტერიტორიული შემადგენლობა და მისი საზღვრები დაუდგენია ოსმალეთის დეპუტატთა პალატას 1920 წლის 28 იანვარს. მაშასადამე, ცალმხრივი განცხადებით, პალატას განუსაზღვრავს ოსმალეთის ფარგლები და იმჟამად, 16 მარტს 1921 წელს, საბჭოთა რუსეთი ხელშეკრულებით სცნობს ოსმალეთის ტერიტორიულ შემადგენლობას, როგორც იგი არის განმარტებული „ეროვნულ თურქული პაქტით.“ ამ საფუძველზე მოსკოვის ხელშეკრულების პირველი მუხლის მეორე აბზაცში გატარებულია საზღვრები შემდეგნაირად:

„ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთის საზღვარი ტარდება: ხაზით, რომელიც იწყება სოფელ სარფთან შავ ზღვაზე, გადადის მთაზე ხედისმთა, წყალთგამყოფ ხაზზე შავშეთის მთისა და კანნიდალის შორის, შემდეგ მისდევს არდაგანისა და ყარსის სანჯაყების ჩრდილოეთ ადმინისტრაციულ საზღვარს — ტალვეგზე — მდინარეთა არფა-ჩაი და არაქსი — ქვემო ყარა-სუს შესართავამდე.“ ამით დადგენილია ის საზღვარი, რომელიც დღესაც არსებობს, და რომლის ძალით ქართული ტერიტორიები არდაგან-ოლთის-ართვინისა, თითქმის ბათუმამდე ოსმალეთის ხელში იმყოფება.

მოსკოვის ხელშეკრულების მეორე მუხლის ძალით —

„ოსმალეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და იმ ტერიტორიაზე, რაც ძვეს ჩრდილოეთის საზღვრისა, რომელიც აღნიშნულია ამ ხელშეკრულების პირველ მუხლში, და შეადგენს ბათუმის ოლქის ნაწილს, იმ პირობით, რომ:

1) ხელშეკრულების ამ მუხლში მითითებულ ტერიტორიაზე მცხოვრებნი ისარგებლებენ ფართო ადგილობრივი ავტონომიით ადმინისტრაციული მხრივ, რომელიც თითოეულ თემს უზრუნველჰყოფს კულტურული და რელიგიური უფლებებით, და რომ მოსახლეობას მიეცემა შესაძლებლობა გაატაროს ისეთი აგრარული კანონი, რომელიც მის სურვილებს შეესაბამება.

2) რომ ოსმალეთს მიენიჭება თავისუფალი ტრანზიტის ყოველგვარი საქონლისა, რომელიც იგზავნება ოსმალეთში ან იქიდან, ბათუმის ნავთსადგურის საშუალებით, უბაჟოდ, დაუბრკოლებლივ, და რაიმე გადასახადის დადების გარეშე, ოსმალეთისადმი იმ უფ-

ლების მიცემით, რომ იგი სარგებლობს ბათუმის პორტით განსაკუთრებულ გადასახადთა გაუღებლად.”

მეექვსე მუხლით, რუსეთი და ოსმალეთი აღარ სცნობენ აქამდე მათ შორის დადებულ ხელშეკრულებებს და აუქმებენ მათ, ხოლო მერვე მუხლით ერთი მეორეს ავალდებულებენ თავიანთ ტერიტორიებზე არ დაუშვან მტრული ორგანიზაციები ან ჯგუფები, რომელნიც მეორე მხარეში მთავრობობის პრეტენზიებს აცხადებენ; და მე-15 მუხლით, რუსეთს დაკისრებული აქვს, ამ ხელშეკრულებაში რაც ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს ეხება, ყველაფერი გაატაროს და მე-16 მუხლით რატიფიკაცია ამ ხელშეკრულებისა უნდა მოხდეს ყარსში, რაც შესრულებულ იქნა 13 ოქტომბერს 1921 წელს, როდესაც ხელი მოაწერეს ყარსის ხელშეკრულებას აზერბაიჯანის, საქართველოს, სომხეთის და რუსეთის წარმომადგენლებმა ერთი მხრით და ოსმალეთის წარმომადგენლებმა მეორე მხრით.

ყარსის ხელშეკრულების ძალით დადასტურებულ იქმნა მოსკოვის ხელშეკრულება და პირველი მუხლის ძალით, რომლითაც ყველა ძველი ხელშეკრულება გაუქმებულად არის გამოცხადებული, იგივე მუხლი 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულებას სრულიადაც არ უარყოფს — აღიარებს და ამტკიცებს. ამგვარად, როგორც ფორმალურად, ისე არსებითადაც ყარსის ხელშეკრულება არის მოსკოვის ხელშეკრულების განმეორება; მაგრამ ამ ამბავს წინ უძღოდა ერთი პატარა, დიახ მნიშვნელოვანი მოვლენა, რომელიც ღირსია ყურადღებისა.

იმის მიუხედავად, რომ მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით ყველა ძველი, რუსეთ-ოსმალეთის ხელშეკრულება გაუქმებულად გამოცხადდა, ოსმალეთმა, როდესაც საქმე მიდგა ამიერკავკასიის რესპუბლიკებთან იმავე მოსკოვის ხელშეკრულების გატარებაზე, მოითხოვა: სომხეთის დაშნაკურ მთავრობასთან იარაღის ძალით დაწერილი ხელშეკრულების განადგება — ალექსანდროპოლის (გუმბრის) ხელშეკრულების ცხოვრებაში გატარება — და დიდ ხანს უარს ამბობდა ალექსანდროპოლის რაიონიდან ოსმალური ჯარები გაეყვანა. (ალბათ ასევე მოიქცეოდა იგივე ოსმალეთი, მას რომ საქართველოს მთავრობასთან რაიმე ამგვარი ხელშეკრულება ჰქონოდა). ამას გარდა, ოსმალეთმა უარი განაცხადა ამიერკავკასიის ფედერაციულ მთავრობასთან ხელშეკრულების დადებაზე და მოი-

თხოვა ცალ-ცალკე რესპუბლიკებთან მოლაპარაკების წარმოება. ასეთი ნაბიჯის მიზანი აშკარაა: ოსმალეთს სურდა მეტი ტერიტორია მიეღო კავკასიაში, მაგრამ მოსკოვმა მას ამის ნება არ მისცა, მოსთხოვა ხელშეკრულების განაღდება და დიპლომატიური მიწერ-მოწერის შემდეგ მოწვეულ იქმნა კონფერენცია ყარსში, სადაც 13 ოქტომბერს 1921 წელს მოსკოვის ხელშეკრულება დადასტურებული იქმნა.

მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულება გვიჩვენებს, რომ რუსეთმა სცნო სწორედ ოსმალური „ეროვნული პაქტი“ და არაფრად ჩააგდო 7 მაისის ხელშეკრულება. ეს მეტად აშკარაა, რადგან 16 მარტის მოსკოვის ხელშეკრულება დაყრდნობილია სწორედ ოსმალურ „ეროვნულ პაქტზე“, ვინაიდან პირველი მუხლი ამ „პაქტს“ აღიარებს და მისი მიხედვით გაჰყავთ საზღვარი საქართველოსა (რუსეთსა) და ოსმალეთს შორის. ლოგიკურად, რასაკვირველია, აქედანვე გამომდინარეობს მეორე მუხლიც, რომელიც პირველი გაცნობით მეტად უცნაურ შთაბეჭდილებას სტოვებს; ეს მეორე მუხლი ხომ ამბობს, რომ „ოსმალეთი თანხმდება დაუთმოს საქართველოს სუვერენიტეტი ბათუმის პორტზე და ქალაქზე და იმ ტერიტორიაზე, რომელიც ძვეს ჩრდილოეთით საზღვარისა“-ო! აქ ოსმალეთი უთმობს ცხადია იგულისხმება, რომ ბათუმიც ოსმალეთის ყოფილა და მას ეხლა დაუთმია იგი საქართველოსათვის და ისიც პირობით!

რა საბუთით ითვისებს ოსმალეთი ბათუმის მხარეს? რა მოსაზრებით ამტკიცებს იგი, რომ ბათუმი მისია!? ბათუმზე საკუთრების ამბავი გამომდინარეობს „თურქული ეროვნული პაქტი“-დან! იქ ხომ არის განცხადებული, რომ სამი სანჯაყი — ბათუმ-არდავან-ყარსი — (იგულისხმეთ: ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით!) ვითომ ოსმალეთს ეკუთვნოდეს. რაღაი მას ეკუთვნის, მას ხომ შეუძლია „დაუთმოს“ იგი, ბათუმი, საქართველოს? და თან მფარველობა გაუწიოს ბათუმის რაიონში მცხოვრებთ და მოითხოვოს მათთვის ავტონომია! და როგორც ასე გულუხვ და კეთილ დამთმობს — ოსმალეთს — ენიჭება თავისუფალი ტრანსპორტის უფულება!

იმ იურიდიულ ურთიერთობაში, რომელიც გამოიხატა ბრესტლიტოვსკის და ბათუმის საზავო ხელშეკრულებით, საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულებით, „თურქული ეროვნული პაქტი“ და

ბოლოს მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით, ბევრი გაუგებრობაა და უვიცობა, მაგრამ ეს ფორმალისტურ მოსაზრებათა საქმეა. აღსანიშნავი ისაა, რომ ოსმალეთი დაჟინებით ემყარება არარსებულ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებას და მის მიერ შექმნილ პრეცედენტს, ხოლო რუსეთი უდასტურებს მას ამ უსაბუთო მოთხოვნის, თუმცა ფორმალურად არც ერთი ძველი ხელშეკრულება აღიარებული არაა და გაუქმებულია. მიზეზი ამისა იმალება „მეგობრობის“ კავშირში. რუსეთ-ოსმალეთის საერთო მიზანია საერთო ბრძოლა ანტანტის სახელმწიფოთა იმპერიალიზმის წინააღმდეგ და ამ ბრძოლას უნდა შეეწიროს საქართველოს რესპუბლიკაც და მისი სამი „სანჯაყი“!

რა დაჰკარგა კავკასიამ მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით ტერიტორიული მხრით? ტერიტორიის ის ნაწილი, რომელიც მოსკოვ-ყარსის ხელშეკრულებით ოსმალეთს გადაეცა — ყარს-არდაგან-ართვინი — უღრის ოცდაოთხიათას (24 000) კვადრატულ კილომეტრს. საქართველომ დაჰკარგა არდაგან-ოლთისი და ბათუმის მხარის დიდი ნაწილი ანუ ტერიტორიული სივრცით — 13 046 კვადრატული კილომეტრი.

ჩვენ აღარ ვეხებოთ იმ სავალალო მოვლენას, რომ დაიკარგა მოსახლეობა, მურღულის მალაროები და ქარხნები, ზღვის პირი, სიმდიდრე, ქართული სისხლითა და ოფლით გააოხიერებული მიწა და ისტორიული აკვანი ქართული სახელმწიფოსი და კულტურისა.

**21. რუსეთის მკადემა საჰართველოჲ შავდასახსხველაჲ
და ოსმალეთ-საჰართველოს ურთიერთობა რუსეთ-საჰართველოს
ომის დროს**

აზერბაიჯანისა (28 აპრილი 1920 წ.) და სომხეთის (2 დეკემბერი 1920 წ.) რესპუბლიკათა დაკავების შემდეგ საბჭოთა რუსეთისათვის თავისთავად ისმებოდა საქართველოს ოკუპაციის საკითხიც. ამ საქმეში ევროპის შიში მოსკოვს არა ჰქონდა, და არც ოსმალეთს, რადგან ეს უკანასკნელი თვით რუსეთისაგან გამოელოდა შევლას. რუსეთისა და თურქეთის ინტერესები ერთმანეთს ემთხვეოდნენ, მაგრამ რუსთა ჯარების სარდალი პეკერი მანც მოითხოვდა: სკოდნოდა ანგორის განწყობილება საქართველოს ოკუპაციის გეგ-

მის მიმართ. თავის მოხსენებაში რუსული მეთერთმეტე არმიის სარდალი ჰეკერი აცნობებს 18 დეკემბერს 1920 წელს მე-11 არმიის სამხედრო-რევოლუციურ საბჭოს თავმჯდომარეს, რომ საქართველოს რესპუბლიკის საწინააღმდეგო ოპერაციისათვის აუცილებელია უქვეო მეგობრული ნეიტრალიტეტი ოსმალეთისა ანუ ქიაზიმ-ყარაბეჭირის ჯარებისა, და რუსეთის მხრივ კი ამდენი და ასეთი ჯარებიო. სიტყვა-სიტყვით ჰეკერი წერდა აღნიშნულ რევოლუციურ საბჭოს:

„თუ მეთერთმეტე არმიის სამხედრო საბჭო მიიღებს ნამდვილ გარანტიებს ქიაზიმ-ყარაბეჭირის ჯარების ჩვენდამი მეგობრული დამოკიდებულების შესახებ, მაშინ საქართველოსა და თბილისის ოკუპაციის საკითხი პირველად ყოვლისა შეიქმნება უფრო რეალური“-ო.

ერთი მხრივ, თუ მოსკოვს მალულად უნდა მოემზადებინა ოსმალეთის მხრივ მეგობრული განწყობილება საქართველოს ოკუპაციის მიმართ, მიეღო მისგან ნეიტრალიტეტის დაპირება, — მეორე მხრით — ღიად და აშკარად მოსკოვი მსოფლიოს არწმუნებდა, რომ იგი საქართველოს ხელს არ ახლებს და მის დამოუკიდებლობას პატივსა სცემსო.

როდესაც ინგლისის მთავრობამ მიუთითა საბჭოთა რუსეთის მთავრობას, რომ იგი საფრთხეში აგდებს ბათუმს და საქართველოს დამოუკიდებლობასო, თავის პასუხში (ნოემბერ-დეკემბერი 1920 წ.) საგარეო საქმეთა სახალხო კომისარი ჩიჩერინი ლორდ კერზონს უთვლის შემდეგს: „ეს მართალი არ არის. ერთადერთი საფრთხე მას (საქართველოს) მოელის ანტანტისაგან. რუსეთმა იცნო საქართველოს დამოუკიდებლობა; ანტანტას ეს არ მოუმოქმედებია. რუსული პოლიტიკა მთლიანად მხარს უჭერს პატარა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას და საქართველოსადმი არავითარი მოთხოვნილება არ წარგვიდგენია, გარდა იმისა, რომ ბათუმი არ უნდა იქმნეს მომავალში დაკავებული მტრული ძალების მიერ. საბჭოთა რუსეთს არ გადაუდგამს და არც გადადგამს არც ერთ მტრულ ნაბიჯს საქართველოს წინააღმდეგ, ბათუმის ოკუპაციით თუ სხვაგვარად“-ო.

ასეთი მტკიცების მიუხედავად, მოსკოვი, რასაკვირველია, ემარაგებოდა საქართველოს წინააღმდეგ და ემზადებოდა თბილისზე წამოსასვლელად, თავს უყრიდა წითელ ჯარებს საბჭოთა სომხეთ-

ანერბაიჯანში და ამტყიცებდა „მეგობრულ ნეიტრალიტეტს“ ანგორასთან.

ამ მეგობრული ნეიტრალიტეტის დასამყარებლად 1921 წლის ოქტომბრის დამდეგს მოსკოვში დაიწყო რუსეთ-ოსმალეთის მოლაპარაკება. როგორც კი ეს ამბავი საქართველოს რესპუბლიკის მთავრობამ გაიგო, იგი მაშინვე შეეცადა იმ მოლაპარაკებაში მონაწილეობა მიეღო, მაგრამ მისი თხოვნა ამის შესახებ უპასუხოდ ღარჩა.

ამავე დროს, თუ ცოტა ადრე, თბილისს ეწვია ქემალის მთავრობის დელეგაცია, რომელმაც საქართველოს მთავრობასთან დაიწყო დიპლომატიური მოლაპარაკება საერთო ურთიერთობის დასამყარებლად. ამ მოლაპარაკების დროს ოსმალეთი თავისი „ეროვნული პაქტის“ განხორციელებას მოითხოვდა. ამ მოლაპარაკებას ომმა მოუსწრო.

სწორედ იმავე ხანაში საქართველოს მთავრობამ დაიწყო მოლაპარაკება გასაბჭოებული სომხეთის მთავრობასთან და მიაღწია მას, რომ 1921 წლის 15 თებერვალს უნდა მომხდარიყო სომხეთისა და საქართველოს დელეგატთა შეხვედრა ყველა სადავო საკითხის გადასაწყვეტად; მაგრამ თვით მოსკოვს ჰქონდა გადაწყვეტილი საქართველოს წინააღმდეგ გალაშქრება, აღარ აცალა არც საბჭოთა სომხეთს და არც სოციალისტურ საქართველოს მოლაპარაკების დაწყება და 1921 წლის 11 თებერვალს საბჭოთა ჯარებმა სომხეთის მხრიდან დაიწყეს საქართველოს წინააღმდეგ საომარი მოქმედებანი.

საქართველოს მთავრობის მიერ ანგორაში დანიშნული ელჩი, აწ განსვენებული სვიმონ მდივანი ანგორაში ჩავიდა 1921 წლის 31 იანვარს და თავისი რწმუნების ქალაქი კი გადასცა ანგორის მთავრობას იმავე წლის 8 თებერვალს. მომყოლი მოვლენებიდან სჩანს, რომ საქართველოს ელჩს, რომელსაც უნდა სცოდნოდა, თუ რა საზღვრებში უნდა ეცნო ოსმალეთი, „თურქული ეროვნული პაქტი“ არ უღიარებია და თბილისში დაწყებული კამათი სწორედ საზღვრების შესახებ, სხვა ამბებთან დაკავშირებით, ანგორაში გაგრძელებულა, როგორც ამას ეხლავე დავინახავთ.

სამი დღის შემდეგ დაიწყო რუსეთის თავდასხმა საქართველოზე. ცხრა დღის შემდეგ, ანგორის მთავრობამ გადაწყვიტა არდაგანისა და ართვინის მხარეში თავისი ჯარების შეყვანა და საქართვე-

ლოს ელჩს აცნობა, რომ 1921 წლის 18 თებერვალს დილით ოსმალური ჯარი შევა ართვინში.

იმ დღესვე, 18 თებერვალს 1921 წელს სვ. მდივანმა სასტიკი პროტესტი განაცხადა ანგორის მთავრობის წინაშე ასეთი მტრული მოქმედებისა გამო და გამოითხოვა პასპორტი უკან დასაბრუნებლად. ანგორის მთავრობამ შეაჩერა თავისი მოქმედება, მაგრამ მხოლოდ რამოდენიმე დღით; 21 თებერვალს ელჩმა მდივანმა მიიღო ანგორის მთავრობის ულტიმატუმი: არდაგანისა და ართვინის რაიონში ოსმალური ჯარების შეყვანის შესახებ; ამაზე სვიმონ მდივანმა კვლავ პროტესტი განაცხადა. 22 თებერვალს 1921 წელს ანგორის მთავრობა კვლავ იმეორებს თავის ულტიმატუმს; 23 თებერვალს 1921 წელს სვ. მდივანი ისევ უარყოფს ანგორის მთავრობის მოთხოვნილებას და წერს მას: „თქვენ მიერ განზრახული მოქმედება არდაგანისა და ართვინის ოლქებში შესვლისა, ჩვენთან შეუთანხმებლად, არის განმეორება იმ დიდი ისტორიული შეცდომისა, რომლითაც ძველმა ოსმალეთმა განუწყვეტელი თავდასხმით, აიძულა ძველი საქართველო მოეყვანა ოსმალეთის კარზე მისი დაუძინებელი და უსასტიკესი მტერი — რუსეთი, და მით თავისი თავიც დაესაჯა. იგივე მეორდება დღესაც: როცა, ერთი მხრით, ახალგაზრდა ოსმალეთი ჩაბმულია საშინელ ბრძოლაში თავისი დამოუკიდებლობის დასაცავად, ხოლო, მეორე მხრით, ახალი დემოკრატიული საქართველო უსასტიკეს ბრძოლას აწარმოებს თავისი თავისუფლებისა და არსებობის შესანარჩუნებლად, სწორედ ამ დროს, ნაციონალურმა დიდმა კრებამ გადასწყვიტა თავდასხმა საქართველოზე. ამიტომ სასტიკსა და ენერგიულ პროტესტს ვაცხადებ ასეთი ძალადობის წინააღმდეგ და თან ნებას ვაძლევ ჩემს თავს განვაცხადო, რომ საქართველოს ტერიტორიაზე ძალით შემოქრის შემდეგ, რაიმე საკითხის გადაჭრა კავკასიის შესახებ საქართველოს დაუკითხავად, შეუძლებელი იქნება“... (!)

ამ დიპლომატიურ, მაგრამ არსებითად გულუბრყვილო ნოტის საპასუხოდ, ელჩმა მდივანმა მიიღო ახალი ნოტა ანგორის მთავრობის საგარეო საქმეთა სამინისტროსაგან. ამ ნოტაში ოსმალეთის მთავრობა ასაბუთებს თავის უფლებებს აღნიშნულ ოლქებზე (არდაგან-ართვინი) სანსტეფანოს ხელშეკრულებით, ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულებით, და მით, რომ იქ ინგლისელებმა მოხსნეს ოკუპაცია. ყველა ეს დასაბუთება, ცხადია, ყალბი იყო, რადგან არც ერ-

თი ეს ხელშეკრულება მოქმედი არ იყო, უვარგისი იყო, ხოლო ინ-
გლისელებს ოსმალეთისათვის არ გადაუციათ არც არდაგანი, არც
ართვინი.

რასაკვირველია, ამ ნოტის საპასუხოდ ელჩმა სე. მდივანმა ისევ
პროტესტი განაცხადა. ეს დიპლომატიური ბრძოლა დიდხანს აღარ
გაგრძელებულა: მხოლოდ ხუთი დღით გადაიდო არდაგან-ართვინის
ოკუპაცია — 17-23 თებერვალი 1921 წელი!

იმ ვაჭირვების დროს, როდესაც თბილისთან საბჭოთა რუსეთის
ჯარებსა და საქართველოს ჯარს შორის ბრძოლები წარმოებდა,
რომ ვინმართ ელჩ მდივანის გამოთქმა, რომლითაც მან მიმართა
ანგორის მთავრობას. ოსმალეთმა „მეზობელს ზურგში დანის ჩაყ-
ვრა დაუპირა“ და კიდევ აღასრულა ეს მუხანათური და მზაკერუ-
ლი თავდასხმა.

საქართველოს მთავრობამ და მთავარსარდალის შტაბმა ასეთი
მოვლენის გამო გადაწყვიტეს ოსმალეთის ძალადობის წინაშე უკან
დახევა, ვინაიდან მთელი ყურადღება ბოლშევიკებთან ბრძოლაზე
იყო მიქცეული, და 20 თებერვალს 1921 წელს მთავარსარდალის
შტაბმა გასცა შემდეგი ბრძანება:

„ფრონტის შესამოკლებლად და შექმნილი მდგომარეობისა გა-
მო, გამოიყენეთ ჯარები არდაგანისა და ართვინის ოლქებიდან და
გადმოიყვანეთ ახალციხე და ბათუმის ოლქში; ფოცხოვის რაიონი
რჩება ჩვენს ხელში, დაიკავეთ ახალი საზღვარი ჯარებით საზღვა-
რის მხრიდან. ბორჩხა აუცილებლად უნდა იქმნეს დაკავებული;
გადაყვანა დაიწყეთ დაუყოვნებლივ და დაასრულეთ 21 თებერვალს
დღიით; მიიღეთ ზომები ჩვენი ჯარების შეტაკების თავიდან ასაც-
დენად ოსმალურ ჯარებთან, რომელნიც დაიკავებენ არდაგანისა და
ართვინის ოლქებს“...

ამნაირად, ვინაიდან საქართველოს ჯარების მთავარსარდალს არ
შეეძლო ერთსა და იმავე დროს რუსეთთანა და ოსმალეთთან ომის
წარმოება, მან აირჩია არდაგან-ართვინის დაცლა და მთელი ძალებ-
ის რუსეთის წინააღმდეგ მიმართვა.

საქართველოს მთავრობამ თავის მხრივ პროტესტი განაცხადა
ოსმალეთის მოქმედების გამო და თან აცნობა ანგორის მთავრობას,
რომ მის მიერ არდაგან-ართვინის დაკავების ფაქტით არაერთარ
შემთხვევაში ეს საკითხი მოგვარებულად არ ჩაითვლებოდა.

ჯერ 1921 წელს და მერმე 1925 წელს გამოქვეყნებულ დოკუმენტებში, საქართველოს მთავრობა ზემოხსენებულ ფრიად მნიშვნელოვან ამბავს შემდეგნაირად მოგვითხრობს და განმარტავს: --- 22 თებერვალს 1921 წელს ბოლშევიკებმა მიიღეს ახალი დანმარება; ანგორის მთავრობამ საქართველოს მთავრობას გადასცა ულტიმატუმი, რომლითაც იგი მოითხოვდა ქალაქების არდაგანისა და ართვინის დაცლას. ვინაიდან საქართველოს მთავრობას არ ძალუძდა საკმაო ძალები დაეპირისპირებინა თურქების თავდასხმისათვის ამ ახალ ფრონტზე, იგი იძულებული გახდა გამოეყენა თავისი ჯარები ამ ქალაქებიდან და ამასთანავე განაცხადა, რომ ეს საკითხი ამ ფაქტით არავითარ შემთხვევაში მოგვარებულად არ ჩაითვლება და რომ ეს მოგვარება შესაძლებელია შეთანხმებით ან არბიტრაჟით.

აშკარაა: ოსმალეთმა ისარგებლა საქართველოს უბედურებით, მისი გაკვირვებით და წააგლიჯა მას არდაგან-ართვინი, მაგრამ საქმე აქ არ შეჩერებულა.

22. ოსმალეთის დაპირება და დალაბი

როგორც განმარტავენ, საქართველოს მთავარსარდალმა სტრატეგულ მოსაზრებათა გამო, 25 თებერვალს 1921 წელს სატახტო ქალაქი — თბილისი მიატოვა. ქართულმა ჯარებმა მცხეთისაკენ დაიხიეს, ბოლშევიკები თბილისში შემოვიდნენ. ბრძოლა გაგრძელდა, მაგრამ დახვევაც ბათუმისაკენ. გამოუვალი მდგომარეობა იყო შექმნილი: საქართველო სრულიად მოუშნადებელი შეხვდა უეჭველად მოსალოდნელ ომს და ქვეყანა უფსკრულის წინაშე იდგა. ამ დროს ანგორის მთავრობა ატყობინებს საქართველოს მთავრობას, რომ არდაგანისა და ართვინის დაკავების შემდეგ ოსმალეთისათვის აღარ არსებობს არავითარი სადავო ტერიტორია საქართველოში, და ანგორის ჯარები დაეხმარებიან ქართულ ჯარებს ბოლშევიკების წინააღმდეგ ომში. ამ მიზნით, აცნობებდა ქიაზიმ-ბეი ნოე ჟორდანისას: საჭიროა ოსმალთა ჯარების შემოყვანა ბათუმის გზით.

წყალწალებული ხავსს ეჭიდებოდა...

შექმნილ უსასო მდგომარეობაში ოსმალეთის მხრით დანმარების დაპირება და ბოლშევიკებთან ბრძოლის ერთად გამართვის მოლოდინი, ცის მანანასავით ეჩვენებოდა ალბათ საქართველოს

მთავრობის თავმჯდომარეს. და მანაც ნება მისცა ოსმალეთის ჯარებს შემოსულიყო ბათუმის ოლქში, ამ, ბოლშევიკების მიერ ჯერ დაუკავებელი მხარის დასაცავად და მილიტარული ბაზის შესაქმნელად რუსეთის წინააღმდეგ! ტყუილი იმედი იყო! ხომ უნდა სკოდნოდათ?!

უბედურება ის იყო, რომ შეთანხმების მიუხედავად, ოსმალები შევიდნენ თუ არა ბათუმში, მაშინვე მის დაკავებასა და ხელში ჩაგდებას შეუდგნენ.

რა მოხდა ბათუმში?

ამ საკითხის შესახებ ჩვენ ვიცნობთ მხოლოდ ერთ საბუთს — მოგონებას, რომელიც დაწერილია ბათუმის ციხის კომენდანტის და შემდეგ „კონერუკ ობლგოენკომატის“ ი. ფურცელაძის მიერ. მისი მოგონება აგვიწერს ოსმალური ჯარის შესვლას ართვინში ბორჩხიდან და განაგრძობს:

„4 თუ 5 მარტს (ზუსტად არ მახსოვს) მე მიმიწვიეს გენერალ-გუბერნატორ გ. ტ. გიორგაძესთან, რომელმაც გამიცხადა, რომ ან გორის მთავრობის წარმომადგენელ ქიაზიმ-ბეისა და ჩვენი მთავრობის შეთანხმების თანახმად, ქემალ ფაშის ჯარები უნდა შემოვიდნენ ბათუმის ოლქში და დაიკავონ ბათუმის ოლქის საზღვრები ოჭურგეთისა და ახალციხის მაზრებისაკენ, მაგრამ თვით ქალაქი ბათუმი ოსმალების მიერ დაკავებული არ იქნება. ძალაუფლება რჩება ჩვენს ხელში. ოსმალური ნაწილები ბათუმში არ შეჩერდებიან. ხოლო აქ თავს მოიყრიან, მოეწყობიან და წავლენ წინ საზღვრებისაკენო. იმ დღეებში ჩემთან შემოვიდა ოსმალური ჯარების შტაბის უფროსი ტალანკ-ბეკ და წინადადება მომცა შემესრულებინა შემდეგი: 1) მიმეცა ბინა 5 000 ოსმალო ჯარისკაცისათვის ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში; 2) ამგვარივე რიცხვის ჯარისკაცებისათვის ბინა აჭარისწყალზე; 3) ბინა ჯარის შტაბისათვის, მაგრამ იმ პირობით, რომ იქ დაეტეოდა 100 კაცი მცველებისა; 4) დამეზადებინა და გამეგზავნა ბორჩხაში 200 ფუთი პური; 5) მიმეცა შტაბის განკარგულებაში ორი მსუბუქი ავტომობილი. ამას გარდა, მთხოვა გამეცა პასუხი საკითხზე: რა ვადაში შემიძლია მე გადავსცე ციხე ოსმალურ სარდლობას და გაეიყვანო ქართული ჯარი ოლქიდან. ამ საკითხზე მე პასუხი არ გავეცი, რადგან არავითარი ინსტრუქცია არა მქონდა არამც თუ შემესრულებინა მოთხოვნილება, არამედ თუგინდ მელაპარაკნა ამის გამო. რაც შეეხება მოთხოვნი-

ლებას ბინის, პურის, ავტომობილების და სხვათა შესახებ, მე მქონდა ინსტრუქცია კარგად მოვპყრობოდი ოსმალებს და შეძლებისდაგვარად დამეკმაყოფილებინა ყველა მოთხოვნილება. ვცდილობდი, რაც ჩემს ხელისუფლებაში და შესაძლებლობაში იყო. 5 000 კაცი სათავის ბინის მიცემა მოკლე დროში შეუძლებელი იყო. საინჟინრო მმართველობამ შესაფერი ბინის მოძებნა ვერ შეძლო, და იძულებული ვიყავით ოსმალების ჭარებისათვის მიგვეცა ერთი კორპუსი ბარცხანის ყაზარმებისა, რომელიც ეჭირა სახალხო გვარდიას. იქ დაეტეოდა მხოლოდ 500 კაცი. პურს ვაცხობდით ჩვენს ფურნეში და ვაგზავნიდით „პადვოდებით“ და „გრუზოვიკებით“ აჭარისწყალზე და ბორჩხაში. ოსმალების ჭარების შტაბისათვის ბინას ვეძებდით, მაგრამ ოსმალებს ბინები არ აკმაყოფილებდა ხან პივიწროის გამო, ხან მოუწყობლობის გამო. ისინი მოითხოვდნენ შტაბისათვის იმ ბინას, სადაც იმყოფება ახლაც საინჟინრო მმართველობა. საერთოდ მოთხოვნანი და კაპრიზები ოსმალური სარდლობისა თავიდანვე მაიძულებდნენ ეჭვის თვალით მეცქირა მათთვის. ოლქში შემოსვლის შესახებ ოსმალები რაღაც იგვიანებდნენ. პირველი ეშელონი ოსმალთა ჭარებისა, ორი როტა ტყვიისმფრქვევებით (სულ დაახლოებით 500 კაცამდე) მოვიდა 11 საათზე 11 მარტს. ბათუმში ოსმალური რაზმის შემოსვლას ადგილობრივი მუსულმანური მოსახლეობა დიდი ენთუზიაზმით შეხვდა, დიდი ბრბო ხალხისა მიაცილებდა რაზმს ძახილით და ფლაგებით.

იმავე დღეს სახალხო გვარდიისაგან დაიწყო ჩივილი ოსმალების თვითნებობის შესახებ, და შეტაკების თავიდან ასაცდენად, იმას გარდა, რომ ამის შესახებ არაერთჯერ მივმართე ოსმალურ სარდლობას შტაბში, იძულებული ვიყავი სახალხო გვარდია გამომეყვანა ბარცხანის ყაზარმებიდან აზიზიეს მოედანზე, და ბარცხანის ყაზარმები კი მთლიანად ოსმალებისათვის დამეთმო.

იმ ხნის განმავლობაში, როცა ვადაწყდა საკითხი ოსმალების შემოსვლის შესახებ ბათუმის ოლქში, მათ ფაქტიურ შემოსვლამდე (4 — 5 დღე), დაწესებულებებში აგრეთვე ლელავდნენ, ემინოდათ, რომ ოსმალები არ შეასრულებენ ხელშეკრულებას და არ დაიკავებენ თავისი ჭარებით ოლქს. ეს შიში გავიგონე, სხვათა შორის, გენერალ-გუბერნატორ გიორგაძისაგანაც. აჭარისწყალზე ოსმალური რაზმი, რომელიც შესდგებოდა ორი როტისაგან ტყვიისმფრქვევებითურთ, მოვიდა ბორჩხიდან 10 მარტს, და გააგზავნა

პატარა ნაწილები ხულოში და ქედაში. ოსმალთა ჯარების შემდეგი ეშელონი ბატალიონის კომანდირითურთ (ბეკ-ბაში) შემოვიდა ბათუმში 12 მარტს საღამოს. და მესამე, აგრეთვე დაახლოებით 500 კაცი. ღამე 15-დან 16 მარტს. შემდეგ ეშელონებს მოველოდით, მაგრამ ისინი არ მოსულან წითლების ჯარების მიერ ბათუმის დაკავებამდე. სულ ბათუმის ოლქში ოსმალური ჯარების რიცხვი იყო დაახლოებით სამი ათას ნახევარი, მათგან კოროხზე და ოზურგეთის მაზრის სახლვარზე 200 კაცამდე, აჭარისწყალზე — 500 კაცამდე. დანარჩენები იყვნენ გზაში ლიმანიდან ბათუმისაკენ (ამ გზით მოდიოდნენ ყველა ეშელონები ხოფიდან ბათუმში). ამ ხნის განმავლობაში ოსმალური სარდლობა ჩვენს შინაგან მმართველობაში არ ერეოდა, აგზავნიდა პატრულებს, რომელიც ოსმალთა ჯარისკაცებს თვალყურს ადევნებდნენ. ამავე დროს ქუთაისიდან ჩამოვიდა ქიაზიმ-ბეი. უკანასკნელ დღეებში, საბჭოთა ჯარების შემოსვლამდე, განწყობილება იყო შიშის. ქიაზიმ-ბეისა და ოსმალური სარდლობის ყოფაქცევა და მათი საიდუმლო დამოკიდებულება აქარლების წარმომადგენლებთან, მუდმივი ყოფნა ქიაზიმ-ბეისთან მათი მთავრობის წარმომადგენლის პაიდარ ბამმატოვისა და ახმეტ ცალიკოვისა უფლებას გვაძლევდა გვეფიქრა, რომ ოსმალები რალაცას ამზადებენ. ექვიანობა გაძლიერდა მით, რომ აჭარისწყალზე მყოფი ოსმალური რაზმი არ უშვებდა ჩვენს დაზვერვას გოდერძის გადასავალის მიმართულებით. ოსმალური სარდლობა გვატყობანებდა, რომ ახალციხის მხრით წითელი ჯარები არ არიანო, მაგრამ წინათ ხულოდან მიღებული ცნობები ამბობდა, რომ გოდერძის გადასავალით ახალციხის მხრიდან მოიწევიან წითელი ჯარები, აღნიშნავდენ პოლკის ნომერსაც — 105.

15 — 16 მარტს ყველა ჯარი იყო სრულიად მზად: ღამით იგზავნებოდნენ გაძლიერებული პატრულები, ინიშნებოდნენ მორიგი ნაწილები. გარკვევით ლაპარაკობდნენ, რომ ოსმალები ემზადებიან ღამით განაიარაღონ ქართული ჯარები და შეაიარაღონ აჭარლები. ჩვენ ამას ველოდით ყოველ ღამეს. 16 (მარტს) ღამით გავიგეთ, რომ ოსმალები 17-ს აპირებენ დაიკავონ ფორტები ნომერი 2 (კახაბერი), ნომერი 4 (პატარა სამება), და ბლოკპაუზები: კვეციელური, ტორარტოსირტი, სამება და ანარია. დილით ჩვენმა ნაწილებმა დაიკავეს კახაბერი სამთო ბატარეთ და 300 კაცით მესაზღვრეებისა, ფორტი ნომერი 1 (ამოდავე) მხოლოდ ნახევარი, ბლოკპაუზები: 100

სამება და ანარია; ნომერი 4 ფორტის და ნომერი 1 ნახევარი ფორტის, ბლოკპაუზების ტორარტოსირტის და კვეცელურის დაკავება ჩვენმა ჯარებმა ვერ მოასწრეს, რადგან იქ აღმოჩნდნენ ოსმალები, რომელთაც ისინი დაეკავებინათ წინა დღით; 17 მარტს, 12 საათიდან ვლდებულობდით ცნობებს, რომ ოსმალები ბარცხანის ყაზარმებიდან გადიან სხვა და სხვა მიმართულებით და შემდეგ ცოტა ხნისა, ჩვენი ჯარების მიერ დაკავებული ფორტებიდან მივიღეთ ცნობები, რომ ოსმალური ჯარები მოითხოვენ მათგან დასცალონ ფორტები და შეუშვან ისინი შიგნით. შეიარაღებული შეჯახების ასაცდენად მე მთელი დღის განმავლობაში რამოდენჯერმე მომიხდა ვყოფილიყავი ქიაზიმ-ბეისთან, ოსმალურ სარდლობასთან, ჩვენ მთავარსარდალ კვინიტაქესთან და მთავრობის თავმჯდომარე ჟორდანიასთან. წავედი ფორტებზე ოსმალური სარდლობის დელეგაციითურთ, მომეგვარებინა საქმე. ოსმალები დაჟინებით ითხოვდნენ შეეშვათ ისინი ფორტებში და დაეყენებინათ ჩვენ ნაწილებთან ერთად, ასაბუთებდნენ რა ამას მით, რომ ჩვენ ვართ ძმები და ვაკეთებთ საერთო საქმესო. ისინი არაფრის გულისათვის არ თანხმდებოდნენ დაეწიათ უკან თავისი ნაწილები, თუგინდ ნახევარი ვერსით, რათა დაგვეყენებინა ბინებში და ამასთანავე არ უშვებდნენ წინ ჩვენ როტებს, რომელთაც ჯერ კიდევ ვერ მოვსწროთ თავისი ადგილების დაკავება, არ უშვებდნენ ჩვენებს ფორტებში ნომერ 4 და ალყა შემოარტყეს ბლოკპაუზ სამებას, სადაც უკვე იყო ჩვენი როტა.

მე ცხადათ ვხედავდი რალაც მზაკვრობას („პოდვოს“), მაგრამ ყოველნაირად ვცდილობდი ამეცდინა შეტაკება. ჩემს ნაწილებს ეუბრძანე, ყოველგვარად აეცდინათ გამწვავებული დამოკიდებულება: ოსმალები ჩვენს მიერ დაკავებულ ადგილებში არ შეეშვათ და მათ მტრულ მოქმედებაზე ეპასუხათ ძალით. საღამოს 17-ს და 18-ს ფორტებზე მაინცდამაინც შეტაკებები არ იყო. ის დაიწყო დღით 18-ს.

17-ს საღამოს 10 საათზე ოსმალებმა დაიკავეს 40 კაციტ ფოსტა, ტელეგრაფი და ტელეფონი; ნახევარი საათით გვიან — ქალაქის მილიციის სამმართველო და მილიციის საუბნო სამმართველო, ქალაქში გაჩნდნენ ძლიერი პატრულები. 17-ს საღამოს შესდგა ბათუმში დროებითი რეკვომი, რომელიც საღამოს 9 საათისათვის გადავიდა ციხის შტაბის ბინაზე და ჩემთან ერთად ხელმძღვანე-

ლობდა ქალაქის გადარჩენას ოსმალების დაკავებისაგან. ყველა იქ მყოფი ჯარები დავაგროვეთ ციხის შტაბთან, გავაგზავნეთ მთელ ქალაქში პატრულები და „რაზიეზდები.“ სალამოს დაიწყო ღუქნების ცარცვა ქუთაისის ქუჩაზე. ჩვენი პატრულები და „რაზიეზდები“ ფანტავდნენ და ხვრეტდნენ მცარცველებს, ბევრი გაცარცული წავართვით. სრულ 12 საათზე ღამით მივიღეთ ქიაზიმ-ბეის ბრძანება, რომელშიც მან გამოაცხადა ბათუმის ოლქი ოსმალეთთან შეერთებულად და თავისი თავი კი გენერალ-გუბერნატორად. ჩვენს ჯარებს წინადადება ეძლეოდა 24 საათში დაეტოვებინა ოლქის ფარგლები, დაეყარა იარაღი. ამ ბრძანებაზე ჩვენ არავითარ პასუხს არ ვაძლევდით. მთელ ღამეს ჯარები გუშავად იდგნენ. ჩვენი „რაზიეზდები“ და „პატრულები“ და ოსმალებისა შეხვედრის დროს იწყებდნენ სროლას, ბოლოს ოსმალების პატრულები გაჰქრნენ. ოსმალები შეეცადნენ დაეკავებინათ ციხის შტაბის ბინა, მაგრამ რადგანაც გამაგრებული იყო იგი ჩვენს მიერ, — დაანებეს თავი. დილიდან დაიწყო ბრძოლები ფორტებზე. განთიადისას ოსმალებმა დაიკავეს რადიო-ტელეგრაფი და ეშზადებოდნენ დაექირათ საინჟინერო როტის ბინა, მაგრამ ეს მათ ვერ შესძლეს. კახაბერზე გათენებისას ოსმალები უცბად შეიჭრენ და განაიარაღეს ჩვენი ჯარისკაცების ნაწილი, მაგრამ იქიდან გამოყარეს ისინი და შემდეგ სავსებით გარეკეს კახაბერიდან. 12 საათზე მოვიდა პირველი ეშელონი რუსული წითელი არმიის 192 პოლკისა, და სალამოს ქლობის ბრიგადის პოლკები, ფორტებზე 18-ს, 19-ს და 20-ს წარმოებდა სროლა, მაგრამ 21-ს ყველა ოსმალური ჯარი ტყვედ ჩავეიგდეთ ხელში და განვაიარაღეთ.“

ასეთი არის ბათუმის ისტორია, როგორც იგი აწერილია ბათუმის კომენდანტის ი. ფურცელაძის მიერ, რომელიც შემდეგ ბოლშევიკურ ჯარში სამსახურს განაგრძობდა.

რა ირკვევა აქედან? ჩვენ არ ვიცით, თუ აქ მოთხრობილი უბედური ამბავი სავსებით სწორადაა აღწერილი, მაგრამ იგი არსებითად სიმართლეს შეიცავს, და აქედან ირკვევა, რომ:

ოსმალები დაპირდნენ საქართველოს მთავრობას: ისინი დაეხმარებიან მას ბოლშევიკების წინააღმდეგ; რომ ოსმალები ქართველებთან ერთად დაიცავენ ბათუმის ოლქს. ამ უკანასკნელ თავისუფალ ადგილზე გამაგრდებიან და შემოსეული რუსეთის წინააღმდეგ

ბრძოლას განაგრძობენ. ოსმალებმა მოატყუეს საქართველოს მთავრობა, უღალატეს მას...

ამ მოვლენაში განსაცვიფრებელია საქართველოს მთავრობის, თუ მისი თავმჯდომარის, გულუბრყვილობა და პოლიტიკური უსუსურობა. რა საბუთით უნდა ეფიქრა მას, რომ ოსმალები მისი დამარცხებული რესპუბლიკისათვის სისხლს დაღვრიდნენ უკვე მეგობარი რუსეთის წინააღმდეგ. მან ხომ კარგად იცოდა, რომ ოსმალეთი დიდხანია რუსეთს მეგობრობდა და იმჟამადაც მასთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა? ისიც იცოდა, რომ ოსმალები ყოველთვის ბათუმის ოლქსაც მოითხოვდნენ და არდაგან-ოლთისს არასოდეს ჭერდებოდნენ! იცოდა ისიც, რომ ოსმალეთზე დანდობა ადვილად არ შეიძლებოდა! მაინც მან დაუჭერა ოსმალეთის დაპირებებს, დაუჭერა გულუბრყვილოდ, და შეუშვა ოსმალეთი ბათუმის ოლქში. ჩვენ აქ გარკვევით უნდა ვთქვათ: საქართველოს მთავრობას და არც მის ელჩს არავითარი ტერიტორია ოსმალეთისათვის არ გადაუცია; მაგრამ მან აწარმოა მეტად ბეცი პოლიტიკა, რომლითაც საქართველოს ვითარება მესხეთში გართულებულ იქმნა. ქართული პოლიტიკის ხელმძღვანელთა ეს გულუბრყვილობა, პოლიტიკური სიბეცე და დიპლომატიური მარცხი, სრულიად არ ათავისუფლებს ოსმალეთის მთავრობას იმ ღალატის პასუხისმგებლობისაგან, რომელიც მას აწევს კისერზე ქართველი ერის წინაშე. იმის მაგივრად, რომ ქიაზიმ-ბეისთან შეთანხმების მიხედვით, ოსმალები დახმარებოდნენ ქართველებს დაპირებისამებრ, მათ, პირიქით, მოითხოვეს ქართული ჯარების განიარაღება და ბათუმის სიმაგრეების ჩაბარება, ხოლო 17 მარტს 1921 წელს ოსმალთა ჯარების უფროსმა ქიაზიმ-ბეიმ ქალაქ ბათუმში შემდეგი პროკლამაცია გამოაკრა:

„უკანასკნელ დროს, საქართველოს მთავრობის თანხმობით, ბათუმის მხარე და ახალქალაქისა და ახალციხის ოლქები ჩვენი ჯარების მიერ იქმნენ დაკავებული. ოსმალეთის დიდი ეროვნული კრების მთავრობის დადგენილებით, რომელიც ემყარება სხვა და სხვა დროის ხელშეკრულებებით მრავალჯერ დადასტურებულ ეროვნულ უფლებებს, ეს მხარეები დღეიდან ბრუნდებიან სამშობლოს საზღვრებში და პოლიტიკურადაც, და ადმინისტრაციულადაც ექვემდებარებიან ოსმალურ ეროვნულ მთავრობას“-ო.

როგორც ამ განცხადებიდან ჩანს, ოსმალეთის მთავრობას პრეტენზიები ჰქონია არა მარტო არდაგანისა და ართვინის ოლქზე,

არაშეღ ახალქალაქისა და ახალციხის მაზრებზეც, და მთელ ბათუმის ოლქზე ბათუმითურთ — ესე იგი, ქემალისტური ოსმალეთი ამ განცხადებით დაუბრუნდა ხონთქარის ოსმალეთის პოლიტიკას, რომლის ძალით მთელი მესხეთი ოსმალეთს უნდა დაეკავებინა.

მაგრამ რა არის აქ მართალი, ქიაზიმ-ბეის ამ ვერაგულ განცხადებაში? — არც ერთი სიტყვა აქ სიმართლეს არ წარმოადგენს: — საქართველოს მთავრობას არ გადაუცია არც ახალქალაქი, არც ახალციხე, არც ბათუმის ოლქი, არც არდაგანი, არც ოლთისი! არც ერთი ეს მხარე, არც ერთი რომელიმე ხელშეკრულებით „ოსმალური ეროვნული უფლების“ საგნად არ გამოცხადებულა, — და თუ ომში საქართველოს დამარცხების შედეგად ოსმალეთმა მესხეთი სულ მცირე ხნით დაინარჩუნა 1918 წელში, — ოსმალეთის დამარცხების მერმე საქართველომ იგი დაიბრუნა, რადგან მხოლოდ და მარტოოდენ საქართველოს აქვს მასზე ეროვნული უფლებები. ამიტომ სრულიად ბუნებრივია ქართული ეროვნული გრძნობისათვის, როდესაც ქიაზიმ-ბეის ასეთი განცხადებისა და აშკარა ლალატის შემდეგ, თვით ქართულმა, დამარცხებულმა და მოშლილმა ჯარმა ოსმალურ ჯარებს ომი გაუმართა ბათუმში და იგი დაამარცხა.

**23. ოსმალეთის ღალატის გამართლება
„თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიით“.**

ამ მცირე იმიოხილვიდანაც აშკარად ხდება, რომ ქემალისტური ოსმალეთისა და საბჭოთა რუსეთის ინტერესები იყო საქართველოს რესპუბლიკის მოსპობა. საკითხი მხოლოდ ის იყო, თუ როგორ უნდა შეესრულებინათ და გაეტარებინათ ეს მიზანი. ერთი და მეორეც საქართველოს მეგობრობას ეფიცებოდა, და თან სამარეს უთხრიდა, და იმ დროს, როცა გადაწყვეტილ იქმნა საქართველოს განადგურება, საბჭოთა რუსეთი მას ჯარებით მოადგა, ხოლო ოსმალეთი, გამზადებული ჯარით და ულტიმატუმებით. ამ ძალადობისა და მიმძლავრების შედეგად ოსმალეთმა არდაგან-ართვინი დაკავა და ამასთანავე საქართველოს მთავრობას, რომელიც უსწორო ომში იყო ჩაბმული, თავისი ძმობა გამოუცხადა, და ამ მომიჯნაბებით თავისი ჯარები ბათუმშიც კი შემოიყვანა! სწორედ ამავე დროს იგივე ოსმალეთი მოსკოვში რუსეთთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა და ქართულ მიწა-წყალს მოითხოვდა. რა საბუთით???

ეს „საბუთი“ კარგად მოსჩანს ქიაზიმ-ბეის ბათუმში გამოქვეყ-

ნებული ვანცხადებიდან. მესხეთი ოსმალეთს ეკუთვნის, ვინაიდან ეს დადასტურებულია მრავალი ხელშეკრულებითო! და არც ერთი ხელშეკრულება კი ნამდვილი არა ყოფილა: არც ბრესტლიტოვსკის, არც ბათუმის ცხოვრებაში არ გატარებულა და ორივე იყო ოთხი თვის შემდეგ გაუქმებული. მაშასადამე, ეს ფორმალური მხარე არ არსებობდა და იგი საბუთად გამოსადეგი არც არის. მაგრამ მიუხედავად ამისა ოსმალეთი მაინც დაჟინებით სწორედ ამ გაუქმებულ და ყველასაგან უარყოფილ და მოსპობილ ხელშეკრულებებზე ეყრდნობა და დღესაც ამ ნიადაგზე სდგას.

თურქული ოფიციალური ისტორია ამჟამადაც იმეორებს ასეთ შეხედულებას და ცნობილ ოფიციალურ წიგნში, რომელსაც ეწოდება „თურქეთის რესპუბლიკის ისტორია,“ შემდეგი სწერია:

„მას შემდეგ რაც დამარცხებულ იქმნა სომხური ჯარი, თურქული ჯარები შევიდნენ კავკასიაში და საქართველოსთან კონტაქტი დაიჭირეს. იმავე წლის ივლისის განმავლობაში ინგლისელებმა ბათუმს ევაკუაცია მოუხდინეს, რის შემდეგ ქართველებმა, რომელთაც ამ ქალაქზე უფლების პრეტენზია ჰქონდათ, მაშინვე გააგზავნეს იქ თავისი ჯარები. ვინაიდან ეს საქციელი ეწინააღმდეგებოდა საერთო ომის გათავებამდე საბჭოთა რესპუბლიკისა და ოსმალეთის იმპერიის შორის დადებულ ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების მუხლებს, და აგრეთვე ოსმალეთის იმპერიისა და ქართველების მიერ ტრაპიზონში დადებულ ხელშეკრულების მუხლებს, დიდი ეროვნული ყრილობის მთავრობამ პროტესტი განაცხადა ქართველების მთავრობის წინაშე და მოითხოვა, რომ ეს ჯარები გაყვანილ ყოფილიყვნენ ამ ოლქიდან. დაბოლოს, ქართველების მიერ ანგორაში გამოგზავნილ ელჩთან დაწყებული მოლაპარაკების შედეგად, ისინი მოვალენი (იძულებულნი) გახდნენ დავეთანხმებოდნენ იმაზე, რომ არდაგანი, ართვინი და ბათუმი თურქულ მმართველობაში დაყენებულიყო. ამ ოლქთა პატრიოტული მოსახლეობა, რომელიც მოუთმენლად მოელოდა თურქეთთან თავის შეერთებას, შეხვდა თურქის ჯარს დიდი ზეიმით (მარტი 1921 წ.); თუმცა ბათუმი დაურჩა საქართველოს მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით, რომელიც დადებულ იქმნა ამ ქვეყნის საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შესვლის შემდეგ, — პირიქით, არდაგანი და ართვინი, შემოერთებულ იქმნა თურქეთთან“...

ასეთია ოსმალური ისტორია უკანასკნელი ამბებისა, — სიყალბით აღსავსე, ვინაიდან დაუკვირვებელი წაკითხვაც კი, აქ მოტანილ

ისტორიაში, ყოველი დებულების სიცრუეს ააშკარაებს. მართლაც:

1. არავითარი ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება აღარ არსებობდა; იგი გაუქმებულ იქმნა:

თვით საბჭოთა მთავრობის მიერ 20 სექტემბერს 1918 წელს; ოსმალეთთან დადებული მუდროსის დროებითი ზავის პირობებით (მუხლი 11) 30 ოქტომბერს 1918 წელს;

საერთო დაზავების ანუ არმისტისის ძალით 11 ნოემბერს 1918 წელს;

საბჭოთა რუსეთის მთავრობის მიერ მეორედ, 13 ნოემბერს 1918 წელს;

ვერსალის საზავო ხელშეკრულებით, 19 ივნისს 1919 წელს;

საბჭოთა რუსეთის ხელშეკრულებით 16 მარტს 1921 წელს;

და საქართველოს მთავრობას ბრესტლიტოვსკის ზავი და მასთან გადაბმული ბათუმის ზავი არასოდეს არ დაუმტკიცებია და იგი ძალაში არ შესულა.

ამ მრავალჯერ გაუქმებული ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების ძალით ქემალისტურ ოსმალეთს არ შეეძლო და არ შეუძლია ილაპარაკოს და თავისი უფლებები დაიმტკიცოს და არდაგან-ბათუმ-ყარსი მოითხოვოს. ქართველების მიერ ბათუმის დაკავება ამ მხრივ არავითარ ხელშეკრულებას „არ ეწინააღმდეგება“.

2. ზემოაღნიშნულ მოხსენებულ ტრაპიზონის ხელშეკრულება საერთოდ არც არსებულა. იყო ბათუმის ხელშეკრულება 4 ივნისს 1918 წელს, რომლის დამტკიცება არასოდეს მომხდარა და რომელიც მოსპობილ იქმნა მსოფლიო ომის შედეგად. მაშასადამე, არც ბათუმის ხელშეკრულება ქართველების მიერ ბათუმის დაკავებას „არ ეწინააღმდეგება.“

3. ბათუმის ოლქი საქართველოა. ეს აღიარა საბჭოთა რუსეთმა თავის 7 მაისის 1920 წლის ხელშეკრულებით; ეს აღიარა ინგლისმა, როდესაც მან მესხეთი და კერძოდ ბათუმი ოფიციალური აქტით, ოკუპაციის შემდეგ, 4 ივლისს 1920 წელს საქართველოს გადასცა. მაშასადამე, ქართველების მიერ ბათუმში ჯარების გაგზავნა არც ბრესტლიტოვსკის ზავის მუხლებს, არც მოკორილ „ტრაპიზონის ზავის“ მუხლებს და საერთოდ არავისა და არაფერს „არ ეწინააღმდეგებოდა.“ საქართველომ დაიბრუნა თავისი მიწა-წყალი.

4. საქართველოს წარმომადგენელს ანგორაში, განსვენებულ

სვიმონ მდივანს ოსმალეთისათვის არავითარი ხელშეკრულება არ დაუდევს, რომლის ძალით არდაგან-ართვინი და ბათუმი თურქეთს უნდა მიკუთვნებოდა. როგორც არსებული საბუთებიდან ჩანს, ოსმალეთის მთავრობამ მუქარის ძალით, ულტიმატუმის შედეგად, საქართველო-რუსეთის ომის დროს, დაიკავა არდაგან-ართვინი, ხოლო საქართველოს მთავრობას არ უცვნია კანონიერად ეს აქტი. მერმე კი ბათუმში შემოსვლის შემდეგ, მეგობრობისა და რუსეთის წინააღმდეგ დახმარების მომიზეზებით, ოსმალეთმა ჩაიღინა უმძიმესი დალატი საქართველოს მიმართ.

5. ოსმალეთის ოფიციალური ისტორია გადმოგვცემს, რომ „ბათუმი დაურჩა საქართველოს მოსკოვის ხელშეკრულების ძალით, რომელიც დადებულ იქმნა ამ ქვეყნის (საქართველოს) საბჭოთა რესპუბლიკების კავშირში შესვლის შემდეგ“-ო. ესეც სიცრუეა!

საქართველო საბჭოთა კავშირში ნებით არ შესულა; საქართველოს ოკუპაცია მოუხდინა საბჭოთა რუსეთმა; ეს იყო ძალადობისა და მიმძლავრების აქტი; ამას გარდა, მოსკოვის ხელშეკრულება დაიდო 16 მარტს 1921 წელს. იმ დღეს ბათუმი კვლავ საქართველოს რესპუბლიკას ეკუთვნოდა; იმ დღეს ბათუმში საქართველოს მთავრობა იმყოფებოდა. ასეა ფორმალურად.

როგორც ვხედავთ, ოსმალეთის ოფიციალური ისტორია საესეა სიყალბით იმ მზაკვრული და მუხანათური მოქმედების გამო, რომელიც ოსმალეთმა საქართველოს მიმართ ჩაიღინა, როცა მან ისარგებლა საქართველოს ბედკრული მდგომარეობით და მას მიწა-წყალი წააგლიჯა. ყოველივე ეს ხდებოდა მაშინ, როცა ოსმალეთის წარმომადგენელნი, საქართველოს ზურგს უკან, მოსკოვში ხელშეკრულებას ამზადებდნენ იმავე საქართველოს გასანადგურებლად მოსკოვთან ერთად. ამ შეერთებულმა თავდასხმამ, დიპლომატიურ და სამხედრო ასპარეზზე ომის წაგებამ ფიზიკურად დალუპა საქართველოს რესპუბლიკა, და დალუპა ქართველი ერის თავისუფლებაც.

24. ხაში წლის ზაოლა მისხეთის გაშო

აქ მონაცემი მასალებიდან ბევრი სხვა და სხვა საჭირობოტო დასკვნის გამოტანა შეიძლებოდა. ამიერკავკასიის და კერძოდ საქართველოს ცხოვრების უკანასკნელი სამი წლის ისტორია გვიკარნახებს: არ ვიქმნეთ გატაცებული დღეს მორდაში არსებული კონფედერაციის მალალი იდეალებით და სინამდვილეს თვალში პირდა-

პირ შევხედოთ; იგივე ისტორია გვიჩვენებს, თუ რაოდენ განმართებული არის საქართველო, როდესაც საკითხი კავკასიის ნებაყოფლობით სახელმწიფოებრივ მოწყობას ეხება; იქიდანვე ჩანს, თუ რაოდენ ჩვენი მეზობლები სხვა და სხვა გზით მიემართებოდნენ და კავკასიის მთლიანობას შეგნებულად არღვევდნენ, — პირველ რიგში ამ მხრივ სდგას აზერბაიჯანი, რომელიც არა კავკასიაზე და თავის თავზე, არამედ ოსმალეთზე ოცნებობდა, და თავის ინტერესებს მას სწირავდა; იგივე ისტორია გვეუბნება, რომ მეზობლები საქართველოს ტერიტორიის შემცირებას და ამით საქართველოს დაუსტებას ცდილობდნენ და ამ მიზანს დაბეჯითებით ემსახურებოდნენ; იმავე მოკლე წარსულმა დაგვანახა, თუ რატომ დამარცხდა საქართველო, რომელიც გახდა მსხვერპლი საგარეო პოლიტიკაში ორმაგი და მერყევი პოლიტიკის წარმოებისა; ეს მოკლე ხანის გუშინდელი წარსული თვალწინ ნათლად შლის იმ სისუსტესა და მოუშზადებლობას, რომელიც საქართველოს მთავრობამ გამოიჩინა რუსეთის მიმართ; და იგივე აშკარად და უეჭვოდ ამბობს, რომ ოსმალეთი რჩება საქართველოს დაუძინებელი მტერი დღესაც; კიდევ ბევრი ირიბული დასკვნის გამოტანა შეიძლებოდა, მაგრამ ჩვენთვის დღეს პირველ რიგში, როგორც ეს ამ ნარკვევიდანაც ცხადია, ისევ მესხეთის საკითხი სდგას...

ჩვენთვის დავის საგანი არ არის, რომ მესხეთი საქართველოს განუყრელი ნაწილია: გეოგრაფიულად, ისტორიულად, გეოპოლიტიკურად, რასობრივად, ეროვნულად.

რუსეთის იმპერიის დროს მესხეთის შემოერთება — ეს იყო დაბრუნება ძმებისა, როგორც ილია ქაევკავაძე სწერდა: და მთელმა საქართველომ ასე მიიღო იგი. და ტერიტორიულ დაბრუნებასთან ერთად დაიწყო ეროვნულ-კულტურული გადაბმა-გადაკავშირება დედა-საქართველოსთან; ესაა პროცესი, რომელიც მსოფლიო ომის დროს ჭერ კიდევ დასრულებული არ იყო, ვინაიდან ქართული ეროვნული შეგნებისა და კულტურის ათვისებას მესხეთში ხელს უშლიდა ერთი მხრით რუსეთის მთავრობა, რომელიც თავის განსაკუთრებულ გამარჯვებულ პოლიტიკას აწარმოებდა და რუსული ეკლესია, რომელიც მაჰმადიანობას ებრძოდა; და მეორე მხრით კი თვით ოსმალეთი, რომელიც პანისლამური და პანთურქული ქადაგებით მესხეთის მუსულმანური მოსახლეობის ერთ ნაწილს მაინც თავისაკენ მიიზიდავდა. ამ პოლიტიკათა შედეგებმა აღმოხეთქა

მსოფლიო ომის დროს, აჭარლების პროცესში, როდესაც რუსეთის მთავრობამ განსაკუთრებული დეენა დაუწყო მაჰმადიან ქართველებს და მერმე ოსმალების შემოსევის დროს კავკასიაში, როდესაც ოსმალური აგენტების ქადაგებით მოტყუებული და გაბრუებული მაჰმადიანთა ზოგი წრეები ოსმალეთს მოუძღოდნენ და მის პანისლამურ მისწრაფებებს გზას უკაფავდნენ. ასეთი მძიმე და რთული საკითხების წინ დადგა საქართველო მსოფლიო ომისა და რევოლუციის ხანაში.

მესხეთის საკითხი პრაქტიკულად დაისვა ზავთან დაკავშირებით პირველად ბრესტლიტოვსკში, შემდეგ ტრაპიზონში და ბათუმში. ჩვენ უკვე გამოვთქვით აზრი, რომ ბრესტლიტოვსკში ამიერკავკასიის დელეგაციის არგაგზავნა შეეცდომა იყო. ბრესტლიტოვსკში დასწრება გამოიწვევდა ერთი მხრით საბჭოთა რუსეთისაგან ფორმალურადაც სწრაფლ გამოყოფა-ჩამოშორებას, და მაშასადამე, სათანადო დროს სახელმწიფოს შექმნას, რომელსაც დამოუკიდებელი შეეძლებოდა ლაპარაკი; ხოლო მეორე მხრივ შესაძლებელი იქნებოდა ოსმალეთის მადის აღკვეთა იმავე გერმანიის შემწეობით, რომელიც ფორმალურად ახლად შექმნილ ამიერკავკასიის სახელმწიფოს მფარველობას გაუწევდა, როგორც საბჭოთა რუსეთის, ისე ოსმალეთის წინაშე. ასეთია დღესაც ჩვენი მოსაზრება.

ბრესტლიტოვსკში ოსმალეთმა პირობით მიიღო ყარს-არდაგან-ბათუმის მხარენი: ქართული მესხეთის ნაწილი და სომხეთის — ყარსი. ამიერკავკასიის სეიმმა და მთავრობამ, რომელსაც ფაქტიურად ქართული ძალები ხელმძღვანელობდნენ, ერთხმად უარყო ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულება; მაგრამ არსებითად ეს უარყოფა არ იყო მტკიცე და ერთნება, რადგან აზერბაიჯანი და ბევრი მაჰმადიანობა ოსმალეთთან დამოკიდებულების საკითხში ორმაგ და თვალთმაქცურ პოლიტიკას მისდევდა: ერთი მხრივ ქართულ-სომხურ პოლიტიკას ღებულობდა და მეორე მხრივ ოსმალეთს სამხედრო, პოლიტიკურსა და მორალურ დახმარებას უწევდა. აზერბაიჯანმა არ მოისურვა ფაქტიურად ბრესტლიტოვსკის ხელშეკრულების უარყოფა, როდესაც კავკასიის საზღვრების დაცვა აუცილებელი გახდა, გამოეცალა საერთო ფრონტს, რომლის შედეგად თვით ამიერკავკასიის რესპუბლიკა დაირღვა. მესხეთის საკითხმა გამოიწვია ეს მოვლენა.

შეეძლო ქართულ პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას გადაეცა ოსმალეთისათვის მესხეთის დიდი ნაწილი, ბათუმის მთელი ოლქი? ჰქონდა მათ ამისათვის ან იურიდიული, ან პოლიტიკური, ან ზნეობრივი, ან ეროვნული უფლება? — არა ჰქონდა. იმიტომ რომ პრესტიჟიტოვსკის ხელშეკრულება დასდო საბჭოთა რუსეთის მთავრობამ, რომელსაც ამიერკავკასიის მთავრობა არა სცნობდა;

იმიტომ რომ ქართული შეგნება და აზროვნება, ქართული ცხოვრება მესხეთს საქართველოდ სთვლიდა და თავისი პოლიტიკის ფარგალში ატარებდა;

იმიტომ რომ ისტორიის შეგნებითა და რასიული ინსტიქტით, ქრისტიანული და მაჰმადიანური საქართველო ერთი იყო და არის, და სხვისი ხელით გაცემულ თუ გაყიდულ მესხეთს, საქართველოც ვერ გასცემდა;

იმიტომ რომ გეოგრაფიულად, სტრატეგიულად, ეკონომიურად, პოლიტიკურად, მესხეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილია;

იმიტომ რომ ქართულ შეგნებაში და ინსტინქტში გრიგალივით წამოიჭრა ქართული ძველი სული, მოგონება საფლავთა, ტაძართა, კულტურის ნაშთთა, და შოთა რუსთაველის.

ეს რეალ-პოლიტიკური მისწრაფება და ეროვნული მისტიციზმი განიცადა ყველამ, ვინც იმ ხანას მოესწრო. დიდი საქართველოს შექმნა, გაერთიანება ქართულ კუთხეთა — ეს იყო დიადი მიზანი, რომელსაც მრავალი მსხვერპლი შეეწირა. და ჩვენ ქედს ვიხრით მოწიწებით იმ გმირთა წინაშე, ვინც ამ ბრძოლაში დაიღუპა.

უცხოელთათვის ეს ბრძოლა გაუგებარი დარჩა და საქართველოს ბრალსა სდებენ შოვინისტობაში. ეს აიხსნება იმით, რომ უცხოელები არც ქართულ ისტორიას იცნობდნენ და მათ არც ქართული ეროვნული ინტერესები გაეგებოდათ. ამიტომ გასაკვირი არ არის, მაგალითად, ერთი ინგლისელის, ბატონ ბეჰოფერის ასეთი შეხედულება: „თავისუფალი და დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატიული სახელმწიფო საქართველოსი ყოველთვის დარჩება ჩემს ხსოვნაში, როგორც კლასიკური მაგალითი იმპერიალისტური პატარა ეროვნებისა, როგორც თავის საზღვართა გარეშე ტერიტორიების მიტაცებით, ისე თვით სახელმწიფოს შიგნით ბიუროკრატიული ტირანიით. მისი შოვინიზმი სცილდება ყოველგვარ ფარგლებს“-ო.

დასახელებულ პირს რომ საქართველოს ცხოვრების რაიმე გაე-

გებოდეს, ასე იოლად არ დააფასებდა ქართველი ერის ბრძოლას თავისი ტერიტორიული თავდაცვისათვის. საქართველოს მთავრობას რომ ასეთი პირებისათვის ყური ეთხოვებინა და მათთვის დაეჭვებინა, მაშინ მას უარი უნდა ეთქვა მთელ მესხეთზე, მთელ საინგილოზე, მთელ ბორჩალოზე, მთელ აფხაზეთზე, მთელ „სამხრეთოსეთზე“ და საქართველო რაღა იქნებოდა?! სულ მხოლოდ ორიოდღე მაზრა, ესე იგი: საქართველოს უარი უნდა ეთქვა თავის თავზე, მას უნდა მოეკლა თავი საკუთარი ხელით და საერთოდ, ყოველი განზრახვაც სახელმწიფოებრივი არსებობის შესახებ უკუეგდო, როგორც ბოროტი აზრი და უბედურება. მაგრამ ქართველ ერს აღმოაჩნდა სიცოცხლისა და ბრძოლის უნარი; მისმა ეროვნულმა ინსტიტუტმა თვით გამოძებნა გეზი საქართველოს სახელმწიფოს აღდგენისათვის, თავდაცვისათვის. ეს კი გულისხმობდა სისხლისღვრას; და მან დაიცვა საინგილო, დაიცვა აფხაზეთი, დაიცვა „სამხრეთი ოსეთი,“ დაიცვა ბორჩალო და იცავდა გამწარებით მესხეთს.

ჩვენ შევეხეთ ამჟამად მხოლოდ მესხეთის საკითხს. და მოკლედ ავწერეთ ის ბრძოლა, რომელიც მის დასაცავად სწარმოებდა. ჩვენ დავინახეთ, რომ მესხეთის წაღების პირველი მოსურნე და მებრძოლი იყო ოსმალეთი, მას კი მხარს აძლევდა ამისათვის აზერბაიჯანი და საერთოდ მაჰმადიანობის ნაწილი; პირველ ომში ოსმალეთის წინააღმდეგ საქართველო დამარცხდა. მან დაჰკარგა მესხეთის დიდი ნაწილის მაგიერ თითქმის მთელი მესხეთი, მაგრამ საქართველო ამას არ შერიგებია; მან განაგრძო ბრძოლა დიპლომატიურ ასპარეზზე.

მსოფლიო ომში მოვლენათა მსვლელობის შედეგად მესხეთი კვლავ საქართველოს უბრუნდება. და ესლა მის ძალიან დიდ ნაწილზე სომხეთმა განაცხადა სურვილი; სომხეთმაც მონინდომა მესხეთის თავის ფარგლებში მოქცევა. აქაც საქართველომ სისხლით დაიცვა თავისი მხარე.

აიშალნენ შინაური მტრები, ოსმალეთის და სხვათა აგენტები, რომელთაც აჯანყებანი მოგვიწყვეს მესხეთში — ამას გადაეხა დიპლომატიური ხრიკები და თავდასხმანი. საქართველო ამ დავიდანაც გამარჯვებული გამოვიდა. მთელი ქართველი ერი საქართველოს მთავრობას ზურგს უმაგრებდა საქართველოს ტერიტორიის აღდგენისათვის და დაცვის გულისათვის. იგი სათანადო მსხვერპლს იღებ-

და და იარაღით ხელში იბრძოდა. გარნა შემდეგ დაემხო საქართველოს რესპუბლიკა და მას ისევ რუსეთი დაეპატრონა. ეს შოკ-ლენა არ ყოფილა გამოწვეული ტერიტორიისათვის ბრძოლით ან საზღვრების შესახებ ომით.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დაქვევისა და დაღუპვის მიზეზი არა ერთი და ორია, როგორც საშინაო, ისე საგარეო. ჩვენი თემის საგანს დღეს ამის გამორკვევა არ შეადგენდა, ლუმცა ზემომოთხრობილიდანაც გასაგები უნდა იყოს, რომ მაშინ შექმნილ საერთაშორისო ვითარებაში, საქართველო-რუსეთის 7 მაისის ხელშეკრულებით განმარტოვებული საქართველო განდა მსხვერპლი ოსმალეთ-რუსეთის მეგობრობისა; იარაღით ბრძოლაც რუსეთის წინააღმდეგ შესაფერად არ იყო მომზადებული და არც ომი იყო წარმოებული მთავრობისა და მხედრობის მიერ სათანადოდ. ორივე საქართველოს დამარცხებაში დამნაშავე და პასუხის-წეებელია.

რ ე ლ ა კ ტ ო რ ი ს ა გ ა ნ

ვიქტორ ნოზაძე 1893 წლის 17 სექტემბერს დაიბადა საჩხერის შახლობლად სოფელ მოძვში. პირველდაწყებითი განათლება საჩხერის ორკლასიან სასწავლებელში მიიღო, შემდეგ კი სწავლა ქიათურის საქალაქო სასწავლებელში განაგრძო, ხოლო 1913 წელს დაამთავრა ქუთაისის ქართული გიმნაზია.

გიმნაზიაში სწავლის დროს ვიქტორ ნოზაძე მარქსისტულმა მოძღვრებამ გაიტაცა და როდესაც იგი უმაღლესი განათლების მისაღებად მოსკოვის უნივერსიტეტში შევიდა, რევოლუციურ მუშაობაში უშუალოდ ჩაება კიდევ. 1917 წლის თებერვლის რევოლუციის უამს ვიქტორ ნოზაძე მოსკოვის მუშათა საბჭოს წევრი გახდა და მოსკოვის აღმასრულებელი კომიტეტის სხდომებში ლებულობდა მონაწილეობას.

1917 წლის მაისში ვიქტორ ნოზაძე თბილისში ბრუნდება და სოციალ-დემოკრატია გაზეთ „ერთობაში“ იწყებს თანამშრომლობას; იმავე ხანებში ქუთათურ გაზეთ „სოციალ-დემოკრატსაც“ უძღვება.

1918 წელს ვიქტორ ნოზაძე საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის ოფიციალური გაზეთის — „საქართველოს რესპუბლიკის“ რედაქტორია, ხოლო მომდევნო, 1919 წელს იგი სხვა ქართველ სტიპენდიანტებთან ერთად ევროპაში გაემგზავრა ევროპული სწავლა-განათლების მისაღებად.

საქართველოს გასაბჭოებამ 1921 წლის თებერვალ-მარტში ვიქტორ ნოზაძეს ინგლისში მოუსწრო. სამშობლოში დაბრუნებას მან ევროპაში დარჩენა არჩია და საქართველოში ხელსაყრელი პოლიტიკური ვითარების მოლოდინში სწავლას აგრძელებდა. ინგლისიდან ვიქტორ ნოზაძე გერმანიაში გადმოდის, სადაც სოციალურ მეცნიერებებს ეუფლება და 1928 წელს ბერლინის უნივერსიტეტს ამთავრებს დოქტორის ხარისხით. ბერლინის უნივერსიტეტის დამთავრ. ვიქტორ ნოზაძე

რების შემდეგ საცხოვრებლად ქართული პოლიტიკური ემიგრაციის ცენტრში — პარიზს გადმოსახლდა და ცხოველ მონაწილეობას იღებს ქართული ემიგრაციის ცხოვრებაში. იმავე ხანებში, 80-იანი წლებიდან ვიქტორ ნოზაძე იცვლის პოლიტიკურ მსოფლმხედველობას. ახალგაზრდობისას ქართული ეროვნული სოციალიზმის გამწვარებელი, იგი დროთა ვითარებაში უკიდურესი ქართული ეროვნული დარაზმულობის — „თეთრი გიორგის“ ერთ-ერთი დამფუძნებელი ხდება.

მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებისას ვიქტორ ნოზაძე საცხოვრებლად სამხრეთ ამერიკის ქვეყნებში გადადის, ხოლო 60-იან წლებში კვლავ ბრუნდება ევროპაში, ჭერ ესპანეთში, შემდეგ კი ხაფრანგეთში, სადაც გარდაიცვალა 1975 წლის 24 აპრილს. დაკრძალულია თავისივე ანდერძის თანახმად პარიზთან ახლოს ლევილის ქართულ სასაფლაოზე.

უცხოებაში ვიქტორ ნოზაძემ არაერთი ქართული ჟურნალი და გაზეთი დაარსა („აკვასიონი“, „ორნატი“, „ქართლოსი“, „ქართველი ერი“, „მამული“) და მას დიდი მეცნიერული მემკვიდრეობა დარჩა. საქართველოში უფრო ცნობილია ვიქტორ ნოზაძის რუსთველოლოგიური ნაშრომები. სამწუხაროდ, მხოლოდ ახლა გეცნობით ვიქტორ ნოზაძის ისტორიულ გამოკვლევებს. ზურაბ ავალიშვილის ცნობილი წიგნი — „საქართველოს დამოუკიდებლობა 1918 — 1921 წლების საერთაშორისო პოლიტიკაში“ და ვიქტორ ნოზაძის გამოკვლევა — „საქართველოს აღდგენისათვის, ბრძოლა მესხეთის გამო“, — ის ბალავერია, რომელსაც ეფუძნება საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის (1918 — 1921 წლები) საგარეო პოლიტიკის პირუთვნელი ისტორია.

წინამდებარე გამოკვლევა დაიბეჭდა პარიზს მაისის თვის ჟურნალ „ქართლოსში“ 1980 წელს. საზღვარგარეთ ქართული ემიგრაციის ისტორიული მასალების ძიებისას ამ ნაშრომს ყურადღება მიიქცეის გურამ შარაძემ და აკაკი სურგულაძემ. მადლობას მოვახსენებ გურამ შარაძეს, რომლის მეოხებითაც შესაძლებელი გახდა ამ ნაშრომის გამოქვეყნება საქართველოში.

გურამ მამულაია

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ძველი მესხეთი და საქართველო	3
მესხეთი რუსეთის იმპერიაში	7
საზღვრების საკითხი კავკასიაში	11
ამიერკავკასიის სეიმი და საზღვრების საკითხი	15
საზავო მოლაპარაკება ბრესტლიტოვსკში და მესხეთის ბედი	17
ბრძოლა მესხეთის გამო ტრაპიზონში და ომი ოსმალეთთან	23
ამიერკავკასიის რესპუბლიკის დაშლის მიზეზები	30
საქართველოს რესპუბლიკისა და ოსმალეთის იმპერიის ბათუმის საზავო ხელშეკრულება და მესხეთის ბედი	32
ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა და მისი მარცხი	38
საქართველო-სომხეთის დაეა და ომიც მესხეთის გამო	42
„სამხრეთ-დასავლეთ კავკასიის“ მთავრობა და ინგლისელების პოლიტიკა მესხეთში	47
ქართულ-სომხურ, ინგლისურ-ოსმალური და რუსული ინტერესები მესხეთში	52
„მუსულმანური კომიტეტების“ ბრძოლა მესხეთში	55
ქართული პოლიტიკის გამარჯვება მესხეთში	59
ინგლისი და ბათუმის საკითხი	61
საქართველო-რუსეთის ხელშეკრულება	64
მესხეთისათვის ბრძოლა უცხოეთში	67
ახალი ოსმალეთის წარმოშობა და მესხეთის საკითხი თურქულ „ეროვნულ პაქტ“-ში	73
საბჭოთა რუსეთისა და ქემალისტური ოსმალეთის მოქმედება კავკასიაში	79
რუსეთ-ოსმალეთის მოსკოვის ხელშეკრულება, ყარსის ხელშეკრულება და მესხეთის საკითხი	86
რუსეთის მზადება საქართველოზე თავდასასხმელად და ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობა რუსეთ-საქართველოს ომის დროს	92
ოსმალეთის დაპირება და ღალატი	97
ოსმალეთის ღალატის გამართლება „თურქეთის რესპუბლიკის ისტორიით“	104
სამი წლის ბრძოლა მესხეთის გამო	107
რედაქტორისაგან	113

ვიქტორ ივანეს ძე ნოზაძე
საპარტიველოს აღდგენისათვის
ბრძოლა მისხეთის გამო

Нозадзе Виктор Иванович
ЗА ВОССТАНОВЛЕНИЕ ГРУЗИИ
БОРЬБА ИЗ-ЗА МЕСХЕТИ
(на грузинском языке)
Союз театральных деятелей Грузин
Тбилиси, Кирова 11 а
1989

რედაქტორი გურამ მამულაია
მხატვრული რედაქტორი ზურაბ კახანაძე
ტექნედაქტორი მარინე გველესიანი
კორექტორი აკაკი გაიხარაშვილი

გადაეცა წარმოებას — 6. 10. 89.

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 19. 10. 89.

ქალაქის ზომა 60×84¹/₁₆.

ნაბეჭდი თაბახი 7.

შეკვეთა № 2538.

ტირაჟი 50 000.

ფასი 5 მან.

იბეჭდება საგამომცემლო კოოპერატივის „ნიამორის“ დაკვეთით.